

151446

1923 SEÇİMLERİ
Yüksek Lisans Tezi
Melda ERDOĞAN

ESKİŞEHİR
2000

Anadolu Üniversitesi
Merkez Kütüphane

1923 SEÇİMLERİ

Melda ERDOĞAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran,2000

Anadolu Üniversitesi
Merkez Kütüphane

YÜKSEKLİSANS TEZ ÖZÜ 1923 SEÇİMLERİ

Melda ERDOĞAN

Tarih Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ocak 2000

Danışman: Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ

Halkın yönetime katılmasının bir yolu olan seçim, Türkiye tarihine ilk kez 1877 yılında girmiştir. Sonra sırasıyla 1908, 1912, 1914 ve 1919 yıllarında genel seçimler yapılmıştır. Son Osmanlı Mebusan Meclisi İstanbul'un işgal edilmesiyle kapanınca, yeni seçimler yapıp Ankara'da Mustafa Kemal'in önderliğinde yürütülen ulusal bağımsızlık savaşının parlamentosu olan I. TBMM 23 Nisan 1920 tarihinde toplanır. Kurtuluş Savaşı'nın gerçekleştiricisi olan bu Meclis zamanla içinde gruplaşmalar yüzünden rahatça çalışamaz duruma gelince 1 Nisan 1923'de seçimlerin yenilenmesine karar verilir. Ülke seçim atmosferine girer. Özellikle İstanbul yoğun seçim çalışmalarına sahne olur. İkinci Grup üyeleri seçime katılmazlar.

1923 seçimleri "İntihab-ı Mebusan Kanunu'na göre (bazı değişiklikler yapılarak) yapılır. Seçimleri I. Grup üyeleri kazanır ve II. TBMM 11 Ağustos 1923 günü çalışmalarına başlar.

ABSTRACT

Election which is a way of the public join to administration has been enter to the Turkey in 1877. Later in the lears of 1908, 1912, 1914 and 1919 general election has been done. The last Ottoman Council has been closed when the İstanbul was occupying and new election has been done in Ankara at 23 April 1920, TBMM was opened. When the TBMM which realized Turkish war of independence did not work effectively due to the form groups it was decefide to renew election at 1 April 1923. Preperation for election. Study for election was done all ower the country especially in İstanbul.

1923 election was done according to "İntihab-ı Mebusan" (with some changes).

First group members won the election council was open at 11 August 1923.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Melda ERDOĞAN'ın "**1923 Seçimleri**" başlıklı tezi **8 Mayıs 2000** tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, **Tarih (Türkiye Cumhuriyet Tarihi)** Anabilim Dalında, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Prof.Dr.İhsan GÜNEŞ
Üye : Prof.Dr.S.Rıdvan KARLUK
Üye : Doç.Dr.Halime DOĞRU

Prof.Dr.Enver **ÖZKALP**
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖNSÖZ

Türkiye'de seçimler ilk Anayasa'dan sonra yani halk temsilcilerinin de devlet işlerine katılmalarını kabul eden bir anayasanın yapılması ile başlamıştır. Ancak gerçek anlamda seçimlerin yapılması; genel oy, serbest seçim, gizli oy, açık sayım usulünün uygulandığı ve siyasal katılımın geniş olduğu Cumhuriyet dönemine rastlar.

Kurtuluş Savaşı'nın ardından barışı sağlayacak, Cumhuriyeti ilan edecek, Türk Devrimi'nin başlıcalarını gerçekleştirecek olan meclisi 1923 seçimi belirlemiştir. Ancak "1923 seçimi" üzerinde pek çalışılmamış bir konudur. Bu nedenle araştırmamı çoğunlukla birinci elden kaynaklara dayalı olarak yaptım.

Çalışmalarında bana yakın ilgi gösteren Türkiye Büyük Millet Meclisi Mikrofilm ve Milli Kütüphane çalışanlarına, ayrıca yardımlarından dolayı sayın danışman hocam Prof. Dr. İhsan Güneş'e teşekkür ederim.

Melda ERDOĞAN

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
ÖZGEÇMİŞ.....	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM SEÇİM SİSTEMLERİ

1. ÇOĞUNLUK SİSTEMİ	4
2. YARI ORANSAL (NİSBİ) SİSTEM	5
3. ORANSAL (NİSBİ) SEÇİM SİSTEMİ.....	5
4. KARMA SİSTEMLER.....	6

İKİNCİ BÖLÜM TÜRKİYE'DE SEÇİM

1. TÜRKİYE'DE HALKIN YÖNETİME KATILMASI.....	8
2. TÜRKİYE'DE SEÇİMLERİN YASAL DAYANAKLARI.....	14
3. OSMANLI DEVLETİ'NDE VE TÜRKİYE'DE SEÇİMLER (1876-1923).....	16
3.1. İmparatorluk Devri (1876-1919) Seçimleri.....	16
3.2. Türkiye Büyük Millet Meclisi Dönemi (1920-1923) Seçimleri.....	22

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1923 SEÇİMLERİNE GİDEN YOL

1. I. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN SON DÖNEMİ	26
2. SEÇİM KARARININ ALINMASI.....	29

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1923 SEÇİMİ

1. ADAYLARIN BELİRLENMESİ.....	39
2. SEÇİME KATILANLAR.....	44
3. SEÇİM ÇALIŞMALARI.....	46
3.1. Müdafa-i Hukuk Birinci Grubunun Çalışmaları.....	46
3.2. Müdafa-i Hukuk İkinci Grubunun Çalışmaları.....	52
3.3. İttihatçıların Çalışmaları.....	55
3.4. Amelelerin Çalışmaları.....	58
3.5. Bağımsızların Çalışmaları.....	60
4. SEÇİM SONUÇLARI.....	61
4.1. Kazanan Adaylar.....	62
5. MECLİSİN SOSYO-KÜLTÜREL GÖRÜNÜMÜ.....	74
5.1. II. Dönem Milletvekillerinin Yaş Durumu.....	74
5.2. II. Dönem Milletvekillerinin Mesleki Dağılımı.....	74
5.3. II. Dönem Milletvekillerinin Öğrenim Durumu.....	75
5.4. Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında Mebusluk Yapmış Olanlar.....	76
5.5. I. TBMM'de Mebusluk Yapmış Olanlar.....	79
5.6. Seçim Çevresi-Doğum Yeri İlişkisi.....	83
SONUÇ.....	84
KAYNAKÇA	86

GİRİŞ

Türk Dil Kurumu'nun Türkçe sözlük'ünde "seçim" sözcüğü şöyle tanımlanmaktadır; 1-Seçmek işi, 2-Kanunlar, yönetmelikler uyarınca kanun koymak ve yönetmek için bir veya daha çok aday arasından belli bir veya bir kaçını seçme, intihap.¹ Taha Parla, genel oydan, siyasi katılımdan, temsil yetkisinden, seçmenden ve vekaletten bahsetmediği için bu tanımı eksik bulmaktadır.² Fakat Hukuk Lugatında da bu isteğe cevap veren bir tanım yoktur. Türk Hukuk Lugatı intihap kelimesini, Tayinin zıddı olup birçok kişi, yahut bir takım gruplar tarafından kanun ve nizamların gösterdiği şartlara haiz ve kendilerine bir vekalet veya memuriyet verilecek kişilerin tespit edilmesini sağlayan uygulamalardır,³ şeklinde açıklamaktadır.

Bu tanımlar seçimi genel olarak ele almakta, seçim türlerini ve yöntemlerini hesaba katmadan "seçmek" eylemine yönelik olarak açıklamaktadırlar. Fakat şu tanım diğerlerinden daha farklıdır; "seçim, halk iktidarlarını kullanmaya yetkili bazı heyet ve şahısların ya doğrudan doğruya ya da aracı ile halk tarafından tayin edilmesidir".⁴ Çok açıklayıcı olmamakla birlikte bu tanımdan, seçimlerin amacının halk iktidarlarını kullanmaya yetkili kişilerin belirlenmesi olduğunu, bunu bir veya iki dereceli seçme ile gerçekleştirebileceğini anlıyoruz. Halk bu şahıslara oy vererek, yasama, yürütme ve yargı organlarının çalışmalarına katılmış olacaktır.

Seçim, demokrasinin vazgeçilmez unsurudur. Her seçim olgusu ile demokrasinin ilgisi olmayabilir. Fakat her demokratik yönetimin seçimle kopmaz ilişkisi vardır.⁵

Seçimin çeşitli uygulama alanları vardır. Milletvekili il genel meclisi, belediye ve köy organlarının seçimi gibi; derneklerin, sendikaların, siyasi partilerin, meslek kuruluşlarının, hatta bazı yayın organlarının görevlerini belirleyen seçimler de vardır.⁶

¹ Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, (Ankara, 1988), C.2, s.1271.

² Taha PARLA, Türkiye'nin Siyasal Rejimi (1980-1989), (İstanbul, 1995), s.120.

³ Türk Hukuk Lugatı, (Ankara, 1991), s.163.

⁴ Hüseyin Nail KUBALI, "Siyasal Seçimlere ve Tekamül Merhalelerine Dair", Cumhuriyet, (10.5.1946), s.2.

⁵ Saim SEZEN, Seçim ve Demokrasi, (Ankara, 1994), s.51.

⁶ SEZEN, a.g.e., s.50.

Tarih boyunca, sayısal olarak çok az sayıda kişilerden oluşan egemen sınıflar nicelik olarak çok fazla olan halkı siyasal iktidardan uzak tutabilmek için oy kullanacakları sınırlamışlardır.⁷ Sınırlar şu şekilde olmuştur,⁸

- Sınıfa bağlı oy hakkı,
- Servete dayalı oy hakkı,
- Yeterliliğe dayalı oy hakkı, (bilgi veya öğrenime)
- Cinsiyete bağlı oy hakkı,
- Irka bağlı oy hakkı

Seçim sistemleri, seçimle iş başına gelen meclislerin sayısı ve yapısı değişik olabilir. Ortaya çıkışından bu yana temsili demokrasi sistemi iki temel değişiklik geçirmiştir; genel oyun kabulü ve örgütlenmiş siyasal partilerin doğuşu. Yönetenler, yönetilenlerin belli bir bölümü, genellikle de en zenginler tarafından seçildiğinden (sınırlı oy) demokrasi uzun süre kısmen de olsa uygulandı.⁹ Örneğin Fransa'da her sınıfın seçimi ayrı ayrı yapıldı ve asillerle rahipler tek dereceli seçim sistemini uygularken halk için seçim iki veya üç dereceli olurdu.¹⁰ 1789 yılında Etats Genaruxların seçiminde "yirmibeş yaşını doldurmuş, konut sahibi, vergi veren, Fransız yurttaşı olan ve o bölgede oturan herkes" seçmen olma niteliği kazanır."¹¹ 1793 anayasası ise umumi ve iki dereceli seçim sistemini benimsemiştir. 1793 anayasası ise umumi ve iki dereceli seçim sistemini benimsemiştir.¹² Fakat çok sayıda seçmene oy kullanma hakkı verilirken, iki dereceli bir seçim sisteminin konulmasıyla bu hak geri alınmıştır.¹³ Nihayet 1848'den sonra Fransa'da, oy hakkının kullanılmasında servet ve ehliyet koşulları kaldırıldı. Ama cinsiyet koşulu devam etti. Ancak 20.yy'da ülkelerin çoğunda kadınlara da oy hakkının tanınmasıyla seçimler tam anlamıyla genelleşti.¹⁴

İngiltere'de ise oy kullanabilmek için 1400'lü yıllarda ev sahibi veya geliri olan toprak sahibi olmak gerekiyordu. Bu nedenle bazı bölgeler parlamentoya temsilci

⁷ SEZEN, a.g.e., s.72.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bakınız; Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar, (TBMM Yayını, Ankara 1982), Saim SEZEN, y. a.g.e., Erdoğan TEZİÇ, Seçim Sistemleri, (İstanbul, 1967).

⁹ Maurice Duverger, Siyasal Rejimler, (İletişim Yayınları, İstanbul, 1995), s.15.

¹⁰ Murat SARICA, Fransa ve İngiltere'de Emredici Vekaletten Yeni Temsil Anlayışına Geçiş, (İ.Ü. Hukuk Fakültesi Yay., İstanbul, 1969), s.27.

¹¹ SARICA, a.g.e., s.56.

¹² Turan GÜNEŞ, Parleментар Rejimin Bugünkü Manası ve İşleyişi, (İstanbul, 1956, İ.Ü. Yayınları), s.50.

¹³ Jean Marie COTTERET ve Claude EMERİ, Seçim Sistemleri, (İstanbul, 1975), s.14.

¹⁴ DUVARGER, a.g.e., s.15.

gönderemiyorlardı.¹⁵ İngiltere’de seçmen topluluğunun genişlemesi Fransa’dan daha ağır olmuştur. 21 yaşından büyük her bireye oy hakkı tanıyan yasa, ancak 1918’de yürürlüğe kondu. Aynı yasa 30 yaşından büyük kadınlara da oy hakkı veriyordu. (1928’de bu yaş 21’e indi.)¹⁶

Bir başka vergiye bağlı oylama biçimi de ABD’de 1964’e kadar devam etti. Amacı Güney eyaletlerinde zencilerin oy vermesine engel olmaktı. İtalya’da ise 1912’ye kadar okuma-yazma bilmeyenlerin hiçbir siyasal hakkı yoktu.¹⁷

Seçme hakkının demokratikleşmesi 20.yy’a kadar süren bir evrim geçirmiştir. Günümüzde sınırlı oy sisteminin pek bir önemi kalmamıştır. Bugün demokratik bir seçme hakkından sözedilebilmesi; bunun bir takım ilkelere uygun olmasına bağlıdır. Seçme hakkının genel, eşit, bireysel, gizli ve serbest olması da ona demokratik niteliğini kazandırmaktadır. Buradan anlaşılan da kişilerin doğuş, ırk, servet, cinsiyet ve öğrenim koşullarıyla oy verme hakkının dışında bırakılamayacağıdır.¹⁸

¹⁵ SARICA, a.g.e.,s.56.

¹⁶ COTTERET-EMERİ, a.g.e.,s.14.

¹⁷ COTTERET-EMERİ, a.g.e.,s.15.

¹⁸ SEZEN, a.g.e.,s.77.

BİRİNCİ BÖLÜM SEÇİM SİSTEMLERİ

Dünyada yüzlerce seçim sistemi vardır. Bunların hepsini açıklayabilmek çok zordur. Ancak;

- 1- Çoğunluk sistemi,
- 2- Yarı oransal (Nisbi) sistem,
- 3- Oransal (Nisbi) sistem,
- 4- Karma sistemler olmak üzere dört çeşit seçim yöntemi en yaygın olanıdır.

1. ÇOĞUNLUK SİSTEMİ:

Çoğunluk sisteminde, bir adayın veya parti listesinin seçimi kazanabilmesi için, kullanılan geçerli oy sayısının çoğunluğu olması gerekir.¹Bu sistem seçimlerde kullanılan ilk sistemdir ve uygulaması oldukça basittir.

Çoğunluk sisteminin en belirgin üstünlüğü basit olmasıdır. Uygulanması, oyların sayılması, kazananın belirlenmesi fazla zaman almaz. Sistemin basitliği seçime katılımı artırır. Bunun nedeni, seçmenlerin kullandıkları oyların nasıl değerlendirildiğini kolaylıkla kavrayarak seçime ve seçim sonuçlarına güven duymasıdır.²Ayrıca çoğunluk seçim sisteminde, özellikle dar bölge yönteminde bağımsızların seçilme şansı diğer sistemlere göre daha fazladır. Seçilmek için bölgede tanınmak, sevilmek yeterlidir. Partili olup olmamak önemli değildir.³

Çoğunluk sisteminin sakıncalarına gelince, herşeyden önce bu hiç adil bir mekanizma değildir. Bu sistemde parlamentoda temsil edilmeyen oylar, temsil edilen oylardan daima fazladır. Örneğin 1960 yılına kadar çoğunluk sisteminin uygulandığı Türkiye’de, 1957 seçimlerinde D.P. 4.394.893 oyla oyların %48’ini alarak 424

¹ Erdoğan TEZİÇ, Seçim Sistemleri, (İstanbul, 1967), s.25.

² Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye’deki Uygulamalar, (TBMM Yay., Ankara, 1982), s.32.

³ SEZEN, a.g.e.,s.174.

milletvekili elde ederken, tek tek azınlıkta kalan öteki partiler-CHP; CMP; Hür.P.-aldıkları oy toplamı 4.770.717, yani oyların %52'si olmasına rağmen, ancak 186 milletvekili çıkarabilmişlerdir. Sonuç olarak DP oyların %48'ini alarak TBMM'de %69.1 oranında temsil edilirken, Muhalefet Partileri oyların %52'sini alarak ancak %30.9 oranında temsil edilebilmişlerdir.⁴

2.YARI ORANSAL (NİSBİ) SİSTEM:

Seçimlerde oldukça uzun süre kullanılan çoğunluk sistemi; azınlıklara temsil olanağı vermediğinden, demokratik olmamakla suçlanarak yeni sistem önerileri yapılmaya başlanmıştır. Bu öneriler temelde çoğunluk sisteminden farklılık göstermese de azınlıkların temsilini az da olsa sağlamaya yöneliktir.⁵

Nisbi temsil sisteminin ilk olarak Fransız ihtilalinde Mirabeau, Saint-Juste ve Condorcet tarafından ileri sürüldüğü söylenir. Uygulamada ise ilk defa Danimarka Krallığında görülmüştür.⁶Nisbi temsil sisteminin taraftarları azınlıkların temsilini, demokrasinin zarureti ve teminatı olarak görmektedir.⁷

Profesör Hermens, bu yöntemle parlamentoya seçilen azınlıkların birleşerek çoğunluğu baltalayabileceğini düşünmektedir. Bu nedenle bu sistemi sakıncalı bulmaktadır.⁸

3.ORANSAL (NİSBİ) SEÇİM SİSTEMİ:

Oransal Nisbi temsil sisteminin amacı, her partiye sayısal gücü ile orantılı olarak temsil edilme olanağı vermektir.⁹

Üçyüze yakın değişik nisbi temsil sistemi ortaya atılmıştır. Yöntemlerin büyük çoğunluğunda, seçim çevreleri büyüktür ve il bölümlerine uygun olarak düzenlenmiştir.

⁴ TEZİÇ, a.g.e.,s.27.

⁵ Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar, s.37.

⁶ G. LACHAPPELLE, Les Regimes Electoraux, (Paris, 1934), s.131-132, aktaran TEZİÇ, a.g.e.,s.33.

⁷ Atilli SAV, Seçim Sistemleri Üzerine Bir Araştırma, (SBF Mecmuası, İstanbul, 1953), C.23, s.125.

⁸ SAV, a.g.e.,s.126, geniş bilgi için bkz. F.A. Hermens, Nisbi Seçimler Sırasında Almanya'daki Siyasi Hayat, (Pazar Postası, 6.1.1952).

⁹ TEZİÇ, a.g.e.,s.32.

Seçim çevreleri birden fazla temsilci çıkarır. Nisbi temsil sisteminin tüm uygulamaları genellikle listeli seçimler şeklindedir.¹⁰

Bu sisteme göre partiler elde ettikleri oy oranlarında parlamentoda temsil edilirler. Parlamentoda, toplumda var olan her görüş temsil edilebilir. Yani azınlıkların temsiline olanak tanır. Fakat ülkede var olan partilerin sayısını azaltıcı değil arttırıcı eğilimlere sahip bir seçim sistemidir. Yeni partiler az da olsa parlamentoda temsilci sahibi olabileceklerini bildiklerinden kolayca ortaya çıkarlar. Parti sayısının artması, parlamentoda tek bir partinin çoğunluğu sağlayamamasıyla sonuçlanabilir. Ayrıca nisbi temsil sisteminde, seçmenlerle temsilciler arasında yakın bir ilişki yoktur. Seçim bölgelerinin büyük olması ve binlerce seçmenin varolması, adayların seçmenlerle ilişki kurmasını güçleştirir. Nisbi temsil sisteminin pek çok uygulamasında hesaplama yöntemleri çok karışık ve zaman alıcıdır.¹¹

4. KARMA SİSTEM:

Çoğunluk sistemi ve Nisbi temsil sistemindeki sakıncalar yeni yöntemler aramada en büyük etkindir. Yapılan çalışmalarla bu iki temel sistemin çeşitli karmaları ortaya çıkmıştır.¹²

Halen uygulanmakta olan karma sistemlerden en bilineni Federal Almanya sistemidir. 1945 yılından sonra uygulamaya konan Alman Seçim Sistemi, nisbi temsil ile tek adlı çoğunluk sisteminin avantajlarını kapsar. Ayrıntılardaki ufak tefek farklılıklarla, sistem, temsilcilerin yarısının partiler tarafından düzenlenmiş listelerden seçilmesi şeklinde işlemektedir. Her seçmenin iki oyu vardır. Bir oy kendi bölgesindeki adaya, ikincisi parti listesine verilmektedir.¹³ İlk oyların hesaplanması kolaydır. Hangi aday basit çoğunluğu elde ederse o seçilir. İkinci oyların hesaplanması ise daha zordur.¹⁴

Dünyada yüzlerce çeşidine rastlanan seçim yöntemlerinden herhangi birini en iyi yöntem olarak değerlendirmek bizi büyük yanılgılara düşürebilir. Çünkü bu seçim

¹⁰ SEZEN, a.g.e.,s.185.

¹¹ SEZEN, a.g.e.,s.s.204-205.

¹² Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar, s.63.

¹³ TEZİÇ, Anayasa Hukuku, (İstanbul, 1986), s.306, aktaran SEZEN, a.g.e.,s.208.

¹⁴ SEZEN, a.g.e.,s.209.

yöntemini tüm ülkeler için en uygun yapacak kriter henüz bulunamamıştır, bulunabilme olasılığı da oldukça azdır. Buna bağlı olarak varılacak sonuç, bir ülke için en iyi seçim yöntemi, o ülke koşullarına en uygun ve o ülke sorunlarını gidermede en etkili olanıdır. Her ülkenin kendisine en uygun tarihsel yöntemi bulabilmesi de ancak bir takım tarihsel deneyler sonucunda gerçekleşebilir.¹⁵

¹⁵ Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar, s.24

İKİNCİ BÖLÜM TÜRKİYE'DE SEÇİM

1.TÜRKİYE'DE HALKIN YÖNETİME KATILMASI

13.yy'ın sonunda kurulan Osmanlı Devleti üç kıtaya yayılan topraklarında birçok milleti içinde barındırıyordu. Üçyüz yıl kadar çağın en iyi devletlerinden olan Osmanlı Devleti yükselme devrinde kendi uygarlığını batıdan üstün saydığı için uzun bir süre Avrupa'daki gelişmelere uzak kalmıştı.

Fakat yapılan savaşlardan yenik çıkan Osmanlı Devleti batıdaki askeri kurumları ve silah gücünü imparatorluğa getirme yolları aramıştır.¹

Osmanlı'da padişah mutlak gücü ve onun yetkilerini kısıtlayacak herhangi bir otorite yoktu. Ama batılılaşma düşüncesiyle birlikte askeri okulların açılmaya başlamasıyla aydın kesim oluşmaya başladı ve demokratikleşme yolundaki ilk adım bu dönemde atıldı.

III. Selim döneminde başlayan Batılılaşma hareketleri çerçevesinde Avrupa'ya gönderilen elçiler sayesinde dış dünya tanınmaya başlamış ve açılan askeri okullarda mektepli aydınlar yetişmeye başlamıştı.

Bu dönemde halkın yönetime katılımı konusunda başlıca kazanım meşveret² usulünün yeniden canlandırılmasıdır.

Esasen XVII .yüzyıldan itibaren önemli devlet işlerini görüşmek üzere meşveret toplantılarının yapıldığı biliniyor.Ancak III.Selim'in tahta geçmesiyle beraber bu meclis toplantılarının biraz daha düzenli yapıldığını biliyoruz.Tahta geçtikten bir ay kadar sonra topladığı bir meclise ikiyüz kadar kişinin üzerinde bir topluluk katılmıştı.Meclis, savaşa ve barışa karar vermek,antlaşmalar yapmak ve önemli devlet işlerini halletmek üzere toplanırdı.³

Ahmet Mumcu'ya göre bu meclis iki şekilde toplanmaktaydı. Birincisi, Padişah'ın isteği dışında toplanan meclislerdir ki, örneğin padişahın ölümü halinde

¹ Şerif MARDİN, *Türk Modernleşmesi, Makaleler 4*, (İstanbul, 1995), s.10.

² Meşveret: Birkaç kişi arasında bir iş konuşulma. Bir iş için yapılan toplantı.

³ Ali Akyıldız,*Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*,(İstanbul,1993),s.177.

yenisinin seçilmesi amacıyla toplanmaktadır. Diğeri ise hükümdarın isteği ile toplanan meclistir.⁴

Meşveret Meclisleri hükümdarın bir hatt-ı humayunu ile toplanırdı. Padişah katılmazsa sadrazamın başkanlığında şeyhülislam, kaptanpaşa, kadıaskerler, bütün vezirler, devletin bütün ileri gelenleri ve emekli yüksek devlet görevlileri, gerektiğinde ulema temsilcileri, bu meclisin üyelerini teşkil etmekteydiler. Toplantı sırasında mecliste bulunanlardan düşüncelerini açıkça belirtmesi istenirdi. Alınan kararlar padişahın onayından sonra yürürlüğe konulmaktaydı. Fakat ihtiyaca göre toplanan, sürekliliği bulunmayan bu meclisin gündemi tek bir konuyla sınırlıydı. Ve kendisine bağlı bir bürokratik örgüt bulunmuyordu.⁵

III.Selim'in meclisi çok güzel kullandığını ve yaptığı yeniliklerin fikirlerini bu meclislerde olgunlaştırdığını görüyoruz.Meşveret meclisi kendisinden sonra tahta geçen II.Mahmut tarafından da kullanılmıştır.Devlet teşkilatında esaslı değişiklikler yapmayı düşünen II.Mahmut bu amaçla yeni kurumların ve meclislerin kurulması işine girişmişti.Reşid Paşa ve II.Mahmut'tan sonra tahta geçen Abdülmecid'in çabalarıyla gerek nezaretlerin üzerinde gerekse nezaretlerin altında yeralan meclisler ihdas edilerek yetkinin daha alt kademelere doğru yaygınlaştırılması ve alt kadrolarda bulunan uzmanlarında bu yeni düzenlemelerle devlet yönetimine sınırlı olsa da katılmaları sağlanmıştı.⁶

II. Mahmut döneminde kurulan Dar-ı Şura'yı Askeri, Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye ve Dar-ı Şuray-ı Bab-ı Ali sürekli danışma ve karar organları olarak görev yapıyorlardı.⁷ Her üyenin görüşlerini serbestçe açıklayabileceği Meclis-i Valay-ı Ahkam-ı Adliye'de görüşülecek konular önceden belirleniyor ve yazılı olarak üyelere dağıtılıyordu. Tartışmaya katılacak kişilerin adları saptanarak bir programa bağlanıyor ve tartışmalar bu program çerçevesinde yapılıyordu.⁸

Halkın yönetime katılımı, 1829'da İstanbul Mahallelerinde kurulan ve daha sonra tüm ülkeye yayılan muhtarlık örgütü ile daha da geliştirilmiştir.⁹ Buna göre her

⁴ Ahmet MUMCU, *Divanı Humayun*, (Ankara, 1986), s.147-148, aktaran; SEYİDANLIOĞLU, a.g.e., s.16.

⁵ SEYİDANLIOĞLU, a.g.e., s.17.

⁶ AKYILDIZ, a.g.e., s.179.

⁷ Bülent TANÖR, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, (İstanbul, 1992), s.24.

⁸ İhsan GÜNEŞ, *İTBMM'nin Düşünsel Yapısı*, (Ankara, 1997), s.16-17.

⁹ GÜNEŞ, a.g.e., s.16.

mahallede denenmiş, iyi huylu ve becerikli oldukları anlaşılmış mahalle halkından iki kişi oy birliği ile muhtar seçilecekti. Bunlardan birisine “Muhtar-ı Evvel” diğereine de “Muhtar-ı Sani” denilecekti. Bu sistemle mahallede güvenliği sağlanması, kamu hizmetlerinin eksiksiz yerine getirilmesi sağlanmak isteniyordu¹⁰

1839’da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile başlayan reform hareketleri mali kaynaklar ile desteklenmek zorundaydı.Maliyede reform için vilayetlerde sancak merkezlerine gönderilen vali yetkisinde ve validen bağımsız yüksek rütbeli memurlarının yani muhassılların yanında muhassıllık meclisleri kurulacaktı.Bu meclislerde muassılın maiyet memurlarından başka,memleketin hakimi,müftüsü,asker zabiti ,ruhani reisi ve memleket ileri gelenlerinden altı kişi katılacaktı.Sözü edilen altı kişi seçimlerle görevlendirilecekti.¹¹ Seçim iki aşamada gerçekleşiyordu.Önce köy halkı bir yerde toplanarak kura ile aralarından beş kişiyi seçip,köylerini temsil etmek üzere kazaya gönderiyorlardı.Kazanın akıllı,sözden anlar,emlak sahibi sakinleri de kazaların nüfusuna göre (50-30-20) temsilciyi kura ile belirliyordu.Aynı yöntemle seçilip gelen köy temsilcileri ile kaza temsilcileri bir yerde toplanıyordu.Mahkemeye başvurup Muhassıllık meclislerine aday olanlar kura ile bu seçmenlerin önüne çıkıyordu.Adayı kabul edenler bir yana etmeyenler öbür yana ayrılıyorlardı.Kabul edenler çoğunlukta ise aday seçimi kazanmış oluyordu.¹²

Görülüyor ki bu seçim yöntemi açık oy,açık tasnif sistemine dayanmaktadır.Bu demokrasi ile bağdaşmaz.Ancak mutlak yönetim içinde böyle bir seçim işleminin başlamasını bir başlangıç olarak almakta bir sakınca olmasa gerektir.¹³

Muhassıllardan beklenen verim alınamadı.Vergi gelirleri artmadığı gibi,üstelik yer yer de azaldı.Bunun üzerine hükümet muhassıllıkların kaldırılmasını kararlaştırdı (1842).Muhassıllık meclislerinin adı memleket meclislerine dönüştürüldü.¹⁴

Tanzimat döneminin devlet adamları otoriter bir yönetimin temsilcisiydiler. Bu otoriter yöneticilerin demokrasi gibi bir ideale ve demokratik yönetime uzak davranışlı oldukları gayet açıktır. Ancak onların başlattıkları ve kısmen başardıkları reformlar

¹⁰Musa ÇADIRCI,Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı,(Ankara,1997,TTK),s.38-39.

¹¹ ORTAYLI,a.g.e.,s.127.

¹² Reşat KAYNAR,Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat,(Ankara,1985),s.258.

¹³ GÜNEŞ,y.a.g.e.,s.41.

¹⁴ GÜNEŞ,a.g.e.,s.41.

Osmanlı toplumunda siyasal modernleşmeyi de hazırladı. Eski devirde tek elde toplanan otorite bu yeni toplumda çeşitli odaklara kaymaktaydı. Yani yönetim örgütünün bir takım şubeleri ve bu toplum hayatında da bir takım kurumlar iktidara katılmaya değilse bile denetlemeye aday olma yolundaydılar. Padişah ve sadrazamın otoritesine bir ölçüde hariciye nazırı, serasker, maliye nazırı; vilayetlerde valinin otoritesine ise defterdar, ordu kumandanları katılmaktaydı.¹⁵

1845’de halkın reformlara katılımını sağlamak amacıyla, Sultan Albülmecid bir ferman çıkararak her eyaletten “sayılır ve güvenilir”, umurun gereklerini ve halkın özelliklerini bilen zeki ve bilgili kimseler arasından iki kişinin İstanbul’a gönderilmesini istedi. Kendilerine mevcut durum ile daha başka reform ihtiyaçları üzerinde görüşleri soruldu. Bu yeni alışılmadık yöntem karşısında şaşırın temsilciler ne söylemeleri beklendiğini bilemediklerinden suskun kalmayı tercih ettiler.¹⁶ Bölgelerinin sorunlarını ortaya dökmekle yetindiler. Bu olay, anayasal monarşinin ilk sessiz provası gibiydi.¹⁷

Tanzimat Fermanı’ndan sonra yeni ve kapsamlı bir reform dönemi başlatmak üzere yayımlanan ve müslümanlarla müslüman olmayanları haklar ve ödevler konusunda eşit bir konuma getiren Islahat Fermanı’na ulema karşı çıktı. Ülkede çıkan karışıklığın nedenlerini araştırıp çözüm yolu bulmak üzere Osmanlı hükümeti karışıklığın olduğu yerlere İstanbuldan müfettişler gönderdi. Müfettiş raporlarına göre hükümet 7 Kasım 1864’te Vilayet Nizamnamesini hazırlayarak taşra yönetimine yeni bir şekil verdi.¹⁸ Valinin yetkileri genişletildi. Meclisler ise adeta bir icra organı halini aldı. Adı geçen nizamnameye göre vilayetlerde Vilayet İdare Meclisleri ve Vilayet Umum Meclisi, kazalarda ise Kaza İdare Meclisi olmak üzere yeni meclisler oluşturuldu. Bu meclislere merkezden atanan ve halk temsilcileri arasından seçilen olmak üzere iki tip üye alındı. İdare meclislerine aday olabilmek için otuz geçmiş, devlet tebasından olmak, vergi vermek, okur-yazar olmak ve itibar sahibi olmak gerekiyordu.¹⁹

Vilayetlerde Vilayet idare meclisinin dışında birde Meclis-i Umumi vardı. Bu meclis valinin başkanlığında toplanırdı. Üyeleri ise livaları temsilen gelen üçer kişiden

¹⁵ İber ORTAYLI, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, (İstanbul, 1987), s.35.

¹⁶ Bernard LEWIS, Modern Türkiye’nin Doğuşu, (Ankara, 1993), s.112-113.

¹⁷ ORTAYLI, a.g.e., s.117.

¹⁸ Bkz. Düstur, Birinci Tertib, C.I, s.608 vd.

¹⁹ GÜNEŞ, a.g.e., s.44.

oluşurdu.Meclis üyeleri görüş ortaya atabilirlerdi.Oy verme ve karar alma yetkisi yoktu.²⁰

Bu dönemde halkın bilinçlenmesi, Yeni Osmanlı'ların önemli bir rol oynadıkları Osmanlı gazeteciliği yoluyla olmuştur. 1862'de İbrahim Şinasi tarafından kurulan ve daha sonra Namık Kemal ve Yeni Osmanlı'ların devraldıkları Tasvir-i Efkâr Osmanlı aydınları arasında siyasi bilincin gelişmesinde birinci derecede bir rol oynamıştır.²¹ Nitekim Yeni Osmanlı'lar "hürriyet" istiyor ve bunun anayasaya dayalı bir parlamento ile sağlanacağını düşünüyorlardı. Bu düşüncelerini de basın yolu ile halka iletmışlerdir.²²

Vilayetlerdeki meclisi idarelerin dışında, yerli halkın temsilcilerinden oluşan Menafi-i Umumiye, Ziraat ve Nafia komisyonları, mahalli üyelerin katıldığı Ticaret mahkemeleri memleketin iktisadi hayatını düzenlemekte küçümsenemeyecek rolü olan kurullardı.²³

İlk Osmanlı parlamentosu 19Mart 1877'de toplanmıştı. Tayinle gelmiş 25 üyeden kurulu bir Ayan meclisi, resmi baskı altında, seçimlerin genel ilgisizliği arasında ve zaten Kanun-i Esasi'ye aykırı bir yöntemle seçilmiş 120 milletvekilinden kurulu bir Meclis-i Mebusan vardı.²⁴ 93 Meclis-i mebusanı adıyla bilinen bu meclis, memlekette ilk defa olmasına rağmen hayli bir olgunluk gösterip çalışmalarıyla yabancı gazete muhabirlerinin hayranlık ve takdirlerini kazanmış, birçok meseleler hakkında kararlar vermiş ve değerli bir faaliyet göstermiştir.²⁵

Fakat meclis kendisine verilen vazifeleri yapmakla meşgulken devletin siyasi durumu gittikçe bozulmuş ve 23 Nisan 1877 tarihinde Rusya'nın Osmanlı'ya harp ilan etmesi ile senelerden beri devam eden buhran patlak vermişti. Zaten meclisin birinci içtima senesinin sonu gelmekte idi. Ve 28 Haziran günü meclis tatile girdi.²⁶

²⁰ GÜNEŞ,a.g.e.,s.45.

²¹ MARDİN,a.g.e.,s.14.

²² MARDİN,a.g.e.,s.87.

²³ ORTAYLI,a.g.e.,s.130.

²⁴ LEWİS,a.g.e.,s.166.

²⁵ Bekir Sıtkı BAYKAL,"93 Meşrutiyeti",Belleten,C.VI,Sa.21-24,(TTK,Ankara,1942),s.75.

²⁶ BAYKAL,a.g.e.,s.77-78.

Yeni seçimlerden sonra 13 Aralık 1877'de çalışmalarına başlayan Meclis-i Mebusan 14 Şubat 1878'de Padişah iradesiyle kapatıldı, mebuslar vilayetlere gönderildi, anayasa askıya alındı.²⁷

Çok büyük amaçlarla açılan parlamentonun çok kısa yaşamı Osmanlı Devleti'nde demokratik kuralların oluşumuna demokratik açılımlara yol açacak, bireylere özgürlüğün tadını tattıracak bir düzenin kurulmasını engelledi.²⁸

Avrupa'daki Jön Türkler 1907'de Paris'te bir araya gelerek Osmanlı Devleti'ndeki yönetimi değiştirme kararı aldılar. Bu kongreden 7 ay sonra, 23 Temmuz 1908'de Osmanlı devleti yeniden meşruti sisteme geçer. Meşrutiyetin ilanı ile özlemi çekilen, fakat tanımı bile bilinmeyen "hürriyet" ülkeye getirilmiş ve böylece halkı özgürlüğüne kavuşmuştu. Ancak bu sağlıklı değişim olarak gözükmüyordu. Çünkü kendilerini genç ve deneyimsiz gören ittihatçılar, siyasal yönetime doğrudan doğruya el koymaya cesaret edememişler ve hükümeti yine eski rejimin yetiştirdiği bürokratlara bırakmak zorunda kalmışlardır.²⁹ 1912'de feshedilen Meclis-i Mebusan 1914'de yeniden açılmıştır. İttihat Terakki seçimlere yalnız katıldığı için meclisin tamamı ittihatçılardan oluşuyordu. I. Dünya savaşının sonunda 1918'de bu meclis de feshedilmiştir.

Böylece tartışmalarla oluşturulmuş, yasal dayanağı olmayan, vergi vermeyenleri, kadınları seçime katmayan, halk tabanına dayanmayan, siyasal partilerin yaşamasına izin vermeyen, Osmanlı parlamenter sistemi de sona ermiş oluyordu.³⁰ Genç Cumhuriyete kalan miras ise parlamenterizm, siyasal parti, basın gibi siyasal kurumlardı.³¹

²⁷ Güneş,"1923 Seçimleri ve Eskişehir'de Meydana Gelen Olaylar",Belleten,C.LVI,Sa.216,(TTK,Ankara 1992),s.465.

²⁸ GÜNEŞ,y.a.g.m.,s.465.

²⁹ GÜNEŞ,a.g.e.,s.22.

³⁰ GÜNEŞ,a.g.e.,s.25.

³¹ ORTAYLI,a.g.e.,s.25.

2.TÜRKİYE'DE SEÇİMLERİN YASAL DAYANAKLARI

Türkiye'de seçimler şüphesiz ilk Anayasa'dan sonra yani halk temsilcilerinin de devlet işlerine katılmalarını kabul eden bir Anayasa'nın yapılması ile başlamıştı.³² Gerek Osmanlı Devleti zamanında gerekse Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra yapılan seçimlerde milletvekili adaylığını düzenleyen yasaları şu şekilde sıralamak mümkündür.³³

- 1- 1 Mayıs 1293 tarihli Kanun-u Esasi
- 2- 10 Şevval 1293 tarihli Meclis-i Mebusan Azasının Suret-i İntihap ve Tayinine Dair Talimat-ı Muvakkate.
- 3- 20.7.1324 tarihli İntihab-ı Mebusan Kanunu Muvakkati
- 4- 320 sayı ve 3.4.1339 tarihli İntihab-ı Mebusan Kanunu'nun bazı mevadını muadil kanun.

Osmanlı İmparatorluğu devrinde (1877 yılında) ilk defa meşruti rejimin gereği olarak başlayan seçimler bu yasaların getirdiği düzen içerisinde devam etmiştir.

Avrupa'da uzun ve ağır bir olgunlaşma dönemi ile yerleşen demokratik seçim prensiplerinin bazıları ülkemize Tanzimat ile başlayan ıslahat hareketlerinin hazırladığı imkanlar sayesinde, diğer bazı demokratik müesseseler ile birlikte, köksüz bir şekilde de olsa 1293'de (1876) Kanun-i Esasi ile girmiştir.³⁴ Kanun-i Esasi'nin 66. Maddesi Mebuslarla ilgili seçim usullerinin özel bir kanunla düzenlenmesini öngörüyordu ama seçilecek üyelerin seçim usullerini düzenleyen bir kanun hazırlanmadığı için, o toplantı yılına özgü olmak üzere "Talimat-ı Muvakkate" hazırlanmıştır.³⁵

1876 Kanun-i Esasisi 67, 68 ve 72. maddelerinde, seçilme yeterliğine ilişkin koşulları ortaya koymaktadır. 68. Maddede aktırılan milletvekili olmaya engel durumlar şunlardır:³⁶

- 1- Osmanlı vatandaşı olmamak
- 2- Yabancı devlet hizmetinde bulunmak
- 3- Türkçe bilmemek

³² Servet ARMAĞAN, Seçimler ve Anayasa Mahkemesi, (İstanbul, 1975), s.141.

³³ Tarhan ERDEM, "Millet Vekillerini Nasıl Seçiyor? Seçimler ve Kanunlar", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, (Ocak 1970), Sa. XXVIII, s.22.

³⁴ KUBALI, a.g.m., s.2.

³⁵ Tuncer KARAMUSTAFAOĞLU, Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri, (Ankara, 1970), s.101.

³⁶ Oya ARASLI, Adaylık Kavramı ve Türkiye'de Milletvekili Adaylığı, (Ankara, 1972), s.90.

- 4- 30 yaşından küçük olmak
- 5- Seçim zamanında bir kimsenin hizmetinde bulunmak
- 6- İflas etmiş olupta iade-i itibar etmemiş bulunmak
- 7- İyi ahlaklı olarak tanınmamak
- 8- Hacrine karar verilip, bu karar kaldırılmamış olmak,

Ayrıca milletvekilinin seçildiği ilde ikamet etmesi gerekmektedir. Padişah tarafından tayin edilen vekiller dışında memur olanlar milletvekili seçilemezler. Aday olabilmek için istifa etmek koşulunu getirmeyen anayasa, seçime girecek milletvekili olan memurlara, milletvekilliği veya memurluk arasında seçim yapmak hakkını tanımıştır. Ancak ilk seçimler Kanun-i Esasi'nin bu hükümlerine göre değil 1293 tarihli Talimat-ı Muvakkate hükümlerine göre yapılmıştır.³⁷ Geçici nitelik taşıyan fakat uzun süre uygulanan bu talimata göre;

Meclis-i Mebusan'a seçilecek üyelerin halk arasında iyi ahlaklı, ünlü bir kişi olması, devletin resmi dilini bilmesi, yirmibeş yaşından küçük olmaması, yaşamı boyunca cinayetle ya da politik suçtan dolayı mahkum olmaması, memlekette az çok emlakının bulunması gerekiyordu. Memur iken seçilen kişi görevinden ayrılacaktı, seçilecek kişi sadece seçildiği vilayetin değil, tüm ülkenin mebusu olacaktı³⁸

Seçilme yeterliliği konusunda Kanun-i Esasi ile Talimat-ı Muvakkate'nin arasında bazı farklar olduğu görülmektedir. Örneğin talimatnamede yaş sınırı 25 alınırken Kanun-u Esasi'de sınır 30'dur. Kanun-i Esasi seçilebilmek için emlak sahibi olma şartı aranmaktadır. Ayrıca talimatname cinayet sebebi ile siyasi bir suçtan mahkum olmayı seçilme yeterliliğini kaldıran bir koşul olarak öne sürerken Kanun-i Esasi'de böyle bir şart yoktur.

19 Mart 1877'de açılarak çalışmalarına başlayan Birinci Meclis-i Umumi, çeşitli çalışmaları yanında bir de İntihab-ı Mebusan Kanunu hazırlamıştır. Fakat Meclis-i Mebusanın bu kanun kesinleşmeden dağılması üzerine aynı yıl yapılan ikinci seçimlerde de Talimat-ı Muvakkate hükümlerine göre hareket edilmiş, ancak önceki dönem üzerinde çalışılan yasa³⁹ 20.7.1324 tarihinde Takvim-i Vekayi'de yayınlanmış,⁴⁰

³⁷ ARASLI, a.g.e., s.91.

³⁸ Talimat-ı Muvakkate, Madde 3, GÜNEŞ, Türk Parlamento Tarihi, I. Ve II. Meşrutiyet, C.I, (TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1997), Belge 8, s.680-681.

³⁹ ARASLI, a.g.e., s.92.

⁴⁰ GÜNEŞ, Türk Parlamento Tarihi, C.I, s.244.

İntihab-ı Mebusan Kanunu olarak 1908 seçimlerinde uygulanabilmiştir. İntihab-ı Mebusan Kanunu hükümlerine göre 1908 ile 1919 yılları arasında dört genel seçim yapılmıştır. Bu seçimlerin hepsi, iki dereceli ve sınırlı oy usullerine göre yapılmıştır.⁴¹

İntihab-ı Mebusan Kanununa göre bir kişinin mebus olabilmesi için:

- Osmanlı teb'asından olması,
- Geçici de olsa yabancı hizmetinde olmaması
- Türkçe bilmesi,
- Otuz yaşını geçmiş olması,
- Seçim sırasında birinin hizmetinde olmaması,
- İflas etmiş ise itibarını iade etmiş olması,
- Kötü hali olmaması,
- Borcundan dolayı, hükümetin, malına mülküne el koymamış olması,
- Medeni haklardan yoksun olmaması,
- Yabancı teb'asında olduğu iddiasında bulunulmaması gerekiyordu.⁴²

3 Nisan 1923 tarihinde, İntihab-ı Mebusan Kanunu'nda bir değişiklik yapılmış, servet esasına dayanan oy kaldırılmış ve seçmen yaşı 18 olarak değiştirilmiştir.⁴³

3.OSMANLI DEVLETİ'NDE VE TÜRKİYE'DE SEÇİMLER (1876-1923)

3.1.İmparatorluk Devri (1876-1919) Seçimleri

Siyasi tarihimize ilk seçimi I. Meşrutiyet getirmiştir. İlanının kısmen de olsa yabancı devletlerin baskısına borçlu olan I. Meşrutiyet, parlamentosunu oluşturabilmek için elinde kanun bulunmadığından, birinci içtima senesine özgü olmak koşuluyla, 10 Şevval 1293 tarihli bir "Talimat-ı Muvakkate" ile Osmanlı Seçmenine Kanun-i Esasi'ye aykırı olan bir seçmenlik tanımakta idi.⁴⁴ Şöyle ki, talimatnamede mebus sayısı olarak asgari 120 kişi öngörülür (Padişah kendisine sunulan bir çizelgeye beş Mısır'dan, beş tane de Tunus'tan mebus ekler⁴⁵) ve talimatnamenin sonuna eklenen bir cetvelle de bu

⁴¹ KARAMUSTAFAOĞLU,a.g.e.,s.105.

⁴² GÜNEŞ,a.g.e.,s.247-248.

⁴³ DÜSTUR,III.Tertip,C.IV,(İstanbul,1929),s.17.

⁴⁴ Tarık Zafer TUNAYA-Reşit ÜLKER,Mufassal Fihristli Özel Milletvekilleri Seçimi Kanunu ve İlgili Mevzuat,(İstanbul,1954),s.1.

⁴⁵ GÜNEŞ,a.g.e.,s.76,Bkz.Belge 4,s.676.

mebuslardan 80'inin müslüman 50'sinin de gayrimüslim olacağı belirtilir. Oysa anayasa her ellibin erkek için bir mebus seçileceğini söyler; eşitlik ilkesi ve müslüman, gayrimüslim için ayrı kontenjan belirlenmesine esas olarak engeldir. 2. Maddede ise, vakit geçirmemek için ve her vilayette bulunan merkez vilayet ve kazaların idare meclisi azaları "zaten" ahali tarafından seçilmiş olduklarından bu seçimlerde mebusları bu idare meclislerinin seçecekleri belirtilir. Böylece, her ne kadar anayasada seçimlerin iki dereceli olması konusunda bir husus yoksa da, şeklen iki dereceli bir seçim esası belirlenmiş oluyordu.⁴⁶

Osmanlı toprakları sancak esasına göre 29 büyük bölgeye ayrılarık seçimlere gidilir.⁴⁷ Her bölge gösterilen miktarda mebusunu seçerek İstanbul'a yollamıştır. Ancak İstanbul'a tespit edilen rakam olarak 130 değil 117 mebus gelmiştir.⁴⁸

Parlamento yani Meclis-i Umumi iki meclisten oluşacaktı; Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan. Meclis-i Mebusanın görevi şariat kurallarına uygun, ülkenin ve milletin gerçek ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik kanunları, tüzükleri tartışmak, devletin gelir ve gider dengesini incelemek, bütçe uygulamalarına nezaret etmektir. Meclis-i Ayan üyeleri devlet adamları içinden seçilecek, görevi; Meclis-i Mebusanda kararlaştırılan yasaları tekrar incelemektir. Bu meclis kabul, red ya da değiştirme hakkına sahip olacaktı.⁴⁹

Mebuslar ilk anda ülkenin sorunlarına sahip çıkan kişiler değil, kendi bölgelerinin derterini anlatmaya gelen kimseler niteliğindediydi ama bu durum zamanla değişti.⁵⁰

Bu dönemde parlamento üyelerini belirlemek amacıyla bir seçim yasasına ihtiyaç vardı. Meclis üyeleri ve hükümet bu bilinçteydi. O nedenle hazırlanan tasarı 7 Mayıs 1877'de meclis gündemine getirilmiş ve 19 Haziran'a kadar

⁴⁶ Funda SOYSAL, "İlk Parlamento Seçimleri", *Toplumsal Tarih*, Sa.64, C:XI, (İstanbul Nisan 1999), s.9.

⁴⁷ Zafer TOPRAK, "Meşrutiyette Seçimler ve Seçim Mevzuatı", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.4, s.973.

⁴⁸ Reşat Ekrem KOÇU, "Türkiye'de Seçimin Tarihi 1877-1950", *Tarih Dünyası* Sa.5, (15 Haziran 1950), s.179.

⁴⁹ GÜNEŞ, *Türk Parlamento Tarihi*, C.I, s.73.

⁵⁰ İlber ORTAYLI, "İlk Osmanlı Parlamento Yapısında Eyalet Meclisinin Etkisi, 1876-1976", *Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı*, Siyasi İlimler, (Ankara 1976), s.441.

tartışılmıştır.Üzerinde özenle durulan bu tasarı ne yazıkki padişahın onayından çıkıp yasallaşmamıştır.⁵¹Meclis 28 Haziran 1877'de dağılır.

Meclis-i Mebusan aynı şartlar altında tekrarlanan bir seçimden sonra, 1877 senesinde otuz senelik bir durgunluğa mahkum edilmiştir. Böylelikle gayet kısa olan I. Meşrutiyet devresinde genel olmakla beraber iki seçim yapılmış oluyordu. Siyasi tarihimizde üçüncü yerel seçim bu tarihten ancak otuz sene sonra, Kanun-i Esasi'nin tekrar yürürlüğe girmesi ile 1908'de cereyan etmiştir.⁵²

Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe konmasında bir güçlük çıkmadı ama meclis-i mebusanın açılmasında hayli zorluklar vardı.Bunun başında seçim konusu geliyordu.⁵³Eldeki geçici talimatname Kanun-i Esasi ile çelişiyordu.Bunun üzerine Meclis-i Umumi'nin ikinci devresinde Meclis-i Mebusan'da görüşülen ve padişaha sunulan layihaya göre seçimin yapılması uygun görülür.Bu kararın ardından Meclis-i Mebusan'da görüşülen İntihab-ı Mebusan Kanun Layihası 20 Eylül 1324'te Takvim-i Vekayi'de yayınlanmıştır.Seçime göre sancaklar birer seçim çevresi,nahiyeler ise birer seçim şubesi olacaktı.⁵⁴Her kazadaki erkek nüfusun bilinmesi için nüfus defterleri hazırlanmış,kazaların büyüklüğüne göre teftiş heyetleri oluşturulmuştur.Belirlenen seçmen sayısına göre seçilecek mebus sayısı belirlenmiştir.Seçim iki dereceli olarak yapılmıştır.⁵⁵

1908 seçimi üçüncü Meclis-i Mebusanı kuran meclistir.Mebuslar dört yıl için seçilecek ve devre tamamlanınca yeni seçim yapılacaktır.⁵⁶Seçime İttihat ve Terakki'nin yanında Ahrar Fırkası da katılmıştır.

1908 seçiminin İttihat ve Terakki'nin orduya dayanan silahlı baskısı altında yapıldığı bir gerçektir.Buna rağmen mecliste İttihat Terakki'ye karşı gerçek hürriyeti savunan bir muhalefetin oluşması gecikmez.⁵⁷

İttihat Terakki'nin tutumu 1911 yılından itibaren değişmeye başlar.Çünkü bu tarihten itibaren İttihat Terakki'nin karşısında bir muhalefet topluluğu belirmiştir.⁵⁸1911

⁵¹ GÜNEŞ,Türk Parlamento Tarihi,C.I,s.124-126.

⁵² TUNAYA-ÜLKEN,a.g.e.,s.2.

⁵³ GÜNEŞ,a.g.e.,s.243.

⁵⁴ GÜNEŞ,a.g.e.,s.244.

⁵⁵ GÜNEŞ,a.g.e.,s.245-246.

⁵⁶ KOÇU,a.g.e.,s.180.

⁵⁷ KOÇU,a.g.e.,s.183.

yılında İstanbul'da boş bulunan bir milletvekilliği için yapılan ara seçimde, iktidardaki İttihat ve Terakki, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na yenilmiş ve tek oy farkla seçimi kaybetmiştir.⁵⁹

Bu tarihten itibaren iktidar ile muhalefetin katıldığı seçimler parlementer bir siyasi yarışma olmaktan çıkmış ve siyaset sahnesinde artık zorbalık gösterileri başlamıştır. Nitekim "dayaklı ve sopalı" adıyla ün yapmış 1912 seçimi, İttihat Terakki iktidarının seçim hürriyetine ve güvenliğine karşı nasıl bir tutum içinde olduğunu göstermek bakımından önemlidir.⁶⁰

Bu seçimde henüz propaganda teknikleri bilinmediği için siyasetçiler seçimlere başladıktan sonra "konferans" yoluyla halkı aydınlatmaya ve oy toplamaya çalışmışlardır. Ancak seçim mücadelesinin başladığı sırada konferansların parti şubelerinde yapılması sıkıyönetimce zorunlu kılınmıştır. Bununlada yetinilmemiş sıkıyönetim yasasına "açık yerlerde vuku bulacak içtimaatı, memleket huzur ve sükununu" bozacağı gerekçesiyle durdurulmasına olanak sağlayan yeni hükümler eklenmiştir. Bu hüküm daha çok muhalefetin etkinliğini kırmak için işletilmiş ve kimi muhalefet önderi tutuklanmıştır. Örneğin Rıza Tevfik Büyükkada'da verdiği bir konferans nedeniyle tutuklanmış ve dövülmüştür.⁶¹ Oysa İttihat ve Terakki adına konferans veren Cavit Bey'i büyük kalabalıklar karşılamıştır.⁶²

1914 seçimlerine rakipsiz olarak İttihat ve Terakki Partisi girmiştir. Böylece meclis bütün üyesi ittihatçı olarak 14 Mayıs 1914'te açılmıştır. Seçimin hukuki özelliği bakımından söylenecek herhangi bir nokta yoktur. Yalnız 1914 seçimlerinin siyasi tarihimize asker kişilerin rey vermediği ilk seçim olduğunu söylemek yerinde olur.⁶³

1913-1918 yılları arasında İttihat ve Terakki fiili bir tek parti rejimi kurmuştur.⁶⁴ Fakat 1918 sonbaharında Osmanlı İmparatorluğu tam anlamıyla bir yenilgiye sürüklenirken savaş içinde sadrazamlığa gelmiş olan Talat Paşa, 27 Ekim 1918'de

⁵⁸ TUNAYA, Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 108.

⁵⁹ TUNAYA, Türkiye Tarihinde Seçimler, (İstanbul 1954), aktaran KARAMUSTAFAOĞLU, a.g.e., s. 105.

⁶⁰ TUNAYA, Türkiye Tarihinde Seçimler, aktaran KARAMUSTAFAOĞLU, a.g.e., s. 105.

⁶¹ Ali BİRİNCİ, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, s. 148-149, aktaran, GÜNEŞ, a.g.e., s. 259.

⁶² Tevfik ÇAVDAR, Muntelib-i Saniden Seçmene, (Ankara, 1987), s. 11-12, aktaran, GÜNEŞ, a.g.e., s. 259.

⁶³ ARMAĞAN, "Türkiye'de Parlamento Seçimleri", İÜ Hukuk Fak. Mecmuası, C. XXXIII, Sa. 3-4, (İstanbul, 1968), s. 63.

⁶⁴ TUNAYA, Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku, (İstanbul, 1969), s. 545.

görevinden çekilmiş, böylece İttihat ve Terakki dönemi son bulmuştur. Bir süre sonra padişah Vahdeddin, İttihat ve Terakki kalıntısı bir parlamentodan gelebilecek bütün tehlikeleri ortadan kaldırarak, 21 Aralık 1918 tarihinde “zorunlu politik nedenlerden dolayı” gerekçesini ileri sürmüş ve Meclis-i Mebusanı feshetmiştir.⁶⁵

Bir süre sonra gazeteler yeni seçimden bahsetmeye başlamışlardır. Nihayet hükümet seçim hakkındaki fikrini şöyle belirtir: “Memleketin bir kısmı işgal altındadır. Seçim işlerinin kanun dairesinde yapılması imkansızdır. Allah’ın lütfü ile sulh akid edilince kanun mucibince dört ay içinde seçim yapılacaktır.”⁶⁶

Damat Ferit Paşa ulusal mücadeleyi yönlendiren askerleri seçimler dışında tutabilmek için 1912 tarihli hükümet kararnamesi doğrultusunda seçim yapılmasını uygun buldu. İşgal edilen yerlerde seçim yapılabilmesi için itilaf devletleri temsilcileriyle görüşmeler yapılmasını istedi. Böyle bir kararın alınması kuşkusuz önemli bir gelişmeydi. Zira bu kararla Anadolu’da emperyalizme ve teslimiyetçiliğe karşı savaş açan ulusal eylemcilerle İstanbul’da bulunan Osmanlıcı-İslamcı ve teslimiyetçi hükümet, seçimlerin yapılması ve parlamentonun çalışması konusunda- biçimsel de olsa-ortak bir düşünceye varmış oluyorlardı.⁶⁷

Mustafa Kemal, milletvekili olmak için başvuruların Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti’nin ilkelerini ve kararlarını benimsemiş kişilerden olmasını yürekten istiyor ve bu gibi kimselerin cemiyet adına kendiliklerinden adaylıklarını koymaları gerektiğini de ilan ediyordu.⁶⁸

Mustafa Kemal meclisin İstanbul’da değil Anadolu’da toplanması gerektiğini, İstanbul’da toplanmasının mantıksız ve maksatsız olduğunu söylüyordu.⁶⁹ Fakat bu konudaki girişimi sonuçsuz kalmıştır. Yeniden seçmen defterleri düzenlenerek ikinci seçmenlerin seçimine başlanmıştır. Altıncı ve son Osmanlı Mebusan Meclisi’ni kuracak olan bu seçime azınlıklardan sadece Musevi vatandaşlar katılmıştır. Seçimi gayrimeşru göstermek, bu suretle bir siyasi sabotajda bulunmak için Rumlar ve Ermeniler seçime girmediler.⁷⁰ Hürriyet ve İtilaf ise, 1912’den beri siyasal alanda pek sesi duyulmamakla

⁶⁵ Seçim Seçim Sistemleri ve Türkiye’deki Uygulamalar, (Ankara, 1982), s. 81.

⁶⁶ KOÇU, “Türkiye’de Seçimin Tarihi”, Tarih Dünyası, Sa. 6, (30 Haziran 1950), s. 257.

⁶⁷ GÜNEŞ, y. a. g. e., s. 46.

⁶⁸ ATATÜRK, a. g. e., s. 161.

⁶⁹ ATATÜRK, a. g. e., s. 166.

⁷⁰ KOÇU, a. g. e., s. 257.

birlikte Birinci Dünya savaşından sonra Anadolu'da Müdafai Hukuk Teşkilatının çok güçlenmiş olduğunu görerek seçime girmemiştir.⁷¹

Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası ile Türkiye İşçi Derneği Şehzadebaşı Ferah Tiyatrosu'nda 24 Ekim 1919 Cuma günü bir kongre halinde toplanarak bazı kararlar almışlardır. Buna göre; seçilen bazı isimler amele hukukunu korumakla ve İstanbul'dan üç mebus çıkarmaya çalışmakla görevlendirilmiştir. Bu kongrede iki dereceli seçim sistemi protesto edilmiş, genel oy ve nispi temsil sisteminin kabul edilmesi istenmiştir.⁷²

TİÇSF'da İstanbul, İzmir, Eskişehir ve Niğde'den birer aday göstermiştir. (İstanbul adayı Mehmed Vehbi 14 oy almış, İzmir'de seçim yapılmamış, öteki illerdeki iki adayda herhangi bir başarı gösterememiştir.⁷³

Seçimler sırasında İttihat Terakki'de etkin faaliyette bulunmuştur. İstanbul'dan Lütfü Fikri, seçimlerde İttihat ve Terakki'nin gizli baskısını ve çoğunluğu İttihatçılardan oluşan bir mecliste bulunamayacağını söyleyerek istifa eder.⁷⁴

1919 seçimi de İntihab-ı Mebusan Kanunu hükümleri uyarınca yapılmıştır. Bu mecliste 2 ay toplanabilmiştir.⁷⁵ İstanbul'un 16 Mart sabahı işgal edilmesi ve İngiliz askerlerinin Meclis-i Mebusanı basması üzerine 18 Mart 1920'de son toplantısını yapan Meclis-i Mebusan mevcut koşullar altında meclisin faaliyetini sürdürmesinin olanaksız hale geldiğini, dolayısıyla bu görevin güven içinde yapılmasını sağlayacak bir ortamın yaratılmasına kadar meclisin genel kurul toplantılarının ertelenmesini isteyen 17 imzalı teklifi oy birliği ile kabul ederek faaliyetine son vermiştir.⁷⁶

1919 seçimlerine çok değişik düşünce ve siyasi eğilime sahip adaylar katılmıştır. Bunların önemli bir bölümü (özellikle Anadolu'dan gelenler) Müdafai Hukuk'a bağlı kişilerdi. Bu bağlılığa karşın hepsinin aynı siyasal düşün temeline bağlı olduklarını söylemek zordu. Ne var ki çoğunluğunu eski ittihatçıların oluşturduğu da açıktı. Yeni

⁷¹ Seçim Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar, s.81.

⁷² Tarık, no:91-92, (24-25 Ekim 1919), s.1, aktaran, Mete TUNÇAY, Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925, (AÜSBF yay., Ankara 1967), S.149-150, Dipnot 15.

⁷³ Kurtuluş, Sa.4, (Kanunisani 1920), s.80, aktaran, TUNÇAY, a.g.e., s.149-150.

⁷⁴ TOPRAK, a.g.e., s.976.

⁷⁵ Seçim Seçim Sistemleri...s.81.

⁷⁶ Ahmet DEMİREL, Birinci Mecliste Muhalefet-İkinci Grup, (İstanbul, 1994), s.81.

milletvekillerinin bazıları da Rıza Nur Bey gibi eski dönem muhalifleriydi. Böylesine karmaşık bir meclisin çok sesliliğe güzel bir örnek oluşturacağı meydandaydı.⁷⁷

3.2. Türkiye Büyük Millet Meclisi Seçimleri (1920-1923)

İstanbul'un işgal edilmesiyle, Meclis-i Mebusan kapatılmış ve Osmanlı Parleментар sistemi ve Osmanlı Meşrutiyeti'de eylemli olarak sona ermişti.⁷⁸ Osmanlı Devleti başkentinin işgal edilmesi ve meclisin çalışamaz hale gelmesi fiili olarak Anadolu-Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti tüzüğü'nün 4. Maddesinin uygulanmaya geçirilmesi, bir başka deyişle Cemiyetin yurt yönetimini üstlenmesi anlamını taşımıştır. Bu durum karşısında Mustafa Kemal Paşa, kolordu kumandanları ve valiliklerle temasa geçerek Ankara'da bir Kurucu Meclis'in toplanmasına ve bu meclis üyelerinin seçiminde uygulanacak esaslara ilişkin görüşlerini kendilerine aktarmıştır.⁷⁹ Mustafa Kemal'in Kurucu Meclis⁸⁰ deyimini kullanmaktaki amacı, toplanacak meclisin ilk anda "Rejim"i değiştirme yetkisine sahip olmasını sağlamaktı. Mustafa Kemal, "Halk bu deyimde alışık değil", gerekçesi ile Erzurum ve Sivas'tan uyarılar alınca "Olağanüstü Yetkiye Sahip Bir Meclis" deyimini kullanmıştır.⁸¹ Mustafa Kemal, Meclisin toplanmasına karar verdikten sonra, hemen seçimlerin yapılması için Vilayetlere, müstakil livalara ve Kolordu Kumandanlarına aşağıdaki yönergeyi göndermiştir.⁸²

Merkezi devletin dahi, Düveli İtilafiyeye tarafından resmen işgali, kuvvei teşriyye ve adliye ve icraiyyeden ibaret olan kuvvayi milliyey devleti muhtel etmiş ve bu vaziyet karşısında ifayi vazifeye imkan göremediğini hükümete resmen tebliğ ederek, Meclisi Mebusan dağıtılmıştır. Şu halde, makarrı devletin masuniyetini, milletin istiklalini ve devletin tahlisini temin edecek tedabiri teemmül ve tatbik etmek üzere millet tarafından, salahiyeti fevkaladeyi haiz bir meclisin, Ankarada içtimaa daveti ve dağıtmış olan mebusandan Ankaraya gelebileceklerin dahi bu meclise iştirak ettirilmesi zaruri görülmüştür. Binaenaleyh, zirde dercedilen talimat mucibince, intihabatın icrası, hamiyet ve reviyeti vatanperveranelerinden muntazardır:

⁷⁷ ÇAVDAR, a.g.e., s.173.

⁷⁸ GÜNEŞ, I TBMM'nin Düşünsel Yapısı., s.84.

⁷⁹ DEMİREL, a.g.e., s.82.

⁸⁰ Meclis-i Müessisan.

⁸¹ ATATÜRK, a.g.e., s.288.

⁸² ATATÜRK; a.g.e., s.288-289.

1-Ankara'da salahiyeti fevkaladeye malik bir meclis, umuru milleti tedvir ve murakebe etmek üzere içtima edecektir.

2-Bu meclise aza olarak intihabolunacak zevat, mebusan hakkındaki şeraiti kanuniye tabidir.

3-İntihabata livalar esas ittihaz edilecektir.

4-Her livadan, beş aza intihab olunacaktır.

5-Her liva kazalarından celbedeceği müntehibi sanilerinden ve merkezi liva müntehibi sanilerden ve liva idare ve belediye meclisleriyle liva müntehibi sanilerinden ve liva idare ve belediye meclisleriyle liva Müdafai Hukuk Heyeti İdarelerinin ve vilayetlerde merkezi vilayet heyeti merkeziyelerinden ve vilayet idare meclisleriyle merkezi vilayet belediye meclisinden ve merkezi vilayet ile merkez kazası ve merkeze merbut kaza müntehibi sanilerinden mürekkep bir meclis tarafından aynı günde ve aynı celsede icra edilecektir.

6-Bu meclis azalığına, her fıkra, zümre ve cemiyet tarafından namzet gösterilmesi caiz olduğu gibi her ferdin de bu mücadelede mukaddeseye fiilen iştiraki için müstakilen namzetliğini istediği mahalde ilana hakkı vardır.

7-İntihabata, her mahallin en büyük mülkiye memuru riyaset edecek ve selameti intihaptan mesul olacaktır.

8-İntihap, reji hafi ve ekseriyete mutlaka ile icra ve tasnifi ara, meclisin içlerinden intihap edeceği iki zat tarafından, fakat huzuru mecliste ifa edilecektir.

9-İntihap neticesinde, bilumumn azanın veya zat mühürlerini muhtevi üç nüsha mazbata tanzim olunacak. Bir nüshası mahallinde alikonularak diğer iki nüshasının biri intihabolunan zata tevdi ve diğeri meclise irsal olunacaktır.

10-Azaların alacakları tahsisat, bilahara meclisçe takarrür ettirilecektir. Ancak azimet harcırahları intihap meclislerinin masarifi zaruriye hesabiyle takdir edeceği miktar üzerinden, mahalleri hükümetlerince temin olunacaktır.

11-İntihabat, nihayet onbeş gün zarfında ekseriyetle Ankarada içtima temin edebilmek üzere itnam olunarak azalar tahrik ve netice azanın isimleriyle birlikte derhal iştat edilecektir.

12-Telgrafın saati vusulü bildirilmiştir.

Haşiye: Kolordu kumandanlarına, vilayata, müstakil livalara tebliğ olunacaktır.

Heyeti Temsiliye Namına

Mustafa Kemal

Yürürlükte olan Kanun-i Esasi, buna göre düzenlenmiş olan İntihab-ı Mebusan Kanunu Layihası ve uygulamasına dair 15 Şevval 1293 tarihli "Talimatname'nin 20 Eylül 1908 tarihli Takvim-i Vekayi ile yayımlanan ve düzeltilmiş metnine göre, 50.000 erkek için bir milletvekili seçilecek, 25 yaşını dolduran ve devlete az çok vergi veren Osmanlı uyruğundaki kişiler seçme hakkına sahip olacaktı. Seçimler iki dereceli olacak, milletvekili seçilmek için ise 30 yaşında olunması gerekecekti. Ancak Heyet-i

Temsiliye'nin 19 Mart 1920 tarihli seçim talimatında mevzuatın seçmen oranı, seçmenler, seçim kuralları ve seçilme yaşı hakkındaki hükümleri bir yana bırakılarak, nüfus bahis konusu olmaksızın her livadan 5 üye seçilmesi, oy vermek için vergi yükümlüsü olup olmadığı aranmaması, meclis üyeliği için her parti, her dernek ya da topluluğun aday gösterebilmesi ve bağımsız olarak adaylığını koyabilmesi, seçimlerin en geç 15 gün içinde tamamlanması kabul edilmiştir.⁸³

Kuşkusuz Mustafa Kemal ve Heyet-i Temsiliye, Anadolu'da kurulacak yeni devletin temeline bu genelge ile büyük bir taş koyuyor ve "vatanın bütünlüğünü, ulusun özgürlüğünü" halka dayanarak kurtarmak için alınacak kararlara, geniş halk kitlesinin katılımını sağlamak istiyordu. Ulus adına karar verecek olan "selahiyeti fevkalade-yi haiz....meclis" in, İstanbul'tan kaçıp gelen milletvekili ile, bu genelge çerçevesinde yeni seçilen milletvekillerinden oluşmasını yararlı görüyordu.⁸⁴

Talimat gereğince, memleketin her tarafında seçimler, süratle ve ciddiyetle yapılmaya başlandı. Yalnız bazı yerlerde kararsızlık ve direnmeler görüldü. Bunlardan bazıları uzunca süre bu kararsızlık ve direnmelerde ısrar ettiler. Kararsızlık ve direnme gösteren bazı yerler şunlardı; Dersim, Malatya, Elazığ, Konya, Diyarbakır, Trabzon... Direniş gösteren, bu bölgelerin halkı değildi. O tarihte, o bölgede bulunan sivil idare amirleriydi. Halk, gerçeği anlar anlamaz milletin ortak isteğine katılmakta asla kararsızlık göstermemiştir.⁸⁵

Seçimler yapılmış ve 66 seçim çevresinden 349 milletvekili seçilmiş olup İstanbul Mebusan Meclisinden (Malta'dan gelenler dahil) gelen 88 milletvekili ile sayı 437'ye ulaşmıştır. Ancak 34 milletvekili meclisi katılmadan istifa ettiğinden I. Dönemin toplam milletvekili sayısı 403 olmuştur.⁸⁶

Mustafa Kemal 21 Nisan tarihinde bir bildiri yayınlayarak Büyük Millet Meclisinin 23 Nisan günü açılacağını kolordulara, 61.Tümen Komutanlığına, Valiliklere, bağımsız sancaklara, müdafa-i hukuk merkez heyetlerine, belediye başkanlıklarına bildirmiştir.⁸⁷

⁸³ Fahri ÇOKER, Türk Parlamento Tarihi-Millî Mücadele ve TBMM, I. Dönem (1919-1923), (TBMM yay., Ankara 1994), C.I, s.38-39.

⁸⁴ GÜNEŞ, a.g.e., s.60.

⁸⁵ ATATÜRK, a.g.e., s.292.

⁸⁶ ÇOKER, a.g.e., s.39.

⁸⁷ ATATÜRK, a.g.e., s.294-295.

Mustafa Kemal meclisin açılmasına verdiği önemi 1923 yılında İzmit'te gazetecilerle yaptığı konuşmada şöyle açıklamıştır; Meclis duçar-ı taarruz olurken, benim Ankara'da düşündüğüm şey, milleti behemehal bir noktaya raptederek, faaliyetini idame etmek oldu. Fakat o noktanın bir veya birkaç şahıstan ibaret küçük bir heyet olmasını hafif bir teşebbüs buldum. Onun için büyük bir meclis olsun dedim.⁸⁸

1920 seçimlerinde ilk kez, hem ikinci seçmenlerin seçiminde, hem milletvekillerinin seçiminde mutlak çoğunluk yöntemi uygulanmıştır. Bağımsız adayların ve siyasal örgüt adaylarının seçime katılması sağlanmıştır.⁸⁹

1920 seçimleri normal bir parlamento seçimi değildir. Yani evvelden kurulmuş olan bir meclise üye seçmek için yapılmış bir seçim değildir. Çünkü ortada hukuken fiilen bir meclis yoktur. Meclis-i Mebusan feshedilmiştir, ayan meclisi de toplantılarını tehir etmiştir.⁹⁰

1920-1950 yılları arasında 9 seçim yapılmıştır. Bunlardan ikisi, 1920 ve 1923 seçimleri Milli Mücadele dönemindedir. 1923 seçimi 1324 tarihli İntihab-ı Mebusan kanununa göre yapılmıştır.⁹¹ Ancak 3 Nisan 1923 tarihli İntihab-ı Mebusan Kanunu'nun Bazı Mevadını Muadil Kanununun 4. Maddesi ile servet esasına dayanan oy kaldırılmış ve seçmen yaşı 18 olarak tespit edilmiştir.⁹²

Taha Parla, 1920-1950 dönemi için "tek parti dönemidir ve bu dönemde seçim yoktur seçme vardır. Seçilenler ve seçenler sınırlanmıştır. İç dinamiklerden çok dış siyasal dinamiklerin etkisiyle 1946'da tek dereceli seçime geçilir"⁹³ yorumunu yapmaktadır.

Türkiye'deki genel seçimlerin hepsi çok partili rejim kadrosu içinde icra edilmiş değillerdir. 1923 yılına kadar çeşitli partilerin kısmen de olsa iştirak ettiği seçimler; 1908, 1912 ve 1919 seçimleridir.⁹⁴

⁸⁸ Arı İNAN, Gazi Mustafa Kemal'in 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları, (Ankara 1982), s.55.

⁸⁹ Seçim Seçim Sistemleri...s.83.

⁹⁰ ARMAĞAN, a.g.e., s.66.

⁹¹ ÇAVDAR, a.g.e., s.183.

⁹² DÜSTUR III. Tertib, C.IV, (İstanbul 1929), s.17.

⁹³ Taha PARLA, Türkiye'nin Siyasi Rejimi 1980-1989, (İstanbul 1995), s.123.

⁹⁴ TUNAYA-ÜLKER, a.g.e., s.3.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1923 SEÇİMLERİNE GİDEN YOL

1. I. TBMM'İN SON DÖNEMİ

Türk Milletinin bağımsızlığını gerçekleştirmek amacı ile kurulmuş olan I. TBMM o güne kadar Osmanlı Parlamentolarının hiçbirinin dayanmadığı geniş halk tabanına dayanıyordu.¹ Geldikleri bölgeler, eğitim düzeyleri, değerler sistemi, yetişme koşulları birbirlerinden farklı olan milletvekilleri arasında ihtilalcisi, devrimcisi, gericisi, osmanlıcısı, islamcısı, bolşeviği, Pan-Türkisti, halkçısı, aşiret başkanı, ustabaşı, öğretmeni, hukukçusu, doktoru, dinadamı, askeri, politikacısı, çiftçisi, tüccarı, çeşitli düzeyde kamu görevlisi, okur-yazar olmayanı, medrese mezunu, batılı okullarda okuyanı, birden çok yabancı dil bileni, Türkçeyi zor konuşanı vardı. Bu nedenle de düşünsel yelpaze oldukça genişti.² Mahmut Goloğlu'na göre, Mustafa Kemal "Tanrı'nın izniyle 23'üncü Cuma günü Cuma namazından sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır"³ bildiriyle Osmanlı-Türk devletinin tarihinde bir "üçüncü meşrutiyet" döneminin başlamış olduğunu ilan ediyordu.⁴ Fakat Mustafa Kemal bu kuruluşun adına "Osmanlı" sözcüğünü katmamıştır. Bunun bir nedeni Osmanlılıktan kurtulmak ve uluslaşmak azmiydi.⁵

Birinci TBMM üyeleri itibarıyla çok değişik inanç ve düşünceleri barındırıyordu. Milletvekillerinin bir bölümü İttihat ve Terkki Partisinin değişik kademelerinde görev yapmışlardı. Bu milletvekillerinin günün koşullarına göre kendi aralarında çeşitli hjipler, gruplar oluşturmaları doğaldı.⁶ Misak-ı Milli sınırları içinde memleketin birliğini ve milletin bağımsızlığını sağlamak ilkesinde birleşerek meclise

¹ İhsan GÜNEŞ, I. TBMM'nin Düşünce Yapısı, (Ankara, 1997), s.75.

² GÜNEŞ, "1923 Seçimlerinde Oylar Nasıl Kullanıldı", AÜSBF Dergisi, CXLVI, Prof. Dr. Muammer Aksoy'a Armağan, (Ankara, Ocak-Haziran 1991), s.253.

³ ATATÜRK, Nutuk, (Ankara, 1991, TTK), s.294.

⁴ Mahmut GOLOĞLU, Üçüncü Meşrutiyet-1920, (Ankara, 1970), s.149.

⁵ Suna KİLİ, CHP'de Gelişmeler (1960-1975), (İstanbul, 1976), s.33.

⁶ Tefik ÇAVDAR, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950, (Ankara, 1995), s.216.

geldikleri zaman içinde meclis çalışmalarında aynı birlikteliğin temin edilmediği, en basit işlerin sorun haline getirildiği, oyların dağıtılması ile sonuç alınmadığı görülmüştür. Bu durum Mustafa Kemal'in mecliste "Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Grubu" nun kurulması kararı ile çözüme kavuşmuştu.⁷ Bu grubun içinde yer almayanlar da zorunlu olarak İkinci Müdafai Hukuk grubunu oluşturdu. Böylece "Selahiyet-i Fevkaladeye Malik" mecliste, düşünsel ayrılık çok açık ve örgütlü olarak muhafazakar-inkılapçı şeklinde bu gruplarla ortaya çıkmıştır. Birinci Müdafai Hukuk Grubu inkılapçılığı ve iktidarı; İkinci Müdafai Hukuk Grubu ise muhafazakarlığı ve muhalefeti temsil etmiştir.⁸

Mustafa Kemal'in önderliğini yaptığı Birinci Grup ülkeyi adım adım Osmanlı devlet düzeninden daha çağdaş bir düzene doğru sürüklerken, İkinci Grup milletvekilleri bu gidişi durdurmaya çalışmışlar, bu nedenle de meclisteki muhalefetin dozunu yükseltmişlerdir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun benimsenmesi Mustafa Kemal'in Başkomutan olması, Sakarya savaşından sonra ordunun bir süre savunmada kalması, İcra Vekilleri Heyeti'nin Görev ve yetkileri sorunu, Ankara İtilafnamesinin imzalanması, saltanatın kaldırılması, Lozan Konferansının gidişatı, II. Grup milletvekillerinin en çok üzerinde durduğu, zaman zaman da etkili olduğu konular olmuştur.⁹

Mustafa Kemal savaşın kazanılması ve saltanatın kaldırılmasından sonra 7 Aralık 1922'de Ankara gazetelerine "Halk Fırkası" adıyla bir siyasi fırka kurma niyetinde olduğunu beyan etmiştir.¹⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın siyasi mücadelesini bir parti lideri olarak sürdürme kararına yakın çalışma arkadaşlarından bazıları kaşı çıkmıştır.¹¹ Rauf (Orbay) Bey anılarında barış içinde girilecek yeni siyasi hayatta, bu hayatın gerçeklerinden olan siyasi kuruluşlara da yer verilmesi gerekeceğini düşünerek Mustafa Kemal Paşa'nın bundan böyle herhangi bir siyasi cemiyet veya fırkanın bir fiil başında bulunup, mücadeleye atılarak, o yolda hırpalanmasını doğru bulmadığını, aksine onun bundan sonraki siyasi hayatın gerektiği gibi gelişmesini sağlamak için firkalar üstünde kurtarıcı

⁷ Fahri ÇOKER, *Türk Parlamento Tarihi, I. Dönem, I. Cilt*, (Ankara, 1994), s.291.

⁸ GÜNEŞ, "Müdafai Hukuk Cemiyetinden Halk Fırkasına Geçiş", *AAM Dergisi*, C.III, (Mart, 1987, Ankara) sa.8, s.438.

⁹ GÜNEŞ, y.a.g.e., s.438.

¹⁰ ATATÜRK, a.g.e., s.485.

¹¹ Ahmet DEMİREL, *I. Mecliste Muhalefet*, (İstanbul, 1994), s.488.

ve önder prestijiyile, tarafsız bir devlet başkanı olarak kalmasını, ülkenin çıkarlarına daha uygun olduğunu ancak bunu Mustafa Kemal'e kabul ettiremediklerini bildirmiştir.¹²

1922 Ekim'inde Türkiye'nin Lozan Konferansı'na davet edilmesinden anlaşmanın imzalandığı tarihe kadar Lozan görüşmeleri konusu mecliste sürekli tartışılmıştır. 2 Kasım 1922'deki görüşmelerde Lozan'a gönderilecek delegeleri Heyet-i Vekilenin mi yoksa Meclisin mi seçeceği konusu gündeme gelmiştir. Uzun tartışmalardan sonra 67 red 8 çekimsiz oya karşılık, 121 oyla delegelerin Heyet-i Vekilece seçilmesi kabul edilmiştir.¹³ İsmet Paşa başkanlığındaki delegeler heyeti seçildikten sonra 20 Kasım 1922'de Lozan'da görüşmelere başlanmış; buna paralel olarak konu meclis gizli toplantılarında sürekli ele alınmıştır.¹⁴

27 Mart 1923'te ikinci grubun önde gelenlerinden, Tan gazetesi sahibi Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey aniden ortadan kaybolmuş, 2 Nisan 1923'te cesedi bulunmuştur.¹⁵ Tan gazetesinin 30 Mart 1923 tarihli sayısında Ali Şükrü'nün esrarengiz bir şekilde kaybolduğu ilan edilmiştir.¹⁶ 1 Nisan tarihli Tan'da ise bu cinayetin herşeyden evvel doğrudan doğruya hükümet için bir şeref ve haysiyet meselesi olduğu yazılmıştır.¹⁷ Aynı gün çıkan ikinci sayıda Ali Şükrü'nün ölüm haberi Tan'da duyurulmuştur.¹⁸ Bu olay TBMM de hararetli konuşmaların yapılmasına neden olmuştur.¹⁹

Birinci Meclis'in 16 Nisan 1923'te yaptığı son toplantıda, Maliye Komisyonu'nun, Lazistan Mebusu Necati (Nemişoğlu) Efendi ve arkadaşlarınca verilen ve Ali Şükrü Bey'in eşiyle 3 çocuğuna hazineden para yardımı yapılmasını ve

¹² Feridun KANDEMİR, *Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay*, s.126-127, aktaran, DEMİREL, s.488.

¹³ TBMM, G.C.Z., C.III, s.972-1006.

¹⁴ Lozan'daki görüşmeler hakkında meclis görüşmeleri için bakınız. TBMM G.C.Z.C.III, s.972-1006, 1146-1163, 1169-1169-1197, 1220-1229, 1236-1263, 1267-1271, 1274-1276, 1284-1288, 1290-1301-1304-1325, C.IV, s.2-28, 30-71, 74-104, 106-147, 150-191.

¹⁵ DEMİREL, a.g.e., S.507.

¹⁶ Tan, "Müellim Bir Hadise: Ali Şükrü Bey'e Ne Oldu?", 30 Mart 1923, aktaran, DEMİREL, Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi, (İstanbul, 1996), s.231

¹⁷ Tan, "Müellim Hadise Etrafında", 1 Nisan 1923, aktaran, DEMİREL, y.a.g.e., S.233.

¹⁸ Tan, "Şehid-i Muhterem Ali Şükrü Bey'in Cesedi Bulundu", aktaran, DEMİREL, y.a.g.e., s.233.

¹⁹ TBMM Z.C.C.XXVIII, s.227-310.

çocuklarının yatılı okulda okutulmasını öngören kanun teklifine ilişkin mazbata okunmuştur.²⁰ Yapılan görüşmelerden sonra meclis, kanun teklifinin maddelerini kabul etmiş, daha sonra teklifin tamamı oya sunulmuştur.²¹ Oylamaya katılanların 89'u kabul, 36'sı red oyu kullanırken 3 mebus çekimser kalmıştır. Bununla birlikte, oy kullananların sayısı 128'de kaldığından görüşme yeter sayısına yani 161'e ulaşamamıştır.²² Bu toplantı Birinci Meclisin yaptığı son toplantı olmuş ve konu yeniden ele alınmadığından, Ali Şükrü Bey'in ailesine maddi yardım yapılmasına ilişkin kanun meclisten çıkmamıştır.²³

Müdafai Hukuk hareketlerinin gerçekleştirici organı olan I.TBMM aynı zamanda Cumhuriyet rejiminin bir basamağıdır. Türklerin ilk defa karşılaştıkları Anayasa problemleri de gene bu mecliste ortaya atılmış ve büyük bir açıklıkla tartışılmıştır.²⁴ Ayrıca bu meclis son döneminde Saltanatı kaldırarak Cumhuriyete geçiş sürecinde önemli bir adım atmıştır.²⁵ Yapılan görüşmelerde saltanat oy birliği ile kaldırılırken, hilafet makamı, siyasi gücü elinden alınarak korunmuştur.²⁶

2.SEÇİM KARARININ ALINMASI

Türk Milli Mücadele tarihine parlak sayfalar vermiş olan Birinci Büyük Millet Meclisi hala çalışıyordu. Ama çalışmalar eski düzenini yitirmişti. Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi ile son derece şiddetlenmiş olan gruplararası çatışma meclis sınırlarından taşıp yurda yayılmaya başlamıştı.²⁷ Lozan görüşmeleri ile de Meclis iyice karışmış, şu ya da bu yönde tavır ve karar alamaz duruma gelmişti.²⁸ Mustafa Kemal Nutuk'ta bu konuda şöyle demektedir;

²⁰ TBMM Z.C.,C.XXIX,s.226-227.

²¹ TBMM Z.C.,XXIX,s.227-229.

²² TBMM Z .C.,C.XXIX,s.234.

²³ DEMİREL,a.g.e.,s.511.

²⁴ Tarık Zafer TUNAYA, "TBMM Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri",İÜ Hukuk Fakültesi Mecmuası,C.XXIII,sa.3-4,(İstanbul,1958),s.227.

²⁵ DEMİREL,I.Mecliste Muhalefet,s.483.

²⁶ DEMİREL,a.g.e.,s.484.

²⁷ GOLOĞLU,Türkiye Cumhuriyeti,s.180.

²⁸ Bülent TANÖR,Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,(İstanbul,1992),s.227.

“Saygıdeğer efendiler, I. TBMM'nin gösterdiği karışık ruh hali, üzerinde ciddi olarak durup düşünmeyi gerektiren bir durum almıştı. Bütün Millette, Meclisin görev yapamayacak bir duruma geldiği endişesi doğmaya başladı. Meclis'te durumu soğukkanlılıkla ve uzak görüşlülükle düşünüp değerlendiren üyeler bile üzüntülerini açığa vurmaktan kendilerini alamadılar. Artık şüpheye yer kalmamıştır ki, Meclis yenilenmedikçe, Millet ve Memleketin ağır ve sorumluluk bekleyen işlerini yürütmeye imkan yoktur. Bu zarurete bende inandım. Bir gece Başbakan Rauf Bey'e kalmakta olduğu istasyon binasında hükümet üyelerini toplantıya davet etmesini, bu toplantıya benim de bizzat geleceğimi telefonla bildirdim.

Rauf Bey'in dairesinde toplanan Bakanlar Kurulu'na, Meclis'in yenilenmesini Meclis'e teklif etmek gereğinden söz ettim. Kısa bir tartışmadan sonra, Hükümet üyeleri ile görüş birliğine vardık. Aynı gece, Meclis'teki Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Grubu Yönetim Kurulu'nu da Bakanlar Kurulu toplantısına çağırdım. Bu Yönetim Kurulu, içinde teklifimi yersiz bulup yadırgayanlar oldu. Görüşme ve tartışmalar ertesi güne kadar sürdü. Buna rağmen bu heyet ile anlaştık. Ondan sonra derhal grup genel kurulunu topladım. Orada memleketin içinde bulunduğu genel durumu, acele olarak yapılması gereken memleket işlerini anlattım. Meclisin artık bu görevleri yerine getirme kabiliyeti kalmadığını belirterek ve ispat ederek, meclisten, seçimleri yenileme kararı vermesini istemek gerektiğini bildirdim. Grup Genel Kurulu, konuşmalarımı ve açıklamalarımı yerinde buldu”.²⁹

Mustafa Kemal'in “artık meclis ile beraber çalışmanın mümkün olmayacağı” görüşünü İsmet İnönü şu sözleriyle dile getiriyor;

“1922 Mart'ında müttefikler bize bir sulh teklifi yapmışlardı. Güya Sevr muahedesinden farklı hükümler ihtiva ediyormuş gibi görünen bir sulh teklifiydi. Bunun üzerine meclis kendi içinde ciddi bir kaynama gösterdi. Atatürk bunların hepsine mukavemet ediyordu. Ben böyle bir zamanda Atatürk'ten bir telgraf aldığımı bilirim: “Artık meclis ile beraber çalışmamız mümkün olmayacak. Meclisin faaliyetine nihayet verdikten sonra orduda ve memlekette hasıl olacak vaziyet hakkında mütalan nedir?”³⁰

İsmet Paşa bu telgrafa “şimdiye kadar millet meclisine dayanarak bu mücadeleye devam edebildik. İstanbul hükümeti, padişah, bunların hepsi düşman elindedir. Meclis dağıtılsa millet namına; milletin kararı ile mücadele ediyoruz tezi, elimizden gitmiş olacaktır. Bunu tamir etmek lazımdır”³¹ cevabını vermiştir.

Atatürk meclisi yenileme görüşünü 1923 yılı başında Eskişehir'de yaptığı konuşmada “Meclisler muayyen ve mahdut zamanlarda tecdid olunur. Bu sayede

²⁹ ATATÜRK, a.g.e., s.491-492.

³⁰ İsmet İNÖNÜ, *Hatıralar II*, (Ankara, 1987), s.107-108.

³¹ İNÖNÜ, a.g.e., s.108.

Hakimiyet-i Milliye daha emin esas ve şeraite rap edilmiş olur"³² diyerek ima etmiştir. İstanbul gazetecileriyle İzmit Kasrı mülakatında ise "Meclis gayesine vasıl olduktan sonra, vazifesini ikmal etmiştir ve yeni intihabata karar vermeye ve dağılmaya mecburdur"³³ diyerek bu görüşünü pekiştirmiştir.

Ancak İkinci Grubun gazetesi olan Tan seçimlerin yenilenmesine karşı çıkmış, bu meclisin barışı da en iyi şekilde gerçekleştireceğini belirterek "Ey meclis-i milli! Nice felakatlere göğüs gerdik ve engelleri yıktık. Basiret, hamiyet ve fedakarlık ibraz ettik. Şu anda fesih kararının fena yönlerini herkesten iyi takdir edersin. Sana yakışan fesihten sevinç duymak değil, tevekkül ve teessür göstermektir."³⁴

Yeni seçimlere gidilebilmesi için Teşkilat-ı Esasiye Kanununda bir değişiklik yapmak gerekiyordu. Nitekim 1 Nisan 1923'te Aydın Milletvekili Esat Efendi ve 20 arkadaşı tarafından imzalanan şu önerge meclis başkanlığına verilerek seçime gidiş hız kazanmıştır;

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Müdafai memleket gayesiyle toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi bu ümniyeti istihsal etmekte mefahiri tarihiyeyi ihraz ve haleflerinin takdiratını celbetmiştir. Memleket şimdi mesaili sulniye ve terakkiyatı iktisadiye gibi her biri bihakkın en nazik menafii aliyeyi ihtiva eden iki mühim ve mukaddes gayeyi tecdiden ihraza şiddetle lüzumu kati vardır. Üç senelik terakkiyatı fikriye ile mütenasip arayı umumiye muhassalası mukadderatı millete daha azami bir cereyanı inkişaf vereceği varestei iştibahtır. Teşkilat-ı Esasiye Kanununda madde münferide bu ihtiyacı mübremi ifaya ve arayı milleti tecdide müsaidolmadığından tayyedilmediği takdirde tecdidi intihap müteassir ve bilhassa havalii müstahlasanın intihaba iştiraki gayrikabil olacağına göre azami bir iki mah zarfında arayı ammei milliyeyi en kuvvetli bir şekilde istihsal; maddenin tayyını ve tecdidi intihap kararını zaruri kılmaktadır. Binaenaleyh. Atideki mevaddı kanuniyenin müstaceliyet kararıyla şimdi doğrudan doğruya ruznameye alınarak Heyeti Umumiyede müzakeresini ve intacını teklif eyeriz³⁵

Önergenin görüşülmesi sırasında yeni ve demokratik bir seçim yasası yapılması üzerinde özellikle duruldu. Ek maddenin (Ek madde Meclisin barış elde edeceği tarihe kadar sürmesi yönündeydi) yerine "yeniden seçim yapılması kararlaştırıldı" biçimindeki Tevfik Rüştü (Aras-Muğla) Bey'in önergesi kabul edildi.³⁶

³² Arı İNAN, Gazi Mustafa Kemal'in 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları, (Ankara, 1982), s.32.

³³ İNAN, a.g.e., s.84.

³⁴ Tan, 5 nisan 1923.

³⁵ TBMM Z.C., C.28, s.283.

³⁶ ÇAVDAR, a.g.e., s.237.

Sonuçta “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun Maddei Müzeyyesinin ilgasına ve Tecdidi İntihabata Dair” 369 numaralı karar oy birliği ile alındı.³⁷

GAZİ MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Ankara)-Muhterem ve aziz arkadaşlarım! Yeni Türkiye Devletinin ruhu bünyanı Hakimiyeti Milliyedir. Milletın bilakaydüşart hakimiyetidir. Bir milletin hakimiyetini müdrik olabilmesi ve onun emniyetle mahfuz tutulabilmesi, bir takım evsafı mahsusaya ve terbiyei mümtazeye malikiyetiyle kaimdir. Bir milletin ki, terbiyei siyasesinde, terbiyei içtimaiyesinde, hubbu vatanpervanesinde noksan vardır; öyle bir millet hakimiyetini lüzumu derecede elinde tutamaz. Milletimizin üçbuçuk, dört seneden beridir büyük kahramanlıklarla, namütenahi fedakarlıklarla eline aldığı hakimiyetini, bugüne kadar, kendisine layık bir surette, heyet-i içtimaiye için, vatani için nafi netayıç verebilecek tarzda hüstüistimal eylemiştir. Bunun pek çok asariyle, muvaffakiyetiyle ispat etmiştir. Milletimizin muhterem vekillerinden mürekkebolan Heyeti aliyeniz dahi milletimizin evsafını senelerce devam eden mesainizle mükemmel bir suretle izhar eylemiş bulunuyorsunuz. Meclisi Alinin bugün ittihaz etmiş olduğu kararı mübeccel ile bütün bu evsaf, bütün bu meziyetler bilhassa milletimizin rüş ve kemali bir kat daha iyla edilmiş ve bütün cihana, bu hakikatı görmek istemiyen cihana, ilan ve izhar olunmuştur. Bu kararlar yeni Türkiye Devletinin üssülesası ve feyyaz desatiri milliyesi, yüce mefkureleri gayrikabili tezelzül bir surette bir kere daha tespit ve tarsin olunmuştur.

Arkadaşlar, Türkiye Devletinde ve Türkiye Devletini kuran Türkiye halkında tacdar yoktur, diktatör yoktur. (Kahrolsun tacdar sesleri) Tacdar yoktur ve olmayacaktır! Çünkü olamaz (şiddetli alkışlar) (Bravo sesleri)

Milletin hakiki mümessilleri olan azayı kiram! Sizler; bugünkü kararınızı; yalnız vicdanınızdan ve dimağınızdan sadır olan, sanih olan hakiki ve samimi hislerle vermiş bulunuyorsunuz, memleketin, milletin saadeti için, refahı için, atisini temin için gördüğünüz lüzum üzerine vermişsinizdir ve bundan dolayı Heyeti Aliyeniz cidden şayanı tebriktir. Ben, Heyeti Aliyeniz içinde bir aza ve bir arkadaş bulunmamakla fevkalade memnun ve mesudum. Bütün cihan bilmelidir ki; artık bu devletin ve bu milletin başında hiçbir kuvvet yoktur. Hiçbir makam yoktur. Yalnız bir kuvvet vardır. O da Hakimeyeti Milliyedir. Yalnız bir makam vardır. O da, milletin kalbi, vicdanı ve mevcudiyetidir. (Alkışlar) inşaallah milletin yeni vekillerinin vüruduna kadar Heyeti Aliyeniz Uhdelerine tevdi edilen vazaifi şimdiye kadar olduğu gibi o zamana kadar da hüsnüifa buyurursunuz.³⁸

Yeniden seçim yapılması kararlaştırılmasına rağmen seçimlerin hangi esaslara göre yapılacağı belli değildi. 1923’e kadar gelinceye kadar ülkede yapılan seçimler geçici seçim yasasına göre yapılmıştı. Osmanlı devletine özgü olan bu yasanın öngördüğü “yarım reyle” seçilen mebuslardan oluşan TBMM’nin tümüyle Türk ulusunu temsil etme gücüne sahip olduğu savını ileri sürmek zordu. O nedenle imparatorluktan

³⁷ Kazım ÖZTÜRK, Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem (1923-1927), C.I, (Ankara, 1995), s.3.

³⁸ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri (1906-1938) C.I, (DTCF Bas., Ankara, 1981), s.310-311.

ulusal devlete geçen yeni Türkiye'nin yeni yapısına uygun büyük kitleleri oy vermeye yöneltecek yeni bir seçim yasasına ihtiyaç vardı.³⁹

Bu konuda 3 Nisan'da Tan gazetesinde yayınlanan yazıda "...Eski kanuna göremi intihab yapılmalıdır yoksa ileriye doğru adım atmak mı lazımdır?Malumdur ki intihap kanunu tanzim edildiği zaman nüfusumuzun beşte biri gayrimüslim idi bundan dolayı intihap hükümetin tesirlerine uygun bir tarzda yapılmıştır.Bu kanuna uygun yapılacak bir seçimle milleti hakkıyla temsil eden bir meclisin toplanması hemen mümkün değildir.BMM'nin bu konuda intihap icrasında başarılı olması mümkün değildir.İntihap kanununda yapılacak bir değişiklik seçimde bir olgunlaşma ifade eder" denilmiştir.⁴⁰

Ancak ne iç ne de dış politik gelişmeler yeni seçim yasası yapmaya uygun gözüküyordu. Bu nedenle 25 Kasım 1922'de Erzurum Milletvekili Süleyman Necati Bey tarafından TBMM'i başkanlığına sunulan öneri görüşülmeye değer bulunmuştur. Yeni seçimin mevcut hükümlere göre değil, değişen koşullar dikkate alınmak suretiyle yapılması ileri sürülmüştür.⁴¹ Meclis bu öneriyi öncelikli olarak görüşmeyi kabul etmiştir.⁴² İkinci Grup üyelerince hazırlanan bu kanun teklifi daha ilk gündeme geldiğinde Mustafa Kemal Paşa'nın büyük tepkisini çekmişti.⁴³ Zira Teklife göre: "BMM'ne üye seçilebilmek için Türkiye'nin bugünkü sınırları dahilindeki yerler ahalisinden olmak veya bir seçim çevresinde yerleşmiş olmak şarttır. Göçmen olarak gelen Türk ve Kürtler yerleşme tarihinden itibaren beş sene geçtiği takdirde seçimlere katılabileceklerdi"⁴⁴

Mustafa Kemal Paşa, bu kanun teklifinin doğruca şahsını hedef aldığını söyleyerek doğduğu yerin o günkü sınırlar dışında kaldığını, herhangi bir seçim bölgesinde beş yıllık bir süreden beri ikamet etmediğini belirtmiştir. Bunun üzerine Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, herkesin memleketin saadeti için arzu ettiğini teklif etmekte serbest olduğunu, bu kanun teklifinden Mustafa Kemal Paşa'nın vatandaşlık haklarından men edileceği manasını çıkarmasına hayret ettiğini söyleyince

³⁹ GÜNEŞ,a.g.e.,s.95.

⁴⁰ Tan,3 Nisan 1923.

⁴¹ Çoker,a.g.e.,s.748.

⁴² TBMM Z.C.,C.28,s.294-295.

⁴³ DEMİREL,a.g.e.,s.516.

⁴⁴ TBMM Z.C.C.28,s.324.

Mustafa Kemal “madde açıktır yorumu gerek yoktur” der. Hüseyin Avni Bey’de, “şahsınız bunun içine girmemiştir ve giremez. Kanun teklifi encümen girer encümen karar verir. Yalnız burada bir şey vardır. Şahs-ı Devletlerini ileri sürerek diğerlerinin bundan yararlanmasına imkan yoktur. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri kimseyle karşılaştırılmaz. Paşa Hazretleri de bilirler ki o arkadaşlar en samimi insanlardır ve işe en evvel başlamış ve sonuçta da milleti yaşatmak için en çok hizmeti onlar etmiştir. Önceden öyle olduğu gibi, en son yine o arkadaşlar ellerini sizin elinize vererek çalışacaklardır. Gaye budur. Siz herhangi noktada çalışırsanız orası sizin seçim hakkınızı sağlamıştır. Vatandaşlık şu veya bu memlekette oturmak esası üzerine değildir. Burada milletin kürsüsünde yegane söz sahibi Türk ve Kürt olacaktır. Siz o seciyeyi taşıdıkça ve siz bu fikre sahip olduğça ebediyen sizi serfiraz olarak başımızın üstünde tutacağız. Yeterki bu gayeden sapmayınız”.⁴⁵

Mustafa Kemal “Hüseyin Avni Bey biraderimizin söylediği sözlere bu madde tercüman olmuyor” demiştir. Erzurum Mebusu Necati (Güneri) Bey konuya açıklık getirmeye çalışarak, Mustafa Kemal’in kanun teklifini böyle yorumlamasından büyük üzüntü duyuyorum. Tekliflerinin Türkiye sınırları dahilinde vatandaşlık tesis etmek üzere hazırlandığını söylemiştir.⁴⁶

Mustafa Kemal’in mecliste yaptığı bu konuşmalar basın aracılığıyla yayınlanınca halk tarafından BMM başkanlığına protesto yazıları yağar. Gerek BM Meclisinde ve gerek duyduğu andan itibaren bütün millette nefret uyandıran bu öneri yurdun her köşesinde şiddetle protesto edilir.⁴⁷

İzmir Milletvekili Yunus Nadi Bey Başkanlığında toplanan “Kanunu Esasi Encümeni” kanun önerisini çeşitli boyutlarıyla ele alarak incelemiştir. Kanunun maddeleri 3 Nisan 1923’deki birleşimde görüşülmeye başlanmıştır.

İlk sözü alan Hüseyin Avni Bey Meşrutiyet döneminden itibaren yapılmış olan seçimlerde baskının hakim olduğunu, seçimlerden sonra ise hürriyeti başka kimseye vermeyen bir zümrenin ortaya çıktığını, milletin seçeceği kişide, kendi kutsal şeylerini koruyacak üstünlük ve yetenek araması, seçilecek kişinin de kendisinde bu yeteneği görmekle beraber nefesine güvenmesi, görevini yerine getirmesi gereken bir namus

⁴⁵ TBMM Z.C.,C.25,s.160-161.

⁴⁶ TBMM Z.C.,C.25,s.161-162.

⁴⁷ Pars TUĞLACI,Çağdaş Türkiye,C.1,(İstanbul,1987),s.195.

borcu sayması gerektiğini, onun için seçim usulünde gerek düzey ve gerek sayı itibarıyla daha ileriye gitme zorunluluğu bulunduğu söylemiştir.⁴⁸

İkinci oturumda maddelerin görüşülmesine geçilmiş, 1. ve 2. Maddeler görüşmesiz kabul edilmiştir.⁴⁹

Devlet memurları, subaylar ve üniformalı bütün askerlerin seçme haklarına dair 3. Maddesi üzerine söz alan Hüseyin Avni Bey (Erzurum), konunun önemli bir sorun olduğunu, ordunu her türlü siyasal akımlardan uzak tutmak gerektiğini, seçme hakkının tanınmasının birçok sakıncayı beraberinde getireceğini, ordu içine parti çekişmelerinin gireceğini söyleyerek bu maddenin iptal edilmesini önermiştir. Encümen adına konuşan Ali Sururi Efendi (Karahisar Şarki) ise maddenin, Encümence Madde-i Münferide gereğince ikinci seçimin, barışın imzalanmasından sonra yapılacağı için ortada seferber ordunun kalmayacağı düşüncesiyle kabul edildiğini, bu durumda askerlerin seçime katılmasında hiçbir sakınca görmediklerini, halbuki Yüce Meclis, iki gün önce yeniden seçim yapılmasına karar vermiş olup bugün ordularımızın sefer bulunmadığından Encümenin, maddenin tasarıdan çıkarılmasını kabul ettiğini ifade ederek bu doğrultuda verilen önergelerin kabul edilmesini ima etmiştir. Nitekim TBMM'de 3. Maddeyi tasarıdan çıkarmıştır.⁵⁰

200 erkek için bir ikinci seçmen seçileceğine dair 5. Maddenin görüşülmesinde de tartışma çıkmıştır. Besim Atalay Bey (Kütahya) milletin siyasal olgunluğunu kanıtlamış bulunması itibarıyla ikinci seçmen usulünün kesinlikle uygun olmadığını, milletin istediğine doğrudan oy vermeye hakkı bulunduğunu, onun için bu maddenin tasarıdan çıkarılarak "seçim tek derecelidir" denilmesini savunmuş, Mehmet Şükrü Bey (Karahisarısahip) de bu görüşe katıldığını belirtmiştir. 5 inci madde Encümenin önerdiği sözcük düzeltmeleri ile kabul edilmiştir.⁵¹

6 ve 7 inci maddeler görüşmesiz kabul edilmiştir. Kanunun Büyük Millet Meclisi tarafından yürütüleceğine dair 8 inci maddenin okutulmasından sonra bu kez I. Grup üyelerince tartışma çıkmıştır. Söz alan grup sözcülerinden Refik Şevket Bey kanunun Büyük Millet Meclisi adına Heyet-i Vekilece yürütülmesini istemiştir. Buna

⁴⁸ TBMM Z.C.,C.28,s.325-326.

⁴⁹ TBMM Z.C.,C.28,s.330-331.

⁵⁰ TBMM Z.C.,C.28,s.331.

⁵¹ TBMM Z.C.,C.28,s.342-343.

Hüseyin Avni Bey şiddetle karşı çıkarak seçim yapıldığı yeni meclis toplandığında hükümetin de, meclisin de görevlerinin biteceğini, bu nedenle vekiller heyetinin seçimlerde etkili olamayacağını, özgür bir seçim için denetim yerinin meclis olması gerektiğini, Milli Egemenliğe bağlı olanların bunu kabul etmesi gerektiğini söylemiştir.⁵²

Tartışma başka milletvekillerinin katılması ile daha da yoğunlaşmış, sonra bu önerge ad okunmak suretiyle oya sunulmuştur. Oylamaya katılan 186 üyeden 67'si red, 5 çekimser oya karşılık 114 oyla 8inci madde önerildiği gibi kabul edilmiştir.⁵³ Böylece Türkiye Büyük Millet Meclisi ikinci dönem seçimlerine aşağıdaki kanunla katılmıştır.

İntihabı Mebusan Kanunu Muvakkatinin Bazı Mevadını Muaddil Kanun⁵⁴

BİRİNCİ MADDE- Türkiye Büyük Millet Meclisinin miktarı azası Türkiye Devleti halkından her yirmi bin nüfusu zükurda bir nefer olmak üzere intihap olunur.

Bir dairei intihabiyenin nüfusu zükuru yirmi binden dun olsa dahi her halde bir mebus intihabına hakkı olacağı gibi nüfusu zükurun yirmi binden fazlası için berveçhi ati muamele ifa olunur. Şöyle ki:

Otuz bine kadar bir, otuzbin birden elli bine kadar iki, elli bin birden yetmiş bine kadar üç, yetmiş bin birden doksan bine kadar dört mebus intihap olunacak ve bu miktardan ziyadesi bu nispet üzere arttırılacaktır.

İKİNCİ MADDE- Onsekiz yaşını ikmal eden her fert zükur, intihap etmek hakkını haizdir.

ÜÇÜNCÜ MADDE- Muallimini müstesna olmak üzere merkezden mansup bilumum memurin ile müftiler, hükkam ve müddeiumumiler ve belediye reisleri müntahibisani intihabına mübaşeretten iki ay evvel istifa etmiş olmadıkça mahalli memuriyetlerinin dahil bulunduğu dairei intihabiyeden mebus intihap olunamayacakları gibi ordu, kolordu, firka kumandanlarıyla bilumum ahzı asker ve kalem ve şube reisleri jandarma alay, tabur ve bölük kumandanları dahi mevki memuriyetlerinin dahil bulunduğu dairei intihabiyede mebus intihap edilemezler. Aksi taktirde intihabı vakı muteber olmaz.

DÖRDÜNCÜ MADDE- Müntahibievvel, müntahibisani veya mebus olabilmek için vergi ile mükellef olmak meşrut değildir.

BEŞİNCİ MADDE- Bir nahiye dahilinde bulunan nüfusu zükurdan her iki yüz kişi için bir müntahibisani intihap olunur. Bu miktardan fazlası için berveçhi ati muamele ifa olunur.

Üç yüze kadar bir, üçyüz birden beşyüze kadar iki, beş yüz bir den yedi yüze kadar üç ilh müntahibisani intihap olunur.

⁵² TBMM Z.C.,C.28,s.343-344.

⁵³ TBMM Z.C.,C.28,s.348.

⁵⁴ TBMM Z.C.,C.28,s.348.

ALTINCI MADDE-İntihabı mebusan kanunu muvakkatinin ve intihabı mebusana müteallik tevarihî muhtelifede münteşir kavanini ile Kanuni Esasinin iş bu kanuna muhalif ahkamı mülğadır.

YEDİNCİ MADDE- İş bu kanunun tarihi neşrinden itibaren mer'iyülicradır.

SEKİZİNCİ MADDE-iş bu kanunun icrasına İcra Vekilleri memurdur.

3 Nisan 1339 ve 16 Şaban 1341.

Bu yasaya göre seçimlerin yapılması saptandı.Seçimi bir halk işi olarak gören hükümet,halkın seçimlere katılımını arttırmak için seçim konusunda aydınlatılmasını istedi.Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi de seçimin anlamını,seçmen ve milletvekili olma koşullarını,seçimi idare edecek olan teftiş heyetlerinin oluşum biçimini,görevini,seçimin nerelerde yapılabileceğini,ikinci seçmenlerin ve milletvekillerinin nasıl belirleneceğini,seçim suçlarının neler olduğunu,bunlara hangi cezaların verileceğini özlü bir şekilde açıklayan bir kitapçık yayınlandı.⁵⁵

TBMM'nin aldığı seçim kararı İstanbul basınına çok şaşırtmıştı. O günlerde İstanbul basını, belki de Osmanlı imparatorluğunun başkentinde olmanın getirdiği bir alışkanlıkla, Ankara'nın bazı kararlarını erken alınmış kararlar olarak eleştirmekteydi. Bu eleştiriler, özellikle tutucu olarak nitelenen "Tevhid-i Efkar" gazetesinde en üst düzeye ulaşıyordu.Gazete Meclisin feshini keyfi bir iş olarak yorumlayıp bunu dış işlerimiz için (Lozan Konferansı kastediliyor) oldukça zararlı bir iş olarak görüyordu.⁵⁶

Seçim kararının alınmasından sonra meclisin kendi kendisini fesh ettiği konusundaki yanlış ifadeyi düzelten İkdam gazetesi "... fesh yoktur, fesh deyince akla meclisin dağılması gelir. Halbuki meclis mesaisine devam edecektir, ara yoktur. Verilen karar seçimin yenilenmesidir..."⁵⁷ şeklinde bir haber yayınlar.

Söz konusu olan "infisah" anlamına gelen bir dağılma değil, seçimleri yenileme ya da erken seçim kararı idi.Meclisin sürekliliği ilkesi gereği, yeni meclis göreve başlayana kadar birinci TBMM'nin görevi devam ediyordu. Nitekim, birinci TBMM kararı aldıktan sonra da, bir süre daha çalışmalarını sürdürmüştür.⁵⁸

Yeni seçimin yapılmak istenmesindeki amaç, başta barış olmak üzere, daha kolay karar üretecek yeni bir meclis yaratabilmektir.⁵⁹

⁵⁵ GÜNEŞ, "1923 Seçimlerinde Oylar Nasıl Kullanıldı?",s.258-259.Bakınız;Türkiye'de Mebus İntihabı, Matbuat İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatından,no:27.

⁵⁶ ÇAVDAR,a.g.e.,s.241.

⁵⁷ İkdam,(3 Nisan 1923).

⁵⁸ TANÖR,a.g.e.,s.227.

⁵⁹ TANÖR,a.g.e.,s.227.

İnönü, oluşturulacak yeni meclis konusundaki endişesini şöyle anlatmaktaydı, “İstenilen şey meclisin kaldırılması, idarenin değiştirilmesi değil, seçimin yenilenmesi idi. Bunu bu suretle anlatıp tatbik etmek kolaydı. İç politikada büyük bir güçlük görünmüyordu. Dış politika bakımından da bir endişemiz yoktu. Dış alem yeni seçimlere gitmemizi, zaferi kazanmış olan meclisin büyük görüşmelerin neticesi olarak artık çekilmesi tarzında telakki edecekti. Ancak yeni gelecek meclisin Atatürk idaresini meclis hükümetini ve özellikle Lozan görevli heyetini ne kadar destekleyeceği belli değildi. Böyle bir endişeyi bizimle mücadele eden devletler, maksatlı olarak ve etraflı olarak yayıyorlardı. İnat ediyorlar, mukavemet ediyorlar, fakat seçim neticesinde nerededirler, kim gelecek evvela onu görelim tarzında açıktan propaganda yapıyorlardı. Fakat biz aramızda bu ihtimallerin hepsini görüşmüştük”.⁶⁰

⁶⁰ İNÖNÜ, a.g.e., s.109.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1923 SEÇİMİ

1.ADAYLARIN BELİRLENMESİ

Mustafa Kemal, seçim kararının alınmasından sonra, 8 Nisan 1923'te Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti Reisi sıfatıyla, Meclisteki I. Grup'un Halk Fırkasına dönüştürüleceğini açıklayan aşağıdaki 9 umde bildirisini yayınlamıştır.

Dokuz Umde¹

BEYANNAME

8 Nisan 1339

Memleketi ve milleti izmihlal felaketinden kurtarmak için milletten aldığı salahiyeti mutlaka ile içtima eden (Türkiye Büyük Millet Meclisi) hakimiyeti milliye esasına müsteniden bir halk devleti ve hükümeti teşkil etti.

Deruhte ettiği vezaifi milleyenin kısmı mühimmini üç senelik mütemadi mesaisile ifa eylemiş olan Meclis 1 Nisan 1339 tarihinde tecdidi intihabata müttifikan karar verdi.

Önümüzdeki devrede inşallah takriri müsalemlet müyesser olacağından iktisadi tekemmülâtını temin, her nevi teşkilatımızı itmam ve ikmal ve bu suretle mülk ve milleti refaha nail etmek gaye olacaktır.

Yeni devrei mesaide Meclisin ekseriyetini bu gaye etrafında toplamak ve memleketi hakimiyeti milliye dairesinde siyasi teşkilata mazhar etmek için bir Halk Fırkası teşekkül edecektir.

Mecliste elyevm müteşekkil (Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Grubu) Halk Fırkasına intikal edecektir.

Mezkur Fırkanın, halk hakimiyeti, teceddüt ve inkişafatı maddiye ve maneviye esasına müpteni mufassal ve muntazam bir programı bilcümle azasının nazarı münakaşa ve tasvibine arzedilecektir. Buna intizaren Grupumuzun aşağıdaki umdelerle yeni intihabata iştirake karar verilmiştir. Bu umdeler memleketin en müstacel ihtiyacatı ve bir çok erbabı ihtisasın mütalaatı ve bilhassa İzmir'de bütün memleket müsessillerinden müteşekkil olarak inikat eden iktisat kongresi mesaisi dahi nazarı dikkate alınarak tesbit edilmiştir.

Umde I

Hakimiyet bila kaydü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil tedvir etmesi esasına müstenittir. Milletın hakiki ve yegane mümessili (Türkiye Büyük Millet Meclisi)

¹ Tarık Zafer TUNAYA, Türkiye'de Siyasi Partiler, (İstanbul, 1952), s.580-582.

dir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin haricinde hiçbir fert hiçbir kuvvet ve hiçbir makam mukadderatı milliyeye hakim olamaz.

Binaenaleyh bilcümle kavaninin tanziminde, her nevi teşkilatta, idarenin alelumum teferruatında, terbiyeyi umumiye ve iktisat hususunda hakimiyeti milliyeye esasatı dahilinde hareket olunacaktır. İcra Vekillerinin vazife ve mesuliyeti kanunu, vilayetin mahalli umurda manevi şahsiyetlerini ve muhtariyetlerini istimal edebilmelerini kafil olan şuralar kanunu, vilayetlerin iktisadi ve içtimai münasebetleri itibariyle birleştirilerek müfettişi umumilik teşkil kanunu, nevahi kanunu süratle intaç ve tatbik olunacaktır.

Umde 2

Saltanatın ilgasına ve hukuku hakimiyet ve hükümrâninin gayri kabili terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere Türkiye halkının mümessili hakikisi olan Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti maneviyesinde mündemiç bulunduğuna dair 1 Teşrinisani 1338 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinin müttefikan verdiği karar layetegayyer düsturudur.

İstinadgahı Türkiye Büyük Millet Meclisi olan makamı hilafet, beynelislam bir makamı mualladır.

Umde 3

Memlekette emniyet ve asayişin kati'yetle muhafazası en mühim vazifedir. Bu gaye milletin arzu ve ihtiyacına mutabık olarak temin edilecektir.

Umde 4

Mahkemelerimizin bilhassa seri bir surette tevzii adalet edebilmeleri temin edilecektir. Bundan başka külliyatı kanunuyemiz ihtiyacatı milliyeye, ilmi hukukun telakkiyatına göre yeni baştan ıslan ve ikmal olunacaktır.

Umde 5

- 1- Aşar usulünde halkın şikayet ve mağduriyetini mucip olan nikat esaslı bir surette ıslah edilecektir.
- 2- Tütün ziraat ve ticaretini milletin azami nefine göre temin edici tedbir alınacaktır.
- 3- Müessesatı maliye çiftçilere, sanayi ve ticaret erbabına vesair bilcümle erbabı mesaiye kolaylıkla para ikraz edecek surette ıslah ve teksir olunacaktır.
- 4- Ziraat bankasının sermayesi tezyit olunacak, çiftçilere daha kolay ve daha vasi yardım edebilmesi temin edilecektir.
- 5- Memleketimiz, çiftçilerine ziraat makineleri vasi mikyasta ithal olunacak ve çiftçilerimizin alat ve edevatı ziraiyeden kolaylıkla istifade etmeleri temin kılınacaktır.
- 6- Mevaddı iptidaiyesi memleketimizde bulunan malumatı ve mesnuatı memleket dahilinde vücade getirmek için himaye ve teşvikat icrası ve mükafat itası suretiile azami tedabir alınacaktır.
- 7- Müstacelen muhtaç bulunduğumuz demiryolları için hemen teşebbüs ve fiiliyata başlanılacaktır.
- 8- Tahsili iptidaide tedrisatın tevhide ve bilumum mekteplerimizin ihtiyacatımıza ve asri esasata tevfiği ve muallim ve müderrislerimizin terfihi ve iktarı temin edilecektir. Vesaiti münasebete ile halkın tenvir ve talimine de tevessül olunacaktır.

düzenlenmiş hissini veriyordu. Ya genel temenniler ya da geçici mahiyette işler karakterini taşıyordu. Onun için bu ilkeler üzerinde Gazi'ye "ortada program bile yok" dediler.³ Mustafa Kemal bu sözlere şöyle cevap vermiştir:

"İlkeler adı altında bilinen programımız, itiraz edenlerin gördükleri ve bildikleri şekilde bir kitap değildir. Fakat temel ilkeleri içine alıyordu ve pratikti. Biz de uygulanması imkansız düşünceleri, nazari bir takım ayrıntıları yaldızlayarak bir kitap yazabilirdik. Öyle yapmadık".⁴

Seçim Programı haline gelen bu ilkeleri kabul eden Türk vatandaşları mebus olmak için Anadolu ve Rumeli Müdafı-i Hukuk grubuna başvurular.⁵ Rey sandığı başına davet edilen vatandaş bu programı onayladığı takdirde "Müdafı-i Hukuk"un "Halk Fırkası"na intikalini de kabul etmiş olmaktadır.⁶

Atatürk, zaten 6 Aralık 1922'de Ankara gazetecileriyle yaptığı bir konuşmada, barış sağlandığı zaman halkçılık esasına dayanan ve Halk Fırkası adını taşıyacak bir siyasi fırka kurma niyetinde olduğunu açıklamıştır.⁷ 1923 yılında İstanbul gazetecileriyle yaptığı röportajında Halk Fırkasının bir iki sınıfın Fırkası olmayacağını, bütün milletin refahını ve saadetini sağlamak amacıyla çalışacağını açıklamıştır.⁸

Mustafa Kemal Dokuz Umde ile aynı gün, bütün örgüte çıkardığı bir çağrıda şunları söylemektedir;

Ulusumuzun gelecekte yönetimi üstlenecek olanları seçimlerle ayırt etmek kararını almıştır. Müdafı-i Hukuk örgütümüz ulusun bu kararı karşısında, geçmişte kanıtladığı yeterlilik ve nitelikleriyle gelecek içinde güvenilir ve dayanılır olduğu ve ulusun oyunu hak ettiği savında bulunacaktır.

Eğer umduğumuz gibi, Müdafı-i Hukuk örgütümüzün seçtiği ve güvendiği kişiler ulusun oyunu alırlarsa, önümüzdeki BMM'nde Halk Fırkası adı altında ülkenin yönetim sorumluluğunu üstleneceklerdir.

Müdafı-i Hukuk Cemiyeti'nin ve gelecekte Halk Fırkasının izleyeceği amaçlar, deneylerden ve ülkenin gereksinimlerinden esinlenerek son günlerde açıklanan ilkelerdir. Adaylarımız bu ilkelerin gerçekleşmesini üstleneceklerdi.

Anadolu ve Rumeli Müdafı-i Hukuk Cemiyeti ve üyeleri, içinizde ben başkanınızda olarak hepimiz ilkelerimizi ulusumuza yayalım ve açıklayalım. Bin güçlük karşısında cesaretle üstlendiğimiz sorumluluk, vatanımızın iyilik ve yararına oldu. Önümüzde bulunan yorucu ve güç

³ Şevket Süreyya AYDEMİR, Tek Adam Mustafa Kemal, (1922-1938) C.III, (İstanbul, 1993), s.89.

⁴ ATATÜRK, Nutuk, (TTK, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1991), s.486.

⁵ ÖZTÜRK, a.g.e., s.9

⁶ TUNAYA, a.g.e., s.559.

⁷ Ayrıntılı metin için bkz; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, (Ankara, 1981), s.46, Hakimiyet-i Milliye (7 Aralık 1922).

⁸ Arı İNAN, G. M. Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları, (Ankara, 1982), s.80.

çalışma döneminde de vatanımızın iyilik ve yararı için sorumluluk üstlenecek cesaretimiz tam ve eksiksizdir.⁹

Mustafa Kemal Paşa seçimlere çok büyük önem veriyor, adeta bu seçimleri Cumhuriyete doğru gidişin en büyük aşaması sayıyor, bu seçimler yüzünden hemen hemen amacına varmak üzere bulman bu yönelişin aksamaması için son derece titiz ve sert davranıyordu.¹⁰ Nitekim; bir hafta sonra, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesi; "sultanlığın kaldırılmasına ve egemenlik hakkı ile egemenliği kullanma hakkının vazgeçilmez, bırakılmaz, başkasına devredilmez olarak Türkiye halkının gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nin manevi kişiliği içinde bulunmasına dair olan 1 Kasım 1922 günlü karara aykırı olarak ya da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin meşruluğuna karşı ayaklanma anlamına gelen söz, yazı ve eylemle, bilip isteyerek, aykırı, bozguncu davranışta ve yayımda bulunanlar vatan haini sayılırlar"¹¹ şeklinde değiştirildi.

Birinci Büyük Millet Meclisi 16 Nisan 1923'de son toplantısını yaparak dağıldı. Mebuslar memleketlerine gittiler. Mustafa Kemal'de seçim işlerini yürütecek kurulun başına geçerek adayların tespiti işini eline aldı. Eğer dilediği adaylardan kurulu bir meclis kurulabilirse, böyle bir meclisle Cumhuriyet'e doğru gidişi tamamlayarak amacına varabileceği kanısını taşıyordu.¹² Mustafa Kemal, adayları zamanı geldiğinde cemiyet adıyla ilan edeceğini söyler. Çünkü yapılacak seçimlerde milleti aldatarak çeşitli maksatlarla milletvekili olmaya çalışacakların olduğunu düşünüyordu. Bu amaçla milleti konuşmalarıyla uyardığını söylemiştir.¹³

Aday listeleri hazırlanırken çoğu zaman seçilecek mebus sayısı kadar aday gösterilmiş ve bu kişilerin tümünün mebus olması sağlanmıştır. Ayrıca, listelerde yer verilen adayların görüşlerine başvurma gereği bile duyulmamıştır.¹⁴ Mesela, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Politikada 45 yıl" adlı anı kitabında, kendisinin Manisa'dan aday gösterilmesinin bazı kimselerce eleştirildiği sonrada adının listelerden çekildiğini anlatarak şöyle devam eder;

Hakkı Tarık Us'dan ben, İstanbul gazetelerinde yayınlanan Manisa aday listesinde adımızı göremeyince derin bir hayrete düşmüştük. Bundan birkaç gün sonra, Hakkı Tarık Giresun ve ben

⁹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1906-1938), (DTCF Basımı, Ankara, 1981), C.II, s.38.

¹⁰ GOLOĞLU, a.g.e., s.190.

¹¹ TBMM. Z.C. C.XXIX, s.186-193.

¹² GOLOĞLU, a.g.e., s.191.

¹³ ATATÜRK, a.g.e., s.492.

¹⁴ Ahmet DEMİREL, I. Mecliste Muhalefet, (İstanbul., 1994), s.574.

Mardin Listelerinden aday gösterildiğimizi-yine o gazetelerden-öğrendiğimiz vakit, büsbütün şaşır kalmıştık. Buna karşı benim tepkim Ankara Hükümeti İstanbul temsilciliği delaletiyle gönderdiğim bir mektupla Mustafa Kemal Paşa'ya Mardin Mebus adaylığından affımı rica etmek olmuştu. Hatırlıyorum ki, bu ricamı şu kısa gerekçeye dayandırmıştım; ... Siyasi hasımlarımla tam bir istiklal içinde mücadele edebilmek için meclis dışında kalmak zarurietini duymaktayım.¹⁵

Bunun üzerinden yirmidört saat geçtikten sonra Mustafa Kemal Yakup Kadri'ye çektiği telgrafında, teessüse kapılmamasını neticeye intizar etmesini rica etmiştir.¹⁶

İkinci seçmenler de belirlendikten sonra, artık yavaş yavaş seçim atmosferine girmeye başlamıştır. Fakat henüz grup üyeleri, ittihatçılar ve sosyalistler bir araya gelip örgütlü olarak seçime gitme kararı alamamışlardır.¹⁷

2. SEÇİME KATILANLAR

Tevhid-i Efkar'ın 4 Nisan 1923 tarihli bir yazısında "Yeni İntihabda Mücadele Edecek Cereyanlar" başlıklı bir haber yayımlanmıştır. Bu habere göre seçime katılacak olanlar şöyledir;

- 1- Müdafa-i Hukuk Birinci Grubu
- 2- Müdafa-i Hukuk İkinci Grubu
- 3- Müdafa-i Milliye Grubu
- 4- İttihatçılar
- 5- Amele Grubu
- 6- Bağımsızlar

Yazıda birinci grubun çok şanslı olduğunu, ikinci grup ve Müdafa-i Milliye Grubunun etkili olabileceği tahmini de yapılmıştır.¹⁸

Seçime kadınların katılabileceği konusunda bir açıklama yoktu¹⁹ Bu konuda İstanbul gazetecileri Mustafa Kemal'e Halide Edip Hanım'ın mebus adayı olup olamayacağını sormuşlardır. Mustafa Kemal ise, bu konuda kanunda bir açıklık olmadığını söyleyerek sözlerine şöyle devam etmiştir; "Şimdiye kadar 50 bin erkek nüfus için bir mebus çıkmıyor muydu? Şimdi genel olarak ellibinde bir mebus versek o

¹⁵ Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU, *Politika'da 45. Yıl*, (Ankara, 1968), s.25.

¹⁶ KARAOSMANOĞLU, a.g.e., s.26.

¹⁷ İhsan GÜNEŞ, *I. TBMM'nin Düşünsel Yapısı*, (Ankara, 1997), s.100.

¹⁸ *Tevhid-i Efkar*, (4 Nisan 1923).

¹⁹ ÖZTÜRK, a.g.e., s.4.

zaman bu kayd ile erkeklerle beraber kadınlarda söz konusu olur. Kadınlara bu genel olarak tabiriyle bir intihab hakkı verilmiş olur.²⁰

Halide Edip bunun üzerine “Paşam, bu kararı bu meclis verir mi? Yoksa ikinci bir meclis mi verir?” diye sorar. Mustafa Kemal’de “Bu noktayı ben bazılarıyla konuştum. Buna henüz itiraz edenler vardır. Fakat sonunda olacaktır. Buhara’da, İran’da, Afganistan’da Müslümanlar şapka giyerler ve şapkalarıyla namazlarını kırlarlar. Hicaz’da, Suriye’de, Yemen’de böyledir. Bizde her yerde fazla müteassıb vardır”²¹ demiştir.

Seçim kararının mecliste görüşülmesi sırasında ise Hüseyin Avni Bey söz alarak “Herşeyin bir derecesi, bir olgunlaşma durumu vardır. Kadınlar olgunlaşta seçim hakkını kullanma durumuna gelinceye kadar, ev içinde dereceli bir seçim yapıp aile reislerine , rey vermişler gibi sayılarak, ellibin yerine, her yirmi bin erkek nüfusa bir mebus seçilmesi kabul edilmiştir. Bizde, ilerisi için topluma bir yol, bir akım verecek düşünceleri hazırlamalıyız. Kaldı ki, bu hak verilmekten çok, alınacak bir haktır. Kendilerine layık gördükleri gün, haklarını bizden alırlar”²² diyerek bu konuya farklı bir açıdan bakmıştır.

Seçimde öğretmenler dışında merkezden atanan memurlar ile müftüler, hakim ve savcılar, belediye başkanları ikinci seçmenlerin seçiminden iki ay önce istifa etmedikçe görev yerinin seçim bölgesinden mebus seçilemeyeceklerdi.²³

Askerlerin de bu seçimlerde hiçbir şekilde memuriyet görevlerini yerine getirdikleri seçim çevrelerinden milletvekili seçilemeyecekleri esası da ortaya konmuştur. Ordu mensuplarının, görevlerinden istifa etseler de, görevli buldukları seçim çevresinden milletvekili olmaları mümkün değildi.²⁴ Bu kanunun mecliste görüşülmesi sırasında Hüseyin Avni, asker kişilerin seçimlere katılmasını doğru bulmaz ve “Bu düşüncenin amacı, subaylarımızın yurtla ilgilerini kesmek değildir. Fakat, ordu her türlü akımların dışında olmalıdır. Tersine bir durumda orduya particilik girer, bu da orduyu kırar”²⁵ demiştir.

²⁰ İNAN,a.g.e.,s.85.

²¹ İNAN,a.g.e.,s.85.

²² TBMM Z.C.,C.28,s.329.

²³ ÖZTÜRK,a.g.e.,s.5.

²⁴ ARASLI,a.g.e.,s.92,Kanun no:3.4.1339 tarih ve 32 sayılı kanun.

²⁵ TBMM Z.C.,C.28,s.332-333.

İntihab-ı Mebusan Kanunu'nda Gayri Müslim Kişilerin seçime katılamayacakları ile ilgili herhangi bir madde yoktur. Basından takip ettiğimiz kadarı ile Ermeni ve Rum Patriklerinin son seçime katılmadıkları ama bu seçime katılmaya niyetli olduklarını görüyoruz.²⁶ Hatta Ermeniler, Müdafa-i Hukuk namzetlerine rey vereceklerini de açıkça söylemişlerdir.²⁷ 4 Nisan tarihli İkdam'da ise Musevilerin de seçime katılacakları haberi yayınlanmıştır.²⁸

3. SEÇİM ÇALIŞMALARI

3.1.Müdafa-i Hukuk Birinci Grubunun Çalışmaları

Bu grup 10 Mayıs 1337(1921) tarihinde,meclisteki gruplaşmanın olumsuz etkilerini gidermek,fikir ve hareket birliği sağlamak amacıyla Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından kurulmuştur.²⁹Zamanla artan gruplararası mücadelenin karar almayı zorlaştırmaya başlaması ile meclisin yenilenmesine karar verilmiştir.Seçim kararının alınmasından sonra I.Gruptan aday gösterilen kişiler seçim çevrelerine giderek çalışmalarına başlamışlardır.

Birinci Grup İstanbul seçimlerine çok önem veriyordu.İstanbul hâlâ Türk siyasal yaşamının en önemli merkezlerinden biriydi.O nedenle Birinci Grup özellikle İstanbul'da yalan yanlış haberlerle halkı kandırmaya çalışanlara fırsat vermemek için Ankara'da bulunan merkeze bağlı bir Neşriyat ve Propaganda Encümeni oluşturdu.³⁰Propaganda heyetleri iki kişiden oluşacak ve seçim heyetleri gibi her nahiyeye kadar uzanacak,müntehib-i sani seçmeninde halkı uyaracaktı.³¹ Vatan gazetesi muhabiri ile Gazi Mustafa Kemal arasında geçen bir söyleşi de bu gazetede 11 Nisan günü "Yeni Seçim ve İstanbul"³² başlığı ile yayınlanmıştır;

"Seçimler başlıyor, birkaç güne kadar her tarafta defterlerin düzenlenmesi bitirilecek ve vatandaşlar oylarını vermeğe davet edileceklerdir. İstanbul da seçimlerde görevini yapmak için

²⁶ Tevhid-i Efkâr,(5 Nisan 1923).

²⁷ Vatan,(20 Nisan 1923).

²⁸ İkdâm,(4 Nisan 1923).

²⁹ Tunaya,Türkiye'de Siyasi Partiler,s.533-534.

³⁰ Tevhid-i Efkâr,(9 Nisan 1923).

³¹ İkdâm,(11 Mayıs 1923).

³² Vatan,(11 Nisan 1923).

hazırlanmalıdır. İstanbul'un özel bir durumu vardır. Bundan dolayı ona göre görevini hakkıyla yapmalıdır.

Halk son iki gün içinde yayınladığım esaslar çevresinde toplanarak, vatanlarına olan bağlılıklarını göstermelidir. Temel ilkelerimize sadık olmağa azmetmiş kimseleri seçerek kendini kurtarmağa hizmet etmelidir.

İstanbul'un seçimlerinde entrikalar çevrildiğini biliyorum. Fakat İstanbullular, İstanbul'un henüz işgal altında bulunduğunu hatırlarından çıkarmamalıdır. İstanbul henüz kurtarılmış değildir. Kurtarılması için de birliğe ihtiyaç vardır. Şimdiye kadar elde ettiğimiz zaferleri ancak birlik ve dayanışma sayesinde elde ettik. Zaferin meyvelerini toplamak için de bu yola devam etmek gereklidir. Düşman elindeyken düşmana yardım etmemeliyiz.

İstanbul basınının, temel ilkelerini çözümleyerek halkı anlatması gereklidir. Ben yavaş yavaş beyannameler yayınlarak halkı aydınlatmaya gayret edeceğim.

Seçimlerde namzedliklerinin konulması için başvurular çoğalmaktadır. Bunların aralarından seçilerek isimler tesbit edilmektedir. Namzedlerin hepsi henüz kararlaştırılmamıştır. Araştırmalara devam edilmektedir."

İstanbul'da 20 Haziran günü tebliğ edilen mebus adayları İkdam'da 21 Haziran'da yayınlanmıştır. Buna göre aralarında Kâzım Karabekir Paşa, Fevzi Paşa, Yusuf Akçora, Rauf Bey ve Refet Paşa'ların da bulunduğu 15 kişi İstanbul mebus adayı olarak ilan edilmiştir.³³

Adayların ilanından sonra seçim çalışmaları yoğunlaşmıştır. Seçmenler sandık kuruluna nüfus kağıdı ile başvurduktan sonra listede adını bularak oyunu kullanacaktı. Seçim sandıkları, Türk bayrakları, defne dalları ve Gazi'nin resimleriyle süslenecekti.³⁴

I. Grup yanlısı olan Hakimiyet-i Milliye her gün seçim ile ilgili haberleri yayınlarak destek olacağını belirtmiştir. 12 Nisan'da bu gazetede çıkan bir yazıda, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının en mükemmel rehberler olduklarına inandıklarını ve programlarının da sadece bir grup değil bir memleket programı olduğunu yazmışlardır. "Biz bu programı muvaffak buluyoruz. Vatandaşın vazifesi intihabatta o tarafı tutmaktır. Biz intihabat mücadelesi sırasında bu tarafın çoğunlukla iş başında kalmasına çalışmağı hedef bileceğiz"³⁵ diyerek sözlerini tamamlamışlardır.

6 Nisan tarihinde İLERİ gazetesinde çıkan bir yazıda seçimle beraber memlekette uyuyan bazı kuvvetlerin birden bire faaliyete başladıkları, kimilerinin mebus olmak için kimilerinin de dostlarını kazandırmak için çalışıp durdukları Mustafa Kemal'in zaten

³³ İkdam,(21 Haziran 1923).

³⁴ ÇAVDAR,a.g.e.,s.224.

³⁵ Hakimiyet-i Milliye,(12 Nisan 1923).

mazisiyle de tanınan birisi olduğu, ortada apaçık bir programlarının bulunduğu, II. Grubun ise programsız olduğu bu yazıda vurgulanmaktadır.³⁶

Kılıç Ali'ye göre "İktidar partisi görünümünde olan Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Grubu yani Birinci Grup üyeleri, başlarında Mustafa Kemal ile, olanca güçleriyle seçimi kazanmanın tedbirlerini almaya adaylar üzerinde teker teker durarak kendilerinden yana olmayanları hiçbir yerden çıkarmamaya, sadece kendilerinden yana olanları seçtirmeye çalışıyorlardı. Bunun için, türlü yerlere kendi adamlarını göndermişlerdi"³⁷

Buna karşılık muhalefet partisi durumunda olan ikinci Grup üyeleri de Anadolu'ya yayılmış, türlü sebeplere dayanarak, özellikle Ali Şükrü Bey'in öldürülüşünü ele alarak var güçleriyle Birinci Grubun aleyhine çalışıyorlardı.³⁸ Öyle olumsuz çalışmalar yapıyorlardı ki Mustafa Kemal aşağıdaki genelgeyi yayınlarak bunu kınamıştır;

Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti'nin ve Halk Fırkası'nın seçim çalışmalarını aksatmak amacıyla kıskanç ve olumsuz emeller izleyen bazı kimseler tarafından kötü niyetli söylentiler çıkarılmaktadır. Özellikle henüz hiçbir yerde milletvekili seçimine başlanılmamış olduğu halde şu ya da bu sancakta Müdafai Hukuk adaylarının kaybettiği hakkında memleketin çeşitli yörelerinde propagandalar başlamıştır. Daha merkezden aday gösterilmeyen bazı yerlerde, dernek ve parti adına bazı adlar yayınladığı ve yayıldığı gibi, merkezce adayları saptanan ve yerine bildirilen bir sancakta da listemize dışarıdan bir ad sokulmuştur. Yeni vücuda gelecek TBMM'nin, memleketin geleceği üstünde kesim ve can alıcı bir etki ve önem taşıdığını, bütün vatandaşların bu ve bu gibi etki ve propagandalara karşı uyanık bulundurulmalarını sağlamak için bu açıklamayı sunuyorum artık ülkenin her yanında seçimin kesin dönemi yaklaşmakta olduğundan, seçim yetkisini birinci seçmenlerden kendi sorumluluklarına alan ikinci seçmen arkadaşlarımın da vatanın mutlak kurtuluşunu ve gelecekte yükselmesini sağlayan yol üzerinde hareketin edebileceklerine tamamıyla inandığımı da ekliyorum.³⁹

Rize mebusları Ziya Hurşit ve Dr. Abidin Beyler de bölgelerinde hızlı bir çalışma içinde idiler. Başında Barutçuzade Ahmet Efendi'nin bulunduğu Trabzon Müdafai hukuk Cemiyeti, merkeze yani Ankara'ya karşı kazan kaldırmıştı, Faik Ahmet Bey (Barutçu), Ali Şükrü beyin Trabzon'a getirilişinde Belediye balkonunda yaptığı konuşmada Mustafa Kemal Paşa'ya, çevresine ve Çankaya'ya çok ağır sözler söylemiş,

³⁶ İleri,(6 Nisan 1923).

³⁷ Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor,s.120,aktaran,GOLOĞLU,a.g.e.,s.191.

³⁸ GOLOĞLU,a.g.e.,s.191.

³⁹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,C.IV,s.503-504.

İstikbal adlı gazetesinde de aynı ağırlıkta yazılar yayımlamıştı. 4 Nisan 1923 günlü nüshada yayımlanan yazı bunların en sertlerinden biri idi ve Eski Vali Hamid Bey'e (Deli Hamid) aitti. Ad verilmemiş olsa bile kime çattığı açıkça belli olan bu yazıda, mesela "Milletin uyanıklığını, gizli isteklerinin gerçekleşmesine engel görenler, çevrelerinde dalkavukluktan başka varlık görmek, evetten başka ses işitmek istemeyenler, saygı değer şehidin kişiliğinde, milletin doğal ve anayasal haklarını yok etmek istemişler, bu saldırının kötü işlere karşı coşmaya hazır olan kalpleri sindirmeye yeteceğini sanmışlardır" gibi cümleler vardır. Mustafa Kemal Paşa bu yazıyı arkadaşlarına okuttu. Hakaretlerin Mustafa Kemal'e yönelmiş olduğu konusunda birleşildi. Bu durum Mustafa Kemal Paşa'yı çok kızdırmıştı. Adana mebusu Zamir (Damar Arıkan) Bey ile Manisa mebusu Refik Şevket (İnce) Bey, soruşturma kurulu olarak, Trabzon'a gönderildiler.⁴⁰ Bu kurul Müdafai Hukuk Cemiyeti Yönetim Kuruluna işten el çekti ve bir müteşebbis heyet kurdu.⁴¹ Müteşebbis Heyet Trabzon halkı tarafından, iyi karşılandı. Şehir ileri gelenlerinden Murathanzade Ziya Bey, Ankara'ya ilk bağlılık telgrafını çekti. Mustafa Kemal hem bu telgrafi cevaplandırdı, hem de Trabzonlulara özel bir seçim beyannamesi gönderildi.⁴² Beyanname şöyle bitiyordu:

"Trabzonlu Fedakar kardeşlerim, sizi apaçık görmekte olduğunuza hiç şüphem olmayan büyük bir gerçekle karşı karşıya bırakıyorum. Ve tamamen güveniyorum ki, halkın, insafın, eski dostluğun ve yurtseverliğin en yüksek niteliklerine sahip olan siz Trabzonlular erdemlilikle sapıklığın açık ayrılığını hemen anlayacak ve günü geldiğinde temiz vicdanlarınızın kesin hükümlerini anlatan oylarınızı doğru yola vereceksiniz"⁴³

Beyanname çok olumlu etki yaptı ve Trabzonlular Mustafa Kemal Paşa'nın Müdafai Hukuk Grubunun ilkelerini kabul ettiklerini telgrafla çektiler, hatta Rizeliler daha da ileriye giderek Mustafa Kemal Paşa'yı Fahri hemşehri yaptılar.⁴⁴

Ankara'da I. Grup azalarından biri Vatan gazetesi muhabirine; seçimi milletin hakimiyetini oluşturmak için bir imtihan olarak gördüklerini açıklamıştır. Ahmet Şükrü'ye ait bu röportajın sonunda, intihap encümeninin Müdafai hukuk merkezlerine

⁴⁰ GOLOĞLU, Cumhuriyete Doğru, s.278.

⁴¹ Damar ARIKOĞLU, Hatıralarım, s.323-325, aktaran, GOLOĞLU, Türkiye Cumhuriyeti, s.193.

⁴² GOLOĞLU, y.a.g.e., s.193.

⁴³ Taha PARLA, Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, C.2, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, İstanbul 1991), s.41.

⁴⁴ GOLOĞLU, y.a.g.e., s.193.

gönderdiği tamimde, intihabatın müdahalesiz ve serbestçe icrası lüzumunun tavsiye edildiği eklenmiştir.⁴⁵ Zaten Ankara'daki seçimlerde herhangi bir olay çıktığına dair bir belgeye rastlanmamıştır.

Türkiye'de seçim havasının esmeye başladığı günlerde İzmir'de Türk Sesi gazetesi yayın hayatına başlamıştı. Gazetenin her sayısında "Müdafa-I Hukuk Umdeler" yer almakta ve bu seçimlerin önemine ilişkin sürekli yazılara yer verilmektedir. Çünkü bu seçimlere Türk Sesi ülkedeki siyasal değişimin bir göstergesi olarak bakmaktadır.⁴⁶

"...Uzun senelerden beri yapılan korkunç tecrübeler hesabına elde ettiğimiz esasları ufak bir lakaydi ile kaybetmek milli tarih huzurunda bir cinayet olmaz mı? Bu sebeptendir ki içinde bulunduğumuz intihabat devresinde Türkiye halkının her zamandan fazla müteyakkız davranması lüzumunu hissediyoruz.

Devletin altı-yedi asırlık zihniyet-i idariye ve siyasesini bir cümlede yıkan son inkılabımızın bazı dimağlarda hazmedilmemiş olmasını pek tabi buluruz. Şu halde bir hulasa yapalım.

Türk milleti saltanat-ı milliyeci, teşkilat-ı esasiyeci ve halkçıdır. Bu üç esas, milli inkılabın üç mihrabıdır. İnkılabın mevzuat-ı siyasiye ve hukukiyesini tespit edecek olan yeni meclisin bu umdelere inanan zevattan tereküp etmesi ise hayati bir zarurettir."⁴⁷

Türk Sesi'ne göre "Rey vermek farzdır. Çünkü zavallı Türklük, bu kurultayını yani en eski mebuslarını dağıttığından beri kaybetmiş, o canlı devrenin bütün faaliyetini tarihe terk edeli yedi sekiz asır geçmiştir".⁴⁸

Mahmut Esat, ülke sorunlarının kişisel çıkar ve kanıların üstünde tutulması gerektiğine değinerek seçim işinde bir "memleket meselesi" olduğuna dikkati çekmektedir: "Hedefimiz ve gayemiz mecliste bir fırka veya bir grubu yaşatmak değildir. Yapılıpta noksan kalmış bir inkılabı ikmal edeceğiz ve intihabatın -bize gören yüksek manasında budur. Saltanat-ı milliyeci, halkçı ve teşkilat-ı esasiyeci zevatı intihap etmek... Türk milletinin selamet ve refahı bu üç mihraktır."⁴⁹

Kastamonu'da ise seçim yaklaştıkça tansiyon yükselmiş ve İsmail Habib seçim ile ilgili görüşlerini 22 Mayıs 1923'te "İmtihan Veren Millete" adlı bir konferansta

⁴⁵ Vatan, (11 Nisan 1923).

⁴⁶ Zeki ARIKAN, "Kurtuluştan Sonra İzmir'de Çıkan İlk Gazete; Türk Sesi", AAMDergisi, C.VIII, Sa.22, (Kasım 1991 Ankara), s.80.

⁴⁷ Mahmut ESAT, "İntihabat Etrafında", Türk Sesi, (7 Haziran 1923), s.11, aktaran, ARIKAN, a.g.e., s.80.

⁴⁸ Türk Sesi, (10 Haziran 1923), s.13, aktaran, ARIKAN, a.g.e., s.80.

⁴⁹ Türk Sesi, (11 Haziran 1923), aktaran, ARIKAN, a.g.e., s.81.

şöyle dile getirmiştir: "...Fısıltıları yapanlar kimlerdir;1-Menfaatini saltanatın bekasında gören hainler ,2-Hürriyet ve İtilafın hincını almak isteyen melun ruhlardır.Bunların kimileri Mustafa Sabri gibi dinin kisvesine bürünenler,kimisi Ali Kemal gibi elindeki kalemi hıyanetin tercümanı yapanlardır...Bunları nasıl seçmeli diyorsan,vatanı kurtaranların sadası onları sana ilan edecektir...."⁵⁰

Seçim nedeniyle Anadolu'daki tüm müdafa-i hukuk reisliklerine aşağıdaki telgrafın benzerleri gönderilerek Müdafa-i Hukuk adayları açıklanmıştır.

Edirne Müdafaai Hukuk Riyasetine

Edirne Livası mebus intihabatı için Anadolu ve Rumeli müdafa-i hukuk cemiyetinin ve Halk Fırkasının namzetleri âtide isimleri muharrer zevattır.

Gruba gelen muhterem liva ahalisinin bu yüksek siyasi vazifelerini gerçekleştirmede başarılar temenni ederim. Niteliğinin bilumum cemiyet teşkilatına ve liva halkına ulaştırılmasıyla namzetlerin temini başarılı çalışma ve sonuçtan bilgi verilmesini rica ederim efendim. 1- Mebus Faik Bey, 2- Mebus Cafer Tayyar Bey, 3- Nafia Vekaleti tarik ve Maarif Müdürü Umumisi Hüseyin Rıfkı Bey.

Yine her Livanın ikinci seçmenlerine ise aşağıdaki beyannamenin benzerleri gönderilmiştir.

Liva dahilinde intihap edilmiş olan müntehibi saniler mukadderatı millet ve memleketi tedvir edecek olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin ikinci devresi için gönderilecek mebusları intihap etmek hakkını önceki seçmenlerden şeref sözü ve mesuliyetlerine almış bulunuyorlar. Vatanın menfaati aliyesini müdrük bulduklarında asla şüphe olmayan müntehib-i saniler bu en büyük ve en mühim vazifeyi yaparken geçmiş felaket günlerinin ızdıraplarını hatırdan çıkarmayarak yüksek vicdanlarının sesine tabi bulunacaklarını ve reylerini geçmişte olduğu gibi gelecek için de mutluluğu temin edecek olan cemiyet ve fırkamızın namzetlerine vereceklerini kuvvetle ümit ediyorum.

Cümleye muvaffakiyat temenni eylerim.

Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk
Cemiyeti Reisi Gazi Mustafa Kemal⁵¹

Seçim bütün ülkede belirlenen tarihte yapılmaya başlanır.23 Haziran tarihinde İkdam'da çıkan bir haberde, sandıkların seçim bölgelerine getirilişinde bile bir bayram coşkusu görmekteyiz. Habere göre; arabaların üzerine konulan sandıkların başına elleri bayraklı küçük kızlar oturtulmuş ve sandıklar sırasıyla yollardan geçmiştir. Arabalar

⁵⁰ İsmail HABİB,"İmtihan Veren Millete",Kastamonu Sultani Mektebinde Verilen Konferans, Kastamonu Vilayet Matbaası,339,(Kastamonu),s.5-32,aktaran,Erol KÜRKÇÜOĞLU,"1923 Seçimleri",Atatürk Ü.,AİT Enstitü Dergisi,C.I,Sa.3,(19 Mayıs 1989,Erzurum),s.141-142.

⁵¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,C.IV,508-509.

defne dalları, bayraklar ve çiçeklerle süslenmiştir. Davullar zurnalar çalınmış, milli marşlar söylenmiş, halkın yoğun tezahüratı olmuştur. Bunlara Rumlar ve Ermeniler de katılmıştır. Bu olayda en çok dikkati çeken sandıklar Beşiktaş ve Ortaköy sandıkları olmuştur.⁵²

Aynı gün Mustafa Kemal İstanbul'daki ikinci seçmenlere aşağıdaki telgrafi göndererek onları dikkatli olmaları için uyarmıştır;

"İstanbul ve çevresi ikinci seçmenlerine

Milletin takdiri ve memleketi yönetecek olan TBMM'nin ikinci devresi için gönderecek mebusları intihap etmek hakkını önceki seçmenlerden şeref sözü ve mesuliyetinize almış bulunuyorsunuz.

Vatanın yüce menfaatini üstün tuttuklarından asla şüphe olmayan ikinci seçmen arkadaşlarımın bu en büyük ve önemli vazifeyi ifa ederken geçmiş felaket günlerinin acısını hatırdan çıkarmayarak yüksek vicdanlarının sesine tabi bulunacaklarını ve reylerini geçmişte olduğu gibi gelecek için de mutluluk temin edecek olan Cemiyet ve Fırkamızın namzetlerine vereceklerini kuvvetle ümit ediyorum"⁵³

28 Haziran İkdam'ında İstanbul'daki seçim günü havası şöyle anlatılmıştır;

"Mebuslarımız bugün seçiliyor. İstanbul seçmeni darülfünunda toplanarak şehrimiz halkının vekillerini seçeceklerdir. İstanbul milli bir bayram yapar gibi vekillerini seçiyor. Üç beş sene evvel mebuslarımızı işgal altında pek ağır bir halde yaptığımız seçimden sonra duyduğumuz üzüntü ile şu anki gurur arasındaki fark çok büyüktür.

Darülfunun salonu birkaç günden beri bayraklar, çiçekler ve defne dalları ile süslenmişti. İntihabata katılacak ikinci seçmenler teftiş heyetinin ilan ettiği program dahilinde, belirlenen saatte Beyazıt camii avlusunda toplanacaklar ve salona mümkün olduğu kadar çabuk girip reylerini vereceklerdir. Anadolu tarafından karşıya geçecekler için bir vapur tutulacaktır. Reylerin bu akşam tasnifine başlanacak ve Cuma gününde memurlara verilecektir".⁵⁴

3.2.Müdafa-i Hukuk İkinci Grubunun Çalışmaları

Birinci Grubun kurulmasıyla meclisteki milletvekilleri ,hükümete yakın olanlar,olmayanlar ve tarafsızlar olmak üzere üçe bölünmüştü.Birinci Grubun dışında kalan kesimin oluşturduğu İkinci Grubun ne zaman kurulduğu belli değildir.Kuruluş amaçlarının her türlü şahsiyetin ⁵⁵önüne geçmek olduğu açıklanmıştır.Grubun lideri

⁵² İkdam,(23 Haziran 1923).

⁵³ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,C.V.,s.145.

⁵⁴ İkdam,(28 Haziran 1923).

⁵⁵ GÜNEŞ,I.TBMM'nin Düşünce Yapısı,s.181.

konumunda olanlar Erzurum mebusu Hüseyin Avni ve Mersin mebusu Selahattin Köseoğlu'dur. İkinci Grup bir program veya nizamname yayınlamaya vakit bulamadan meclis yenileme kararı almış⁵⁶ ve seçim çalışmaları başlamıştır.

Seçim çalışmalarının başlamasıyla birlikte I. ve II. grup arasındaki çekişme en üst düzeye ulaşmıştır. Bununla beraber gruplar hakkında yazılan yazılar sıklaşmaya başlamıştır. Basın, bir yandan grupların seçimlerde ne gibi tavır alacakları konusu üzerinde dururken, aynı zamanda gruplar arasındaki farkı ve İkinci Grup'un muhalefetinin nedenini okurlarına anlatmaya çalışmıştır.⁵⁷ Ancak meclisteki uygulamalar ve bu uygulamalar çerçevesinde meydana gelen tartışmalara hiç değinilmemiştir. İki grup arasındaki görüş farklılıklarını anlamak için birinci olarak ele alınması gereken bu nokta ihmal edildiği ya da kasıtlı olarak gözden uzak tutulduğu için, basın gruplar arasındaki farkı okurlarına yansıtmakta yetersiz kalmıştır.⁵⁸

Başlangıçta İkinci Grup'un hakimiyet-i milliye ilkesine karşı kişi hakimiyetini benimsediği, halifeye siyasi güç verilmesinden yana olduğu yolunda iddialar ortaya atılmıştır.⁵⁹ Nitekim 8 Nisan tarihinde Vatan gazetesinde çıkan bir yazıda I. ve II. Grup Programları karşılaştırılmış ve iki grubun programları arasındaki en büyük farkın Hakimiyet-i Milliye ve Hakimiyet-i Şahsiye meselesi olduğu yazılmıştır. Bu yazıya II. Grup'un Hakimiyet-i Milliye ve Hakimiyet-i Şahsiye'nin bir arada olabileceğini iddia ettiğini de eklemiştir.⁶⁰ Ancak, bu iddialar fazla uzun sürmemiş, ikinci Grup mensuplarınca net bir şekilde tekzip edildikten sonra itibar görmemiştir. Kısa süre içinde, basında İkinci Grup'un büyük çoğunluğunun da Birinci Grup gibi Hakimiyet-i Milliye yanlısı olduğuna dair mutakabata varılmıştır.⁶¹

Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey İstanbul basınının görüştüğü ilk ikinci grup üyesidir.⁶² 20 Nisan 1923 tarihli Tevhid-i Efkâr'da Yusuf Ziya Bey ile yapılan bir röportaj yayınlanmıştır. Kendisi, ikinci grubun siyasi görüşü ile ilgili çok şeyin yazıldığını ama hiçbirinin dedikodudan ileri geçemediğini, ikinci grubun tek amacının

⁵⁶ TUNAYA, y.a.g.e., s.538.

⁵⁷ DEMİREL, a.g.e., s.546.

⁵⁸ DEMİREL, a.g.e., s.546-547.

⁵⁹ DEMİREL, a.g.e., s.547.

⁶⁰ Vatan, (8 Nisan 1923).

⁶¹ DEMİREL, a.g.e., s.547.

⁶² DEMİREL, a.g.e., s.553.

Hakimiyet-i Milliye'nin kavlen değil fiilen tatbiki olduğunu söylemiştir. Hilafet makamını canlandırmak istemediklerini, kendilerinin başında beri milli mücadelenin içinde olduklarını da eklemiştir. Seçimlerde aday göstermeyeceklerini, kişisel olarak çalışacaklarını söylemiştir.⁶³

Seçim kararı alınca doğal olarak ikinci grubun seçime katılacağı bekleniyordu.Hatta seçim propagandaları başlayınca birinci grupçular ikinci grupçuları meşrutiyetçilikle,saltanatçılıkla,hilafetçilikle,mürtecilikle suçladılar.Bu suçlamalara rağmen grubun sessiz kalması grup üyelerini rahatsız etti ve çeşitli söylentilere yol açtı.Bu söylentiler grubun lehine olmadı.Milletvekilleri kendi seçim bölgelerine dağılınca ikinci grubun seçimde alacağı tavır daha da netleşmişti.Örneğin 15 Nisan 1923'de İstanbul'a gelen Mersin'li Cemal Paşa ile Yusuf Bey'in açıklamaları bunu göstermektedir.Zira Tevhid-i Efkâr muhabirinin elde ettiği bilgilere göre;İkinci grup bu seçimlere kesinlikle bir örgüt olarak katılmayacak,seçim programı yapmayacak,grup üyelerinden bireysel olarak adaylıklarını koymak isteyen olursa bunlara da karşı çıkmayacaktır.⁶⁴Hüseyin Avni'nin 27 Nisan'da İstanbul'a gelmesi ise şaşkınlık yaratmış 28 Nisan'da Tevhid-i Efkâr'da bu konu ile ilgili bir yazı yayımlanmıştır.Yazıda Hüseyin Avni Bey'in kente gelişinin çeşitli dedikodulara yol açtığı belirtilmiştir.⁶⁵

Tevhid-i Efkâr'ın 30 Nisan günü sayısında Erzurum Mebusu Hüseyin Avni'nin demeci yayınlanmıştır. Hüseyin Avni Bey, amaç açısından gruplar arasında bir fark olmadığını belirterek sözlerine başlamış, grubun saltanat taraftarlığı bulunması konusunda ise hakimiyet-i milliyenin koruyucuları arasında en çok ikinci grup azasının bulunduğunu söylemiştir. I. Grup'un yayımladığı dokuz umdeyi eksik bulduğunu daha kapsamlı olması gerektiğini belirtmiştir.⁶⁶

Hüseyin Avni'nin, ikinci grubun hakimiyet-i milliyenin koruyucuları arasında çoğunlukta olduğu konusundaki sözleri 1 Mayıs tarihli İleri gazetesinde protesto edilmektedir. İkinci grup üyelerinin İstanbul'a gelmeleri üzerinde durulmuş ve onların çıkaracakları gürültünün memlekete zararlı olacağı yazılmıştır.⁶⁷

⁶³ Tevhid-i Efkâr,(20 Nisan 1923).

⁶⁴ GÜNEŞ,"1923 Seçimleri",70.Yılında Ulusal ve Uluslararası Boyutlarıyla Atatürk'ün Büyük Nutku ve Dönemi,(ODTÜ Tarih Bölümü,Ankara 1999),s.122.

⁶⁵ Tevhid-i Efkâr,(28 Nisan 1923).

⁶⁶ Tevhid-i Efkâr,(30 Nisan 1923).

⁶⁷ İleri,(1 Mayıs 1923).

O günün basın organları incelendiğinde ;İkinci Grupçuların seçimi kazanamayacaklarını anladıkları görünüyor.Bir muhabir bazı bölgelerde İkinci Grubun kazanabileceği söyleniyor deyince İkinci Grup üyelerinden Necati Bey'in " milletin bizim fikrimize ne kadar katıldığını bilemiyoruz.Üç dört yıldır seçim çevremizden uzaktayız.Kimbilir belki bizim haksız bulduklarımızı milletin haklı bulması ve bizim fikrimize iştirak etmemekte olması da muhtemeldir.Sorun birkaç hafta içinde çözülecek" demesi umutsuzluklarını sergiliyordu.Vakit gazetisi özel muhabinine dayanarak verdiği habere göre İkinci Grup şaşırmış bir haldedir.Birinci Gruba binlerce aday olma isteği geldiği halde İkinci Gruba hiçbir taraftan başvuru olmamıştır.⁶⁸

3.3.İttihatçuların Çalışmaları

5 Kasım 1918'deki son toplantıda İttihat ve Terakki adının tarihe karıştığı kabul edilmişti.Ancak bu hukuken bir son bulmaydı.İttihat Terakki'nin ülkülerini benimsemiş olanlar,o program çerçevesinde davranmağa devam edeceklerdi.⁶⁹İtilaf devletlerinin ülkeyi ezmek amacıyla oldukları anlaşılınca Anadolu'ya yayılarak diğer yurtsever aydınlarla birleşerek Müdafa-i Hukuk örgütlerinin oluşmasına yardımcı oldular.

İttihatçılar TBMM açılıncaya kadar Müdafa-i Hukuk örgütlerinin arkasında gizli olarak çalışmışlardır.Meclis açıldıktan sonra çalışmalarını milletvekili olarak mecliste sürdürmüşlerdir.Ülkenin içinde buldukları somut koşulları kendi düşünceleri doğrultusunda iyi değerlendiren İttihatçılar,mecliste kurulan en sağdaki ,en soldaki gruplarda,hiziplerde yer almışlardır.Ancak zaman bunların lehine işlememiştir.Mustafa Kemal Paşa'nın meclis içinde ve dışındaki etkinliği ,sorunlara yaklaşımı,ittihatçıları parçalamıştır.Kimileri Mustafa Kemal'in yanında yer alıp onu desteklerken kimileride ona cephe almaktan kaçınmamıştır.⁷⁰

Seçim çalışmaları başlayınca İttihatçıların da seçimlere katılacakları haberleri duyulmaya başlanır.

İstanbul'da İttihatçılar gizli bir faaliyet içindeydiler.Bunu Kılıç Ali şöyle anlatmaktadır;

Memleketin başına yeni dertler açma,istidatı gösteren bu hareketin iplerini,geride durarak bilhassa ittihatçıların meşhur Kara Kemalleri elinde tutuyor ve intihap münasebetiyle mühim roller

⁶⁸ Vakit,(14 Nisan 1923).

⁶⁹ Sina AKŞİN,100 Soruda Jön Türkler ve İttihat Terakki,(İstanbul,1980),s.311.

⁷⁰ GÜNEŞ,a.g.e.,s.162.

oynamağa kalkmış görünüyordu.Toplantılar eski Şirket-i Hayriye Kapu Çuhadarı İzzet Efendi'nin oğlu Niyazi Bey'in Beşiktaş'taki evinde yahut Kara Kemal'in Mes'adet Hanındaki yazihanesinde yapılıyor,kararlar burada alınıyordu.Kara Kemal'in ilk defa Ankara'ya geldiği zaman Selahattin ve Kara Kemal vasıtasıyla İttihatçıların yardımını istedikleri haber alınıyordu.

Kara Kemal'in yazihanesinde alınan kararların yeni seçimlerden faydalanılarak Mustafa Kemal'i devirmek ve İttihatçıları vaziyete hakim kılmak maksadını takip ettiği anlaşılıyordu.Bu vaziyetin İstanbul'daki intihabın memleketin diğer kısımlarındakinden çok daha farklı olacağına şüphe bırakmıyordu.⁷¹

İstanbul'da ittihatçıların sinsi bir çalışma içinde oldukları söylentisi yayılınca Mustafa Kemal İstanbul seçimleri için ayrı bir beyanname yayımlar;

"Yeni Seçim dönemini, İstanbul ile bağlantımız tamam olmadan geçiriyoruz. Başkanlığı ile övündüğüm Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti İstanbul'a kavuşmayı amaç edinmişti. Bu amaca varmak üzeredir. Yarın milletin önünde, memleket idaresi için güven isteyecek olan Müdafa-i Hukuk Cemiyeti ve Halk Partisi de memleketin kurtuluşuna ve yükselmesini sağlamış olan ulusal egemenlik düsturlarının ilerleme ve gelişme ilkelerinin izleyicisi olacaktır. Bizim memleketimizin ışığı olan İstanbul bu ilkelere en yakın olan vatan köşemiz değil midir? Bu inancımızı dünya önünde oylarınızla ispatlayacaksınız. İstanbullular düşmanların gözü üzerindedir. Oylarınız parçalanacak mı? Bütün dünyanın düşüncesine açık olan İstanbulumuzun çevresi henüz kurtuluşun tamam olmadığını unutarak amaca yönelmekte tereddüt edecek mi? Dünyanın dikkat ettiği noktalar bunlardır. Binlerce engelin ortasından her zaman bize yönelmiş olan İstanbulumuzun düşmanı umutlandırarak bir oy bölünmesi yapmayacağı kanısındayım. Oyların dağılmasından kimlerin yararlanacağını her an dikkatle göz önünde tutmak özellikle sizin görevinizdir. Vatanın hukuku hayatyesini tamamlamak yolunda olan cemiyetimizin kuvvet gaip etmesinden sevinecek olanlar eyamı felaketimizde sevinmiş olanlardır ki bunları yakından en ziyade siz görürsünüz. Yek vücut olarak cemiyetimize teveccüh ve itimat ediniz ki buna layıktır ve layık olduğunu daima fiiliyatla isbat edecektir."⁷²

Kısa bir süre içinde İstanbul istenen, umulan ve beklenen yönde seçim çalışmalarına hız verdi ve durumu Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi.⁷³ "Büyük Olayın İstanbul gibi ulusumuzun aydın bir çevresinde layık olduğu değeri alacağı zaten şüphesizdi" diyerek, yurtsever İstanbulluların bağlılıklarına teşekkür eden Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Belediye Meclisinin kararı ile İstanbul Tabii Hemşeriliğine de

⁷¹ Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor,(Sel Yay.,İstanbul 1995),s.121-122,aktaran ;KÜRKÇÜOĞLU,a.g.e. C.I,Sa.3,s.142.

⁷² Hakimiyet-I Milliye,(12 Nisan 1923).

⁷³ GOLOĞLU,a.g.e.,s.196.

seçildi.⁷⁴ Bundan çok duyulan Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Belediye başkanlığına teşekkür telgrafi göndermiştir.⁷⁵

14 Nisan 1923 tarihli Tanin gazetesinde, Hüseyin Cahit İttihat ve Terakki'nin I. Grup ile aynı görüşü paylaştığını ve Mustafa Kemal'e anlaşma teklif ettiğini yazmıştır.⁷⁶ Bunun üzerine Mustafa Kemal Anadolu Ajansı muhabirine bir demeç vererek "İttihat ve Terakki Partisi adına çalışma birliği yapmak için hiçbir teklif almadım. Esasen bugün kimse İttihat ve Terakki Partisi ya da Cemiyeti adına hareket etmek yetkisine sahip değildir ki böyle bir yola ve bu ada başvurabilsin. Çünkü herkesçe bilindiği üzere sözü edilen Cemiyet, Mütarekeden hemen sonra, o vakit ki İttihat ve Terakki Genel Merkezinin çağrısıyla Rahmetli Talat Paşa'nın başkanlığı altında yapılan kongresinin kararıyla Teceddüt Fırkasına dönüşmüş, bütün haklarını ve mallarını sözü edilen partiye aktararak İttihat ve Terakki adının tarihe gömüldüğünü ilan etmişti. Vaktiyle zaten bir çoğumuz o cemiyetin kurucusu ve üyesi bulunuyorduk. Son kongre kararıyla tarihe geçen bu Cemiyetin üyeleriyle sonradan kurulan Teceddüt Partisinden olanların çoğunluğu büyük ulusumuzun her türlü engeli yıkmak hususundaki yüksek kararlarından doğan Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyetine katılmış ya da onunla beraber olmuş ve bu derneğin programını kabul etmiştir"⁷⁷ demiştir.

16 Nisan'da İstanbul Valisi'nin seçim hazırlıklarına ilişkin basın toplantısında söylediği "İttihat ve Terakki Münfesihtir"⁷⁸ sözü dikkat çekmiştir. Hemen ardından 20 Nisan 1923 tarihli Yeni Gün'de İttihat ve Terakki'nin iase nazırı Kara Kemal Bey "Ne ben ne de rüfekayı mesaim Müdafa-i Hukuk Cemiyetini müşkülata duçar edecek hiçbir hareket ve faaliyette bulunmayacağız. Harici düşmanlarımız dahilinde ihtilaf çıkaracağına hiçbir zaman hatıra getirmesinler".⁷⁹ Daha sonra da Kemal Bey'in ve arkadaşlarının kesin olarak çekildiği ve Kemal Bey'in kendisi hakkındaki

⁷⁴ GOLOĞLU, a.g.e. 196.

⁷⁵ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.4, s.504-505.

⁷⁶ Tanin, (14 Nisan 1923).

⁷⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.III, s.62.

⁷⁸ Tefvik ÇAVDAR, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950, (Ankara, 1995), s.243.

⁷⁹ Yeni Gün, (20 Nisan 1923).

dedikodularının bitmesi gerektiğini söylediği Tevhid-i Efkar'da⁸⁰ yayınlanmıştır.Daha sonra Kara Kemal Bey şirketlerinin başında ticari yaşama atılmıştır.

3.4.Amelelerin Çalışmaları

İstanbul'da seçime katılacak gruplardan biri de Amele ve Esnaf Dernekleriydi. Bu gruplar seçim kararından sonra çeşitli toplantılar yaparak seçimde tutumlarının ne olduğunu belirlemek gereği duymuşlardır. 4 Nisan akşamı Amele Birliği Kulübü'nde yapılan toplantıda konuşmacıların çoğu amele adayı gösterilmesi ve amelenin hukukunu koruyacak mebuslara oy verilmesini kararlaştırmışlardır.⁸¹

Bu dönemde örgütlenmeye çalışan sol hareketin yayın organı Aydınlık idi.Dumlupınar'da Yunan ordusunun kesinlikle yenilmesi bu çevrede sevinçle karşılanmıştır.⁸²1922 Eylül ve Ekim ayları içinde bu çevre İstanbul'da bir takım bildiriler dağıtarak,Mustafa Kemal lehine,emperyalizm,kapitalizm ve monarşizm aleyhine propaganda yapmıştır.19 Eylül 1338'de "Bütün Dünya İşçileri İttifakı" diye imzalanmış tek sayfalık bir beyanname,"Umum İşçi ve Fakirlere Hitap" şöyle demektedir;"Anadolu'nun kahraman işçi ve köylüleri Mustafa Kemal Paşa'nın akıllılığı sayesinde bütün dünya işçi ve fakir köylülerinin hamisi ve sahibi makamına geçen Rus Bolşevik hükümetiyle,bir muavenet ve dostluk muahedesi yaptıktan sonra,asırlardan beri düşmanımız olan Avrupa ve Amerika paracı milyonerlerin Şark için yaptıkları kanlı planlarını bozdular..."⁸³ demektedir.

Kasım başında saltanatın kaldırılması üzerine,TBMM'ne TİÇSF'nin gösterdiği tesrik telgrafında,"Türk İşçi ve Köylü Ordularının,bütün kazandıkları zafer alkışlanmakta,yapılan siyasi inkılap karşısında duyulan memnunluk belirtilmekte ve müşterek istihsal ve mülkiyete müstenit içtimai inkılabın kuvvetle ümit edildiği" söylenmektedir⁸⁴

I.TBMM'nin kendi kendini feshe ve yeni seçimlere gidilmesine karar verilmesi üzerine TİÇSF'da yeniden faaliyete geçmiştir.Çevrenin sözcüsü Şefik Hüsnü'ye göre, bu dönemde solcuların izlemeleri gereken politika, milli devrimcilerle işbirliği yapmak

⁸⁰ Tevhid-I Efkar,(22 Nisan 1923).

⁸¹ ÇAVDAR,a.g.e.,s.245.

⁸² "Anadolu Zaferi",Aydınlık,Sa.9,(20 Eylül 1922),s.243.

⁸³ TUNÇAY,a.g.e.,s.157.Dipnot 31.

⁸⁴ Aydınlık,Sa.11,(15 Kanuneevvel 1922),s.295,Aktaran TUNÇAY,a.g.e.,s.158.

ve onların programını mümkün olduğu kadar ileriye götürmektir.10 Nisan 1923'te İstanbul'da çalışmaya başlayan TİÇSF Muvakkat İdare Heyeti,beyanname yayınlayarak,"Türkiye İşçi ve Çiftçi ve Orta Halli Kitleleri" ni partiye katılmaya çağırmıştır.⁸⁵Bu beyannamede çevresinde birleşilmesi gereken asgari talepler şöyle sıralanmışlardır:Genel ve gizli oy,nisbi temsil,aşarın ve temeddü vergilerinin kaldırılması,kademeli bir genel gelir vergisi,devlet tekelinden başka tekellerin ilgası,parasız ve zorunlu ilköğretim...vs."⁸⁶

Mayıs sayısındaki Aydınlık'ta,seçim ile ilgili olarak meclisin hiç beklenmeyen bir zamanda seçime başladığı haberi çıkar.Bu yazıda seçimde üç türlü siyasi cereyanın olduğu yazılıdır.Bunlar:1-Bugünkü inkılabı yapan ve yaşatmağa azmetmiş olanların temsil ettiği cereyan,2-Derebeyliğe ve Osmanlı hanedanına bağlı olanları etrafında toplayan cereyan,3-Fakir,işçi,köylü ve orta halli kitleleri etrafında toplayan cereyandır.⁸⁷Aynı sayıda Şefik Hüsnü Bey; "Müdafa-i Hukuk gibi ülkemizi yüzde yüz ölümden kurtarmış bir örgüte yardım etmek boynumuzun borcudur.Fakat bu yardım onun göstereceği her adaya kesinlikle oy vermek değildir"⁸⁸diyerek I.Grubu şartlı olarak desteklediklerini ifade etmiştir.

Aydınlik çevresi,1923 Mayısında Ankara Hükümetinden ilk darbesini yemiştir. 1 Mayıs günü dağıtılan bir beyannameden dolayı T.İ.Ç.S.F'nin reisi, umumi katibi ve bir takım üyeleri tutuklanmıştır.⁸⁹

Hıyanet-i Vataniye kanunu gereğince yargılanmaları istenen tutuklular, avukatlarının -İstanbul,TBMM Hükümetinin yönetimi altına girmiş olmakla birlikte bu kanunun yürürlüğe konması için gerekli özel tören yapılmamış olduğuna dair- itirazları kabul edilerek beraat etmişlerdir.⁹⁰

3.5.Bağımsızların Çalışmaları

Seçimlerde örgütlenemeyen İkinci Grup aday gösteremediği için bu grubun bazı üyeleri Birinci Grubun aleyhine çalışıyor ve bağımsız olarak aday olmayı

⁸⁵ "TİÇSP'nin Beyannamesi",Aydınlik,Sa.15,(Mayıs 1923).

⁸⁶ "TİÇSP'nin Beyannamesi",Aydınlik,Sa.15,(Mayıs 1923).

⁸⁷ Aydınlik,Sa.15,(Mayıs 1923),s.383.

⁸⁸ Aydınlik,Sa.15,(Mayıs 1923),s.157.

⁸⁹ Bkz.Tanin,"Ceza Mahkemesinde Komünistlerin Muhakemesi", (4 Haziran 1923),s.3.

⁹⁰ Tanin,(7 Haziran 1923),aktaran,TUNÇAY,a.g.e.,s.164.

deniyorlardı. Bunlardan biri Eski Gümüşhane mebusu Zeki Kadirbeyoğlu idi. Kendisi, İstanbul'dan Ankara'ya gelmiş, fakat Mustafa Kemalce şüpheli görülüp gözaltına alınmıştı. I. BMM'ne girememişti. Memleketine döndüğünde yine adaylığını koymuş ve Mustafa Kemal'in adaylarının karşısına çıkmıştı.⁹¹ Zeki bey, yayınlanmamış anılarında bu seçimin nasıl gerçekleştiğini ayrıntılı olarak anlatır. Bunun bir kısmını aşağıya aktarıyorum;

“O zaman seçim vilayetlerde ayrı ayrı yapılıyor ve kaza merkezlerinde bile ikişer gün ara ile seçmenler oy veriyordu. İlk seçim için Kelkit kazasına emir verildi. Süvari Seyyar Jandarma Taburu, kaza merkezini kuşatarak Tabur Kumandanını bir müfreze ile ayrıca Belediye Dairesi'ni çevirip kendisi de içeri girdi. Aynı zamanda Jandarma Kumandanı kaymakam vekili tedbir olarak o da Belediye Dairesi'ne dahil oldu. İkinci seçmenler de tamam olduğundan Belediye Reisi Hacı Alaeddin Bey: “Büyük misafirlerimiz biz şimdi mebus seçimine başlayacağımızdan, sizlerin Belediye Dairesi'nden lütfen çıkmanızı rica ederiz” demesi üzerine, Süvari Binbaşısı ile Kaymakam Vekili olan Jandarma kumandanı “Biz buraya seçimi yaptırmak için geldik. Seçim bizim yanımızda yapılacak ve her ikinci seçmenin yazdığı ya da yazdıracağı pusulaları göreceğiz. Hükümetin istedikleri adamlardan başka hiç kimseye oy verilemez” dediler. Bu açık tehdit karşısında Belediye Reisi Hacı Alaeddin Bey: “Efendiler, bizim elimizdeki seçim Kanunun'da sizlerin bulunacağına dair hiçbir kayıt yoktur ve halk da kendi vekilini kendisi seçeceğine ve buna karışanların ağır cezalara çarptırılacağına dair maddeler de vardır. Hükümet istediğini yapacaksa, daha bu ahaliyi aylardan beri köylerinde niçin tedirgin edip, bu mahsul zamanı yerlerinden oynattınız? Ben sizi burada bırakmam. Elimdeki kanun da bunu emrediyor. Münakaşa uzayınca, Hacı Alaeddin, kaza adına mebus seçimine katılmayacaklarını ve çıkaracaklarını söyler.

Sonucun bu şekle dönüşeceğini hiç de ümit etmeyen kumandan ve kaymakam vekili hayretler içinde kalırlar. Binbaşı doğruca telgrafhane koşup; evvelce aldıkları talimat dairesince Mustafa Kemal Paşa'yı aramaya mecbur kalır. Mustafa Kemal Paşa Binbaşı ve Jandarma kumandanına hitaben; “Çekiliniz ve seçimi serbest bırakınız. Bu oranda azimkar olan bir halka fazla baskı yapılamaz” der. Bunun üzerine ikindiye yakın ikinci seçmenler Belediye Dairesinde tekrar toplanarak iki oy muhalife karşı bütün oyları bana verdiler”.⁹²

Eskişehir'de ise Eskişehir livasını temsil etmek üzere üç mebusluk için Halk Fırkası adına 9 aday göstermişti. Fakat Eskişehir adaylarından üçü Yeni Türkiye gazetesinde sanki Anadolu ve Rumeli Müdafası-i Hukuk Cemiyeti adayları kendileri imiş gibi yayın yapınca, Mustafa Kemal Paşa bir telgraf ile onları Cemiyet ve Fırka

⁹¹ GOLOĞLU, a.g.e., s.191.

⁹² Zeki KADİRBEYOĞLU'nun Yayınlanmamış Hatıraları, aktaran, DEMİREL, a.g.e., s.575-577.

adaylığından çıkarmış ve geri kalan altı adayı ikinci seçmenlere önermiştir.⁹³ Ne var ki protesto edilen üç adaydan ikisi seçimden çekilmesine karşın, Emin Bey ayak diremiş seçime bağımsız olarak katılmış ve kazanmıştır. Bunun üzerine “Fırka hayatında esas şart olan dürüst hareketi yakın arkadaşları zararına iki defa ihlal eylemiş” olmasından ötürü Emin Bey’in Halk Fırkası ile ilişkisi kesilmiştir.⁹⁴

4. SEÇİM SONUÇLARI

Seçimler vilayet, liva ve kaza merkezlerinde yapılmıştır. Seçimin en etkin birimini ise Teftiş Heyetleri oluşturmuştur.⁹⁵

Basından seçimin yurt genelinde yoğunlukla Temmuz ayı içerisinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Ancak, Haziran ayı içinde seçimin erken sonuçlandığı vilayetler olduğu gibi, bazı vilayetlerde de seçimin Ağustos ayına sarktığı görülmektedir.⁹⁶

Seçim sonuçlarının Birinci Müdafai Hukuk Grubu için gerçek bir zafer olduğu ve çoğunluğa yakın oranda oyların Birinci Gruba verildiği görülmektedir. Yalnızca Gümüşhane ve Eskişehir de Birinci Grup dışından adaylar meclise seçilebilmiştir. Anadolu’ya göre daha özerk olduğu düşünülen İstanbul’da bile Birinci Grup adayları oy birliği ile seçilmişlerdir.⁹⁷ 28 Haziran 1923 günü Darülfünun konferans salonunda gerçekleştirilen seçimin sonuçlarını 29 Haziran 1923 tarihli Vatan gazetesi şöyle duyurmaktadır: “Müdafai Hukuk namzetleri büyük bir ekseriyetle mebus intihab edildiler. Muhalifler gizli listeler tevzi ederek propaganda yapmalarına rağmen pek az rey alabilmişlerdir. Müntehib-i sanilerin kahir bir ekseriyeti müdafai hukuk namzetlerine rey vermiştir”⁹⁸ Haberin ardından adayların aldıkları oylar

⁹³ Açıksoz, (10 Temmuz 1923).

⁹⁴ Mete TUNÇAY, Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, (1923-1931), (İstanbul 1992), s.56-57.

⁹⁵ Işıl ÇAKAN, Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis, (Çağdaş Yay., İstanbul, 1999), s.50.

⁹⁶ Vatan, (Ağustos 1923). aktaran, ÇAKAN, a.g.e., s.51.

⁹⁷ ÇAKAN, a.g.e., s.51.

⁹⁸ Vatan, (29 Haziran 1923).

verilmektedir.Buna göre İstanbul mebus adayları içinde en çok oyu Hüseyin Rauf Bey almıştır.⁹⁹

Mustafa Kemal İzmir ve Ankara'dan seçilmiş,iki ay İzmir mebusu olarak görev yapmış sonra Ankara mebusu olmuştur.

II.TBMM'de 72 seçim çevresi ile temsil edilen mebusların seçim bölgeleri ile olan ilişkileri irdelendiğinde,toplam 333 mebusun 199'u (%59.76) doğmuş oldukları bölgeden temsilci seçildikleri,134 mebusun (%40.24) ise doğum yeri ile seçim çevresinin farklı olduğu saptanmıştır.Doğum yeri ile seçim çevresi farklı olan 134 mebusun 48'i Misak-ı Milli sınırları dışında doğmuştur.¹⁰⁰

4.1. Kazanan Adaylar¹⁰¹

Adana

- 1) İsmail Sefa Bey
- 2) Kemal Bey
- 3) Zamir Bey

Afyon (Karahisarısahip)

- 4) Ali Bey
- 5) İzzet Ulvi Bey
- 6) Mehmet Kamil Efendi
- 7) Musa Kazım Bey
- 8) Ruşen Eşref Bey
- 9) Sadık Bey

Aksaray

- 10) Besim Atalay Bey
- 11) Mustafa Vehbi Bey
- 12) Neşet Bey

Amasya

- 13) Ali Rıza Efendi
- 14) Esat Bey
- 15) Nafiz Bey

⁹⁹ Vatan,(29 Haziran 1923).

¹⁰⁰ ÇAKAN,a.g.e.,s.93.

¹⁰¹ Bakınız,ÖZTÜRK,a.g.e.,C.III,s.799-804 ve GOLOĞLU,Türkiye Cumhuriyeti,s.318-326.

Ankara

- 16) Mustafa Kemal Paşa
- 17) Ali Fuat Paşa
- 18) Hilmi Bey
- 19) İhsan Bey
- 20) Ömer Mümtaz Bey
- 21) Şakir Bey

Antalya

- 22) Ahmet Saki Bey
- 23) Murat Bey
- 24) Rasih Efendi

Ardahan

- 25) Halit Paşa
- 26) Talat Bey

Artvin

- 27) Hilmi Bey

Aydın

- 28) İzzettin Paşa
- 29) Mazhar Bey
- 30) Tahsin Bey
- 31) Zekai Bey

Balıkesir

- 32) Ahmet Süreyya Bey
- 33) Ali Şuuri Bey
- 34) Haydar Adil Bey
- 35) Hulusi Bey
- 36) Kazım Paşa
- 37) Mehmet Cavit Bey
- 38) Mehmet Vehbi Bey
- 39) Osman Niyazi Bey

Beyazıt

40) Süleyman Sudi Bey

41) Şefik Bey

Biga (Merkezi Çanakkale)

42) Mehmet Bey

43) Samih Rifat Bey

44) Şükrü Bey

Bilecik (Ertuğrul)

45) Ahmet İffet Bey

46) Fikret Bey

47) Halil İbrahim Bey

48) İbrahim Bey

49) Rasim Bey

Bitlis

50) Resul Bey

Bolu

51) Cevat Abbas Bey

52) Emin Cemal Bey

53) Falih Rıfki Bey

54) Mehmet Efendi

55) Şükrü Bey

Bozok (Yozgat)

56) Avni Bey

57) Ahmet Hamdi Bey

58) Salih Bey

59) Süleyman Sırrı Bey

Burdur

60) Hüseyin Bakı Bey

61) Mustafa Şeref Bey

Bursa

62) Ali Hikmet Paşa

63) Necati Bey

64) Mustafa Fehmi Efendi

65) Osman Nuri Bey

66) Refet Bey

Çankırı(Kengiri)

67) Ahmet Talat Bey

68) Mustafa Abdülhalık Bey

69) Rıfat Bey

70) Ziya Bey

Çatalca

71) Şakir Bey

Çorum

72) Ferit Bey

73) İsmail Kemal Bey

74) İsmet Bey

75) Mustafa Lütü Bey

76) Münir Bey

Denizli

77) Haydar Düştü Bey

78) Kazım Bey

79) Mazhar Müfit Bey

80) Necip Ali Bey

81) Yusuf Bey

Dersim

82) Ahmet Şükrü Bey

83) Feridun Fikri Bey

Diyarbakır

84) Fevzi Bey

85) Mehmet Bey

86) Şeref Bey

87) Ziya Gökalp Bey

88) Zülfü Bey

Edirne

- 89) Cafer Tayyar Paşa
- 90) Faik Bey
- 91) Hüseyin Rıfki Bey

Elazığ (Mamuretilaziz)

- 92) Cevat Paşa
- 93) Hüseyin Bey
- 94) Muhiddin Bey
- 95) Mustafa Bey
- 96) Naci Bey

Ergani

- 97) İhsan Bey
- 98) İhsan Hamit Bey
- 99) Kazım Bey

Erzincan

- 100) Hamdi Bey
- 101) Sabit Bey

Erzurum

- 102) Cazım Bey
- 103) Halet Bey
- 104) Münir Husrev Bey
- 105) Rüştü Paşa
- 106) Raif Efendi
- 107) Ziya Bey

Eskişehir

- 108) Abdullah Azmi Efendi
- 109) Arif Bey
- 110) Emin Bey

Gaziantep

- 111) Ali Bey
- 112) Ali Cenani Bey

- 113) Ahmet Remzi Bey
- 114) Ferit Bey
- 115) Hafız Şahin Efendi

Gelibolu

- 116) Celal Nuri Bey

Genç

- 117) Haydar Bey
- 118) Muhiddin Bey

Giresun

- 119) Ali Şevket Efendi
- 120) Hacım Muhiddin Bey
- 121) Hakkı Tarık Bey
- 122) Musa Kazım Bey
- 123) Tahir Efendi

Gümüşhane

- 124) Hasan Fehmi Bey
- 125) Veysel Rıza Bey
- 126) Zeki Bey

Hakkari

- 127) Asaf Bey
- 128) Nazmi Bey

İçel

- 129) Hafız Emin Efendi
- 130) Tefvik Bey

Isparta

- 131) Hüseyin Hüsnü Efendi
- 132) İbrahim Efendi
- 133) Mükerrerem Efendi

İstanbul

- 134) Abdurrahman Şeref Bey
- 135) Adnan Bey

- 136) Ahmet Muhtar Bey
- 137) Ali Fethi Bey
- 138) Ali Rıza Bey
- 139) Fevzi Paşa
- 140) Hamdi Bey
- 141) Hamdullah Suphi Bey
- 142) Hüseyin Rauf Bey
- 143) İsmail Canbolat Bey
- 144) Kazım Karabekir Paşa
- 145) Refet Paşa
- 146) Refik Bey
- 147) Süleyman Sırrı Bey
- 148) Yusuf Akçora Bey

İzmir

- 149) Hamdi Bey
- 150) Fahreddin Paşa
- 151) Mahmut Celal Bey
- 152) Mahmut Esat Bey
- 153) Mustafa Necati Bey
- 154) Mustafa Rahmi Bey
- 155) Seyit Bey
- 156) Şükrü Bey
- 157) Tevfik Rüştü Bey

İzmit (Kocaeli)

- 158) Ahmet Şükrü Bey
- 159) İbrahim Bey
- 160) İbrahim Süreyya Bey
- 161) Mustafa Zeki Bey
- 162) Saffet Bey

Kars

- 163) Ahmet Bey

164) Ömer Lütfi Efendi

Kastamonu

165) Ahmet Mahir Efendi

166) Ali Rıza Bey

167) Halit Bey

168) Hasan Fehmi Efendi

169) Mehmet Bey

170) Necmeddin Molla Bey

171) Veled Çelebi Efendi

Kayseri

172) Ahmet Hilmi Bey

173) Halit Bey

174) Nuh Naci Bey

175) Sabit Bey

Kırklareli (Kırkkilise)

176) Fuat Bey

177) Şükrü Naili Paşa

Kırşehir

178) Ali Rıza Bey

179) Mahbup Efendi

180) Yahya Galip Bey

Konya

181) Eyüp Sabri Efendi

182) Fuat Bey

183) Hacı Bekir Efendi

184) Kazım Hüsni Bey

185) Musa Kazım Efendi

186) Mustafa Efendi

187) Naim Hazım Bey

188) Refik Bey

189) Tevfik Fikret Bey

Kozan

- 190) Ali Şaip Bey
- 191) Ali Şadi Bey

Kütahya

- 192) Ahmet Ferit Bey
- 193) Cevdet Bey
- 194) Nuri Bey
- 195) Ragıp Efendi
- 196) Recep Bey
- 197) Şeyih Efendi

Malatya

- 198) Hacı Bedir Ağa
- 199) Hilmi Bey
- 200) İsmet Paşa
- 201) Mahmut Nedim Bey
- 202) Reşit Ağa

Manisa (Saruhan)

- 203) Abidin Bey
- 204) Hacı Ethem Efendi
- 205) Kemal Bey
- 206) Mehmet Sabri Bey
- 207) Mustafa Fevzi Efendi
- 208) Reşat Bey
- 209) Vasıf Bey

Maraş

- 210) Abdülkadir Bey
- 211) Hacı Mehmet Efendi
- 212) Mithat Bey
- 213) Tahsin Bey

Mardin

- 214) Abdülğani Bey

215) Abdürrazak Çelebi Efendi

216) Derviş Bey

217) Necip Bey

218) Yakup Kadri Bey

Mersin

219) Hafız Mehmet Besim Bey

220) Niyazi Bey

Muğla (Menteşe)

221) Hoca Esat Efendi

222) Şükrü Kara Bey

223) Yunus Nadi Bey

Muş

224) Hacı İlyas Sami Efendi

225) Osman Kadri Bey

226) Rıza Bey

Niğde

227) Ata Bey

228) Ebubekir Hazım Bey

229) Galip Bey

230) Hazım Bey

Ordu

231) Faik Bey

232) Halil Efendi

233) Hamdi Bey

234) İsmail Bey

235) Recai Bey

Osmaniye

236) Avni Bey

237) İhsan Bey

Rize: Lazistan

- 238) Ali Bey
- 239) Ekrem Bey
- 240) Esat Bey
- 241) Fuat Bey
- 242) Rauf Bey

Samsun

- 243) Cavit Paşa
- 244) Süleyman Necmi Bey
- 245) Talat Bey

Siirt

- 246) Halil Hulki Efendi
- 247) Mahmut Bey

Sivas

- 248) Ahmet Muammer Bey
- 249) Halis Turgut Bey
- 250) Ömer Şevki Bey
- 251) Rahmi Bey
- 252) Rasim Bey
- 253) Ziyaeddin Bey

Sinop

- 254) Kemaleddin Sami Paşa
- 255) Rıza Nur Bey

Siverek

- 256) Cudi Paşa
- 257) Kadri Ahmet Bey
- 258) Mahmut Bey

Şebinkarahisar (Karahisarışarki)

- 259) Ali Süruri Bey
- 260) İsmail Hakkı Bey
- 261) Mehmet Emin Bey

Tekirdağ

- 262) Cemil Bey
- 263) M. Faik Bey

Tokat

- 264) Bekir Sami Bey
- 265) Emin Bey
- 266) Hacı Kamil Efendi
- 267) Mustafa Vasfi Bey

Trabzon

- 268) Abdullah Bey
- 269) Hamdi Bey
- 270) Hasan Bey
- 271) Muhtar Bey
- 272) Rahmi Bey
- 273) Şefik Bey

Urfa

- 274) Hüsrev Bey
- 275) Şeyih Saffet Efendi
- 276) Yahya Kemal Bey
- 277) Ali Fuat Efendi

Van

- 278) Hakkı Bey
- 279) İbrahim Bey
- 280) Münip Bey

Zonguldak

- 281) Halil Bey
- 282) Ragıp Bey
- 283) Tunalı Hilmi Bey
- 284) Yusuf Ziya Bey

5.MECLİSİN SOSYO-KÜLTÜREL GÖRÜNÜMÜ

5.1. II. Dönem Milletvekillerinin Yaş Durumu ¹⁰²

<u>Doğum Tarihleri</u>	<u>Kişi Sayısı</u>
1853 – 1859	4
1860 – 1869	31
1870 – 1879	132
1880 – 1889	136
1890 – 1894	30
Toplam :	333

Ortalama yaş:52-45

En Küçük Yaş:30 (3 mebus)

En Büyük Yaş:70 (1 mebus)

5.2.İkinci Dönem Milletvekillerinin Mesleki Dağılımı ¹⁰³

Askerler	76
Hukukçular	72
Hekimler	20
Mühendisler	11
Öğretmenler (profesör)	34
Yöneticiler	75
Din görevlileri	26
Diplomasi	17
Diğer kamu görevlileri	25

¹⁰² ÖZTÜRK,a.g.e.,C.III,s.818.

¹⁰³Bir üyenin birden fazla işi bulunmaktadır.ÖZTÜRK,a.g.e.,816.

Yazar – gazeteciler	19
Tarımla uğraşanlar	30
Ticaretle uğraşanlar	30

5.3. II. Dönem Milletvekillerinin Öğrenim Durumu¹⁰⁴

HARBİYE	65
HUKUK	55
MÜLKİYE	39
İLAHİYAT	1
EDEBİYAT	6
MÜHENDİS MEKTEBİ	5
TIBBİYE	20
YÜKSEK ÖĞRETMEN OKULU	8
İKTİSAT VE MALİYE	1
İKTİSAT VE İÇTİMAİYAT	1
PARİS SİYASAL BİLGİLER OKULU	4
YÜKSEK ZİRAAT OKULU	3
MATEMATİK	1
PEDAGOJİ	1
RÜŞTİYE	45
İDADİ	21
BAYTAR MEKTEBİ	1
MALİYE YÜKSEK OKULU	1
KÜÇÜK ZABİT OKULU	1
AMERİKAN KOLEJİ	1
GALATASARAY	4
MEDRESE	27
MEKTEB-İ NÜVVAB	3

¹⁰⁴ ÖZTÜRK,a.g.e.,C.III,s.815.

MEKTEB-İ KUZAT	1
ÖZEL – İLKOKUL	15
BİLİNMEYEN	3

- a) Yüksek okul : 210
b) Orta okul : 105¹⁰⁵
c) İlk (özel) okul : 18

5.4.Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında (II.Dönem) Mebusluk Yapmış Olanlar¹⁰⁶

I.Dönem (1908-1912)

Seçim Yerleri

Mebusun Adı	M.Mebusan'da	II. TBMM'de
Talat Bey	Ankara	Ardahan
Mehmet Münir Bey	Çorum	Çorum
Ali Rıza Bey	Kırşehir	Kırşehir
Seyid Bey	İzmir	İzmir
Hacı İlyas Sami Efendi	Muş	Muş
Feyzi Bey	Diyarbakir	Diyarbakir
Kamil Efendi	Afyon	Afyon
Abdullah Azmi Efendi	Kütahya	Eskişehir
Ahmet Ferit Bey	Kütahya	Kütahya
Ahmet Mahir Efendi	Kastamonu	Kastamonu
Necmettin Molla Bey	Kastamonu	Kastamonu
Yusuf Kemal	Kastamonu	Kastamonu
Hasan Fehmi Efendi	Sinop	Kastamonu
Rıza Nur Bey	Sinop	Sinop

¹⁰⁵ Rüştiye, idadi, medrese ve bu düzeyden meslek okulları, orta öğretim içinde gösterilmiştir.

¹⁰⁶ Yararlanılan kaynak, GÜNEŞ; Türk Parlamento Tarihi, C.II, III.

Ömer Şevki Bey	Sivas	Sivas
Süleyman Necmi Bey	Canik	Canik
Şeyh Safvet Efendi	Urfa	Urfa

II.Dönem(1912-1914)

Hafız Emin Efendi	İçel	İçel
Mehmet Sabri Bey	Saruhan	Saruhan
Mustafa Fevzi Efendi	Saruhan	Saruhan
Zülfü Bey	Diyarbakir	Diyarbakir
Raif Efendi	Erzurum	Erzurum
Refet Bey	Bursa	Bursa
Ali Fethi Bey	Manastr	İstanbul
Hacı Kamil Efendi	Tokat	Tokat
Yusuf Ziya Bey	Bolu	Zonguldak
Talat Bey	Canik	Canik
İsmail Canbolat	İzmit	İstanbul
Mehmet Vehbi Bey	Karesi	Karesi

III.Dönem(1914-1918)

Hilmi Bey	Ankara	Ankara
Ömer Mümtaz Bey	Ankara	Ankara
Şefik Bey	Bayezit	Bayezit
Abdülkadir Bey	Maraş	Maraş
Şemsettin Bey	Ertuğrul	Sivas
Ağaoğlu Ahmet Bey	Afyon	Kars
Rahmi Bey	İzmir	İzmir
Ahmet Şükrü Bey	Kastamonu	Kocaeli
Mustafa Bey	Elazığ	Elazığ
Mehmet Emin	Musul	Şarkikarahisar
Nafiz Bey	Amasya	Amasya

Rahmi Bey	Sivas	Sivas
Veysel Rıza Bey	Gümüşhane	Gümüşhane
Münip Bey	Hakkari	Van
Asaf Bey	Van	Hakkari
Osman Bey	Canik	Amasya

IV.Dönem(1919-1920)

Hamdullah Suphi	Antalya	İstanbul
Mehmet Vasfi Efendi	Bolu	Bolu
Tunalı Hilmi Bey	Bolu	Bolu
Hüseyin Bey	Burdur	Burdur
Osman Nuri Bey	Bursa	Bursa
Cavit Paşa	Canik	Canik
Resul Bey	Bitlis	Bitlis
Ahmet İffet Bey	Ertuğrul	Ertuğrul
Celal Nuri Bey	Gelibolu	Gelibolu
Şakir Bey	Gelibolu	Çatalca
Zeki Bey	Gümüşhane	Gümüşhane
Mazhar Müfit Bey	Hakkari	Denizli
Adnan Bey	İstanbul	İstanbul
Ahmet Muhtar Bey	İstanbul	İstanbul
Refet Bey	İzmir	İstanbul
Şükrü Bey	İzmir	İzmir
Tahsin Bey	İzmir	Ardahan
Ali Bey	Afyon	Afyon
Hacı Muhittin Bey	Balıkesir	Giresun
Celal Bey	Manisa	İzmir
İbrahim Süreyya Bey	Manisa	Kocaeli
Rauf Bey	Sivas	İstanbul
Ali Şefik Bey	Trabzon	Trabzon
Hüsrev Bey	Trabzon	Urfa

İsmail Fahri Bey	Trabzon	Ordu
Muhtar Bey	Trabzon	Trabzon
Ali Fuat Bey	Urfa	Urfa

5.5.TBMM I.'inci Dönemde Milletvekilliği Yapmış Olanlar¹⁰⁷

ADANA	: Damar Bey Zekai Bey
AMASYA	: Ali Rıza Efendi Bekir Sami Bey
ANKARA	: Ali Fuat Paşa Mustafa Hilmi Efendi Mustafa Kemal Paşa Ömer Mümtaz Bey Şakir Bey
ANTALYA	: Hamdullah Suphi Bey Rasih Efendi
AYDIN	: Dr. Mazhar Bey Mehmet Esat Efendi Hasan Tahsin Bey
BAYAZIT	: Dr. Refik Bey Süleyman Sudi Bey
BİGA	: Mehmet Bey
BİTLİS	: Resul Sıtkı Bey
BOLU	: Dr. Fuat Bey Mehmet Cevat Abbas Bey Tunalı Hilmi Bey
BURSA	: Mustafa Fehmi Efendi Necati bey

¹⁰⁷ Fahri ÇOKER, Türk Parlamento Tarihi I.Dönem, 1919-1923, C.III, (Ankara 1994), s.995-998.

	Osman Nuri Bey
CANİK	: Ahmet Hamdi Bey
CEBELİBEREKET	: Faik Bey
	İhsan Bey
	Rasim Celalettin Bey
ÇORUM	: Abdullah İsmet Bey
	Hüseyin Ferit Bey
DENİZLİ	: Yusuf Bey
DİYARİBEKİR	: Feyzi Bey
	Kadri Bey
	Zülfü Bey
EDİRNE	: Cafer Tayyar Paşa
	İsmet Paşa
	Mehmet Faik Bey
	Kazım Karabekir Paşa
ELAZİZ	: Hüseyin Bey
	Mehmet Naci Bey
	Muhittin Bey
ERTUĞRUL	: Ahmet Hamdi
	Halil Bey
ESKİŞEHİR	: Abdullah Azmi Efendi
	Emin Bey
GAZİANTEP	: Ali Cenani Bey
	Kılıç Ali Bey
	Mehmet Şahin Bey
GELİBOLU	: Celal Nuri Bey
GENÇ	: Dr. Ali Haydar Bey
GÜMÜŞHANE	: Hasan Fehmi Bey
	Veysel Rıza Bey
HAKKARİ	: Mazhar Müfit Bey
ISPARTA	: İbrahim Efendi
	Hüseyin Hüsnü Efendi

İSTANBUL	: Dr. Adnan Bey Ahmet Ferit Bey Ahmet Muhtar Bey Ali Fethi Bey Ali Rıza Bey Neşet Bey
İZMİR	: Hasan Tahsin Bey Mahmut Esat bey Refet Paşa Yunus Nadi Bey
KANGIRI	: Yusuf Ziya Bey
KARAHİSARİSAHİP	: Ali Bey
KARAHİSARİŞARKI	: Ali Sururi Bey
KARESİ	: Hüseyin Hacim Muhittin Bey Kazım Paşa Mehmet Vehbi Bey
KASTAMONU	: Yusuf Kemal Bey
KAYSERİ	: Ahmet Hilmi Bey Sabit Bey
KIRŞEHİR	: Yahya Galip Bey
KONYA	: Hacı Bekir Efendi Kazım Hüsnü Bey Musa Kazım Efendi Refik Bey
KOZAN	: Fevzi Paşa Dr. Fikret Bey Dr. Mustafa Bey
KÜTAHYA	: Besim Atalay Bey Cevdet İzrap Bey Ragıp Bey Şeyh Seyfi Efendi
LAZİSTAN	: Esat Bey

MALATYA	: Hacı Bedir Ağa Reşit Ağa
MARAŞ	: Tahsin Bey
MARDİN	: Derviş Bey Necip Bey
MENTEŞE	: Dr. Tevfik Rüştü Bey
MERSİN	: Fahrettin Paşa İsmail Safa Bey
MUŞ	: İlyas Sami Bey Osman Kadri Bey Rıza Bey
NIĞDE	: Ata Bey Verbi Bey
SARUHAN	: Avni Paşa İbrahim Süreyya Bey Mahmut Celal Bey Mustafa Necati Bey Mehmet Reşat Bey
SİİRT	: Halil Hulki Efendi
SİNOP	: Dr. Rıza Nur Bey
SİVAS	: Rauf Bey Rasim Bey
SİVEREK	: Abdulgani Bey İhsan Bey
TOKAT	: Mustafa Vasfi Bey
TRABZON	: Hasan Bey Hamdi Bey Hüsrev Bey Recai Bey
URFA	: Ali Saib Bey
VAN	: Hakkı Bey
YOZGAT	: Süleyman Sırrı Bey

5.6.Seçim Çevresi-Doğum Yeri İlişkisi

	Mebus Sayısı	Yüzde
Seçim Çevresi		
Doğum Yeri İle Aynı Olanlar	199	%59.76
Seçim Çevresi		
Doğum Yerinden Farklı Olanlar	134	%40.24

Seçim bölgesi-doğum yeri farklı olan 134 mebusun 21'inin TBMM'nin I.Döneminde,7'sinin Osmanlı Meclislerinde aynı bölgeden temsilci oldukları görülmüş,34 mebusun ise seçilmeden önce bölgede gözlemlenebilir bir çalışma sürecinin varlığı ile (kaymakamlık,mutasarrıflık,belediye başkanlığı,hakimlik vs.) ailesel bağlılık ve yöre fatihi olmak gibi (özellikle I.Dünya savaşı ve kurtuluş savaşı'nda yöre bağımsızlığı ve kurtuluşu için gösterilen etkinliğin bu noktada etkili olabileceği düşünülmektedir) kanallarla seçim bölgelerinin yakın ilişkilerinin olduğu belirlenmiştir.Söz konusu 134 mebustan 73'ünün (%21.92) ise seçim bölgesiyle hiç bir biçimde ilişkisinin bulunmadığı saptanmıştır. ¹⁰⁸

¹⁰⁸ ÇAKAN,a.g.e.,s.93-94.

SONUÇ

Seçimler beklenildiği gibi Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk adaylarının kesin başarısıyla sonuçlanmıştır. Ahmet Demirel 1923 seçiminin son derece güdümlü bir seçim olduğunu iddia ederek "herhangi bir ikinci grup üyesinin seçimi kazanabileceği ihtimalini akla bile getirmemek gerekir"¹⁰⁹ demektedir.

İhsan Güneş ise seçimleri güdümlü olarak nitelemenin doğru olmadığını söyleyerek "1923 seçimleri de dahil olmak üzere tüm seçimler ülkede varolan kurallara göre yapılmıştır. Güdümlü seçimler demokrasinin değil, totaliter sistemin bir aracıdır. Mustafa Kemal'in seçim sırasında saptadığı amaçları demokratik yoldan gerçekleştirebilmesi için, mecliste kendine çelme takacakları değil, yardımcı olacakları belirleyip halka sunmasında da yadırganacak bir durum olmasa gerektir. Kendilerini siyasi bir güç olarak gören İkinci Grupçuların, yasalar izin vermesine rağmen ortak bir program etrafında birleşerek gerçek bir örgüt kimliğiyle ortaya çıkamamalarının suçunu Mustafa Kemal'e yüklemek doğru değildir. Kaldığı Mustafa Kemal'in adayları olmadığı halde, bağımsız olarak seçime katılan ve seçimi kazanan mebuslarda vardır. Örneğin; Eskişehir milletvekili Emin Gümüşhane mebusu Zeki Bey gibi"¹¹⁰

Ömür Sezgin'in iddiasına göre ise

"Mustafa Kemal'e muhalif olanların seçilememiş olması seçimlerin baskı altında oluşu, ya da halkın siyasi bilincinin yetersizliği ile açıklanamaz. Egemen ideolojiye daha yakın olan ikinci grup adaylarının oy alamaması herşeyden önce seçimlerin savaş ya da barış ikilemi ortamında yapılmış olması gözönünde tutularak değerlendirilmelidir. Gerçi, başta ordu olmak üzere devlet aygıtı Mustafa Kemal'in denetimindedir ama, muhalefetin de siyasi düzeyde somut bir çözüm önerisi yoktur. Uzun süren savaş yılları sonunda halk barış istemekte ve sonu belirsiz maceralardan korkmaktadır. Mustafa Kemal'in siyaseti, egemen ideolojiyi siyasi düzeyde etkisizleştirmiştir"¹¹¹.

Seçimlerin tamamlanmasından sonra 18 Temmuz günü Mustafa Kemal, Belediye ve Müdafai Hukuk Cemiyetleri Reislerine şu kutlama telgrafını göndermiştir:

¹⁰⁹ DEMİREL, a.g.e., s.584, Dipnot 12.

¹¹⁰ GÜNEŞ, "1923 Seçimleri", a.g.m., s.129.

¹¹¹ SEZGİN, a.g.e., s.133-134.

"Livanızın yüksek siyasi rüştü ve vatanperverliğini gösteren seçim sonucundan dolayı vatanın felaketini saadetele değiştirmek amacıyla senelerce evvel faaliyete başlamış olan ARMH Cemiyeti namına bütün liva halkını tebrik ederim. Memleketin bundan böyle de naili Füyuzat olması için livanızın aynı derecede yüksek vatanperverlik hassasiyeti ile cemiyet ve fırkamıza yardımcı olacağına şüphem yoktur."¹¹²

Seçimler tamamlandıktan sonra ikinci grup lideri Hüseyin Avni Bey 31 Temmuz'da Tevhid-i Efkâr'a II. Grubun neden teşkilat oluşturmadığını şöyle açıklamıştır:

"TBMM ARMH Cemiyeti'ne istinad etmiş olup gruplar ise bir fırka halinde değildi ve aralarındaki ictihad farkları, ancak meclis dahilinde mahsur kalmış idi. Mevcut Müdafaa-i Hukuk şubeleri her iki grubun da teşkilatlarını ihtiva ettiğinden dolayı ayrı bir programla ayrılmadıkça İkinci grup namına teşkilat icrası uygun görülmemiştir. Müdafa-i Hukuk teşkilatı düşmanı memleketten çıkarma amacıyla idi."¹¹³

Meclis 11 Ağustos 1923 günü saat 13.36'da yaş başkanı (Reis-i Sin) Abdurrahman Şeref Bey'in (İstanbul) başkanlığında açılır.¹¹⁴ İki gün sonra da meclisin başkanlığına Mustafa Kemal Paşa, ikinci başkanlığına ise Ali Fuat Paşa seçilir.

Tüm eleştirilere rağmen 1923 meclisi barışı onaylayan, Cumhuriyeti ilan eden, büyük dönüşümleri gerçekleştiren ve savaşın yaralarını saran bir meclis olarak Türk tarihinde yerini almıştır.

¹¹² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.IV, s.511.

¹¹³ Tevhid-i Efkâr, (31 Temmuz 1923).

¹¹⁴ ÖZTÜRK, a.g.e., C.I, s.8.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Abadan, Nermin. **Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlilleri**, Ankara, 1966.
- Ağaolu, Samet. **Kuva-i Milliye Ruhu**, İstanbul, 1964.
- Akşin, Sina. **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat Terakki**, İstanbul, 1980.
- Araslı, Oya. **Adaylık Kavramı ve Türkiye'de Milletvekili Adaylığı**, Ankara, 1972.
- Armağan, Servet. **Anayasa, Seçimler ve Anayasa Mahkemesi**, İstanbul, 1975.
- Atatürk, Mustafa Kemal. **Nutuk**, TTK, Ankara, 1991.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1906-1938)**, DTCF Yayınları, Ankara, 1981.
- Atatürk'ün Tamim ve Beyannameleri (1917-1938)**, A.Ü. Basımevi, Ankara, 1964.
- Aydemir, Şevket Süreyya. **Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938)**, C.III, İstanbul, 1993.
- Baydar, Mustafa. **Atatürk Diyor ki**, İstanbul, 1981.
- Birinci Meclis**. Sabancı Üniversitesi Yay., Editör: Cemil Koçak, 1998, İstanbul.
- Coşkun, Süleyman, **Türkiye'de Politika (1920-1995)**, İstanbul, 1995.
- Cotteret, Jean Marie –Emeri, Claude. **Seçim Sistemleri**, İstanbul, 1975.
- Çakan, Işıl. **Türk Parlamento Tarihinde II.Meclis**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1999.
- Çavdar, Tevfik. **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, Ankara, 1994.
- _____. **Müntehib-i Saniden Seçmene**, Ankara, 1987.
- _____. **İttihat Terakki**, Cep Üni. Yay., İstanbul, 1991.
- Çoker, Fahri. **Türk Parlamento Tarihi (1919-1923)**, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.
- Dağlı, Nurhan-Akartürk, Belma. **Hükümetler ve Programları (1920-1960)**, Ankara, 1988.
- Demirel, Ahmet. **I. Meclis'te Muhalefet**, İstanbul, 1994.
- _____. **Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi**, İstanbul, 1996.
- Duverger, Maurice, **Siyasal Rejimler**, İstanbul, 1995.

- Goloğlu, Mahmut. **Üçüncü Meşrutiyet (1920)**, Ankara, 1970
- _____ **.Türkiye Cumhuriyeti (1923)**,Ankara, 1971.
- _____ **.Cumhuriyete Doğru (1921-1922)**, Ankara, 1971.
- Güneş, İhsan. **I. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı, (1920-1923)**, Ankara, 1997.
- Güneş,Turan.**Parlementer Rejimin Bugünkü Manası ve İşleyişi**, İ.Ü. Yayınları,İstanbul,1956.
- İnan, Arı. **Gazi Mustafa Kemal'in 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, Ankara, 1982.
- Karal, Enver Ziya. **Atatürk'ten Düşünceler**, İstanbul, 1981.
- Karamustafaoğlu, Tuncer. **Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri**, Ankara, 1970.
- Kaynar,Reşat,**Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**,Ankara,1985.
- Kili, Suna. **Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler (1960-1975)**, İstanbul, 1976.
- Lachapelle,G.**Les Regimes Electoraux**,Paris,1934.
- Lewis, Bernard. **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara, 1993.
- Mardin, Şerif. **Türk Modernleşmesi, Makaleler 4**, İstanbul, 1995.
- Onar, Erdal. **Meclis Araştırması**, Ankara, 1977.
- Ortaylı, İlber. **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, 1987.
- Özbudun, Ergün. **Türkiye'de Siyasal Değişim ve Siyasal Katılma**, Ankara, 1975.
- Öztürk, Kazım. **Türk Parlamento Tarihi (II. Dönem) 1923-1927**, Ankara, 1993.
- Parla, Taha. **Türkiye'nin Siyasal Rejimi (1980-1989)**, İstanbul, 1995.
- _____ **.Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları**, İstanbul, 1991.
- Sarıca,Murat.**Fransa ve İngiltere'de Emredici Vekaletten Yeni Temsil Anlayışına Geçiş**,İ.Ü.Hukuk Fakültesi Yay.,İstanbul,1969
- Sav,Atilla.**Seçim Sistemleri Üzerine Bir Araştırma**,SBF Mecmuası,İstanbul,1953.
- Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar**, TBMM Yay.,Ankara, 1982.
- Sencer,Muzaffer,**Türkiye'de Siyasal Partilerin Temelleri**,İstanbul,1971.
- Seyidanlıoğlu,Mehmet,**Tanzimat Döneminde Meclis-i Vala**,Ankara,TTK,1994.
- Sezgin, Saim. **Seçim ve Demokrasi**, Ankara, 1994.
- Sezgin, Ömür. **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu**, Ankara, 1984.
- Şapolyo, Enver Behnan. **Mustafa Kemal ve I. TBMM Tarihçesi**, Ankara, 1969.

Tanör, Bülent. **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, 1992.

Teziç, Erdoğan. **Seçim Sistemleri**, İstanbul, 1967.

Tuğlacı, Pars. **Çağdaş Türkiye**, İstanbul, 1987.

Tunaya, Tarık Zafer. **Türkiye'de Siyasal Partiler**, İstanbul, 1952.

_____. **Türkiye Tarihinde Seçimler**, İstanbul, 1954.

_____. **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, İstanbul, 1969.

_____ ve Ülker Reşit. **Fihristli Özetli Milletvekili Seçimi Kanunu ve İlgili Mevzuat**, İstanbul, 1954.

Tuncay, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, İstanbul, 1992.

_____. **Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)**, Ankara, 1978.

Uyar, Hakkı. **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, İstanbul, 1998.

Yayla, Yıldızhan. **Anayasalarımızda Yönetim İnkeleri**, İstanbul, 1982.

Yücekök, Ahmet N.. **Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlamento'nun Evrimi**, Ankara, 1983.

Makaleler

Arıkan,Zeki. "Kurtuluştan Sonra İzmir'de Çıkan İlk Gazete;Türk Sesi",AAM Dergisi, C.VIII,Sa.22,Ankara,Kasım 1991.

Armağan, Servet. "Türkiye'de Parlamento Seçimleri", İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası, C.XXXIII, sa.3-4, İstanbul, 1991.

Baykal, Bekir Sıtkı. "93 Meşrutiyeti", **Belleten**, C.VI, Sayı 21-24, TTK Ankara, 1942.

Demir, Fevzi, "II. Meşrutiyet Dönemi Parlamento Seçimlerinde Din ve Siyaset", **Toplumsal Tarih**, Sayı 64, İstanbul, 1994.

Erdem, Tarhan. "Millet Vekillerini Nasıl Seçiyor?" **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Ocak 1970, Sayı.28.

Güneş, İhsan. "1912 Seçimleri ve Eskişehir'de Meydana Gelen Olaylar" **Belleten**, C.LVI, Sayı, 216, TTK, Ankara, 1992.

_____. "1923 Seçimlerinde Oylar Nasıl Kullanıldı?",AÜSBF Dergisi, C.XLVI,Ocak-Haziran 1991,no:1-2.

- _____. "Müdafa-i Hukuk Cemiyetlerinden Halk Fırkasına Geçiş", **AAM Dergisi**, C.III, Ankara, Mart 1987.
- _____. "1923 Seçimleri", **70.Yılında Ulusal ve Uluslararası Boyutlarıyla Atatürk'ün Büyük Nutku ve Dönemi**, ODTÜ Tarih Bölümü, Ankara, 1999.
- Koçak, Cemil. "Siyasal Tarih", **Türkiye Tarihi**, İstanbul, 1995.
- Koçu, Reşat Ekrem. "I. TBMM'nin Kuruluşu", **Cumhuriyet**, 29.9.1961.
- _____. "Türkiye'de Seçimin Tarihi", **Tarih Dünyası**, Sa.5, 15 Haziran 1950.
- Kubalı, Hüseyin Nail. "Siyasi Seçimlere ve Tekamül Merhalelerine Dair", **Cumhuriyet**, 10 Mayıs 1946.
- Kürkçüoğlu, Erol. "1923 Seçimleri", **Atatürk Üniversitesi AİT Enstitüsü Dergisi**, C.I, Sa.3, Erzurum, 19 Mayıs 1989.
- Okay, Cüneyd. "Gümilcine'de Sopalı Seçimler", **Toplumsal Tarih**, Sa.64, Nisan 1999, İstanbul.
- Orbay, Rauf. "Hatıralarım", **Yakın Tarihimiz**, C.IV, Sa.42, 13.12.1962.
- Ortaylı, İlber. "İlk Osmanlı Parlamento Yapısında Eyalet Meclisinin Etkisi 1876-1976", **Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı**, Siyasi İlimler, Ankara, 1976.
- Payaslıoğlu, Arif. "Siyasi Partiler ve Seçim Sistemleri" **Siyasi İlimler Fakültesi Mecmuası**, C.XXII, İstanbul, 1952.
- Sav, Atilla. "Seçim Sistemleri Üzerine Bir Araştırma" **Siyasi İlimler Fakültesi Mecmuası**, C.XXIII, İstanbul, 1953.
- Soysal, Funda. "İlk Parlamento Seçimlerimiz" **Toplumsal Tarih**, Sa.64, Nisan 1999, İstanbul.
- Toprak, Zafer. "Meşrutiyette Seçimler ve Seçim Mevzuatı", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**.
- Tunaya, Tarık Zafer. "TBMM Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri" **Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.XXIII, Sa.3-4, İstanbul, 1958.
- Uyar, Hakkı. "Tek Parti Döneminde Seçimler" **Toplumsal Tarih**, Sa.64, Nisan 1999, İstanbul.

Belgesel Kaynaklar

- DÜSTUR, Üçüncü Tertip, C.V, İstanbul 1931, C.IV, İstanbul 1929.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, C.XXV-XXIX, Ankara.

Eski Yazıyla Çıkan Gazeteler

- Açıksöz
- Aydınlık
- Hakimiyet-i Milliye
- İkdam
- İleri
- Kurtuluş
- Tan
- Tanin
- Tevhid-i Efkar
- Vakit
- Vatan